

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

FRIEDRICH ENGELS

PEREKONNA, ERAOMANDUSE JA RIIGI TEKKIMINE

Seoses L. H. Morgani uurimustega

1884

Published by the Marxists Internet Archive, 2011

www.marxists.org

(Originally published by Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958)

EESSÕNA ESIMESELE TRÜKILE AASTAST 1884

Järgnevad peatükid on teatud määral testamendi täitmine. Ei keegi väiksem mees kui Karl Marx kavatses esitada Morgani uurimuste tulemusi seoses oma - ma võin teatud piirides ütelda meie - materialistliku ajaloo uurimise tulemustega ja alles selle kaudu selgeks teha kogu nende tähtsuse. Oli ju Morgan Marxi poolt neljakümne aasta eest avastatud materialistliku ajalookäsitluse Ameerikas omamoodi uuesti avastanud ning oli selle najal barbaarsuse ja tsivilisatsiooni võrdlemisel peaaegu samadele tulemustele jõudnud kui Marxki. Ja nii, nagu tsunftimajandusteadlased Saksamaal kaua aastaid „Kapitalist“ niisama usinalt maha kirjutasid kui nad seda jonnakalt surnuks vaikisid, täpselt samuti talitasid Morgani „Ancient Society'ga“¹ „esiajaloolise“ teaduse esindajad Inglismaal. Minu töö suudab ainult vähesel määral asendada seda, mida mu kadunud sõbral polnud enam võimalik teostada. Minu käsutuseson siiski tema üksikasjalised väljavõtted Morgani teosest² koos kriitiliste märkustega, misma siin, niipalju kui iganes võimalik, edasi annan.

Materialistliku käsituse kohaselt on ajaloos lõppkokkuvõttes määravaks momendiks otsese elu tootmine ja taastootmine. See on aga jällegi kahesugune. Ühelt poolt elatusvahendite, toiduainete, rõivaste, elamute ja selleksvajalike tööriistade tootmine; teiselt poolt inimeste eneste tootmine, soo jätkamine. Ühiskondlik kord, milles inimesed teatud ajaloojärgul ja teatud maal elavad, on tingitud mõlemast tootmise liigist: ühelt poolt töö, teiselt poolt perekonna arenemisastmest. Mida vähem on arenenud töö, mida piiratum on töö saaduste hulk, järelikult ka ühiskonna rikkus, seda suuremat mõju avaldavad sugulussidemed ühiskondlikule korrale. Kuid selle sugukonnakorra raamides areneblussidemetele rajatud ühisüha rohkem tööviljakus; ühes sellega aga eraomandus ja vahetus, rikkusevahed, võõra tööjõu kasutamise võimalused ja sellega klassivastuolude alus: uued sotsiaalsed elemendid, kes põlvkondade kestel püüavad vana ühiskondlikku korda uutele tingimustele kohandada, kuni viimaks mõlema kokkusobimatus viib täieliku pöördeni. Sugulussidemetele rajatud vana ühiskond hävineb uute väljaarenenud ühiskondlike klasside kokkupõrke tagajärjemele astub uus ühiskond, misjel; selle aseon organiseeritudriigiks ja mille allüksused ei ole enam sugukondlikud ühendused, vaid territoriaalsed, ühiskond, kus perekonnakord on täiesti alistatud omandussuhetele ja kusnüüd vabalt arenevad klassivastuolud ja klassivõitlus, mis on kogu senise *kirjutatud* ajaloo sisuks.

Morgani suur teene seisab selles, et ta avastas ja peajoontes rekonstrueeris meie kirjutatud ajaloo esiajaloolise aluse ja et ta leidis Põhja-Ameerika indiaanlaste sugukondlikes sidemetes võtme, mis avab kreeka, rooma jagermaani vanima ajaloo kõige tähtsamad seni seletamatud mõistatused. Tema raamat ei ole aga ühe päeva töö. Ligemale nelikümmend aastat töötas ta oma materjali kallal, enne kui ta sellest täiesti jagu sai. Selle eest aga on tema raamat ka üks meie aja väheseid ephhiloovaid teoseid.

Järgnevas esituses on lugejal üldiselt kerge eraldada seda, mis on `Morganilt ja mille olen lisandanud mina. Kreekat ja Roomat käsitlevates ajaloolistes osades ei ole ma piirdunud Morgani põhjendustega, vaid lisasin neile, mis mul käepärast oli. Kelte ja germaanlasi puudutavad osad on olulises osas minu töö; Morgani käsutuses olid sun peaaegu ainult kaudsed allikad, ja germaani olude kohta - peale Tacituse - ainult härra Freemani halvad liberaalsed võltsingud. Majanduslikud põhjendused, mis Morganile tema ülesandeks olid küllaldased, minu jaoks aga täiesti puudulikud, on kõik minu poolt uuesti läbi töötatud. Ja lõpuks olen muidugi mõista mina vastutav kõigi lõppjäreluste eest, kuivõrdpole otse Morganit tsiteeritud.

---

¹ „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization“. By Lewis H. Morgan, London, MacMillan and Co., 1877 („Muistne ühiskond ehk uurimusi inimkonna arenemisteedest metslusest barbaarsuse kaudu tsivilisatsioonini.“ Lewis H. Morgan, London, MacMillan ja Ko., 1877).

²Raamat on trükitud Ameerikas, ja Londonis on seda äärmiselt raske saada. Autor suri mõne aasta eest. (*Engelsi märkus.*) Jutt on konspektist, mille Marx tegi L. Morgani raamatust „Muistne ühiskond“. Vt. Marxi ja Engelsi arhiiv, IX kd., 1945. *Toim.*

EESSÕNA NELJANDALE TRUKILE AASTAST 1891

Selle raamatu eelmised suurtes tiraažides ilmunud trükid on ligi poole aasta eest müügilt lõppenud ja kirjastaja palus mind juba tüki aja eest, et valmistaksin ette uue trüki. Tungivamad tööd ei lasknud mul seni seda teha. Esimese trüki ilmunisest on möödunud seitse aastat, mille vältel ürgaegsete perekonnavormide tundmaõppimine on teinud suuri edusamme. Sellepärast tuli sun usinasti kasutada parandavat ja täiendavat kätt; ja nimeltseda enam, et käesoleva teksti kavatsetav stereotüpeerimine võtab mult teatavaks ajaks võimaluse edaspidiparandusi teha.

Olen niisiis kogu teksti hoolikalt läbi vaadanud ja teinud rea täiendusi, milledes, nagu ma loodan, on teaduse praegust seisukorda vajalikul määral silmas peetud. Edasi annan selles eessõnas lühikese ülevaate sellest, kuidas on arenenud perekonna ajaloo käsitlus Bachofeni Morganini; teen seda peamiselt sellepärast, et inglise šovinistlikult häälestatud esiajaloo koolkond teeb ikka veel kõik, mis võimalik, et surnuks vaikida seda pööret, mille tekitasid Morgani avastused esiajaloo käsituses, kusjuures see koolkond aga Morgani too tulemusi omastades mingit häbi ei tunne. Ka mujal talitatakse kohati liigagi agarasti selle inglise eeskuju järgi.

Minu töö on tõlgitud mitmesse võõrkeelde. Kõigepealt itaalia keelde: „L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato, versione riveduta dall' autore, di Pasquale Martignetti“, Benevento, 1885. Siis rumeenia keelde: „Origina familiei, proprietatei private și a statului, traducere de Joan Nadejde“, Jassy ajakirjas „Contemporanul“, septembris 1885 maini 1886. Siis taani keelde Kuuekümnendate aastate alguseni ei saanud mingisugusest perekonna ajaloost juttugi olla. Ajalooteadus oli selal veel täiesti viie Moosese raamatu mõju all. Seal üksikasjalisemalt kui kuskil mujal kujutatud patriarhaalset perekonnavormi peeti ilma pikemata mitte ainult kõige vanemaks vormiks, vaid seda - maha arvatud mitmenaisepidamine - sama-stati ka tänapäeva kodanliku perekonnaga, nii et perekond poleks seega õieti üldse läbi teinud mingisugust ajaloolist arenemist; parimal juhul nõustuti, et ürgajal võis esineda mingi suguliste vahekordade korraldamatuse ajajärk. - Muidugi tunti peale üksikabieli ka idamaist mitmenaisepidamist ja IndiaTiibeti mitmemehesepidamist; kuid neid kolme vormi ei olnud võimalik ajalooliselt järjekorda seada ja nad figureerisid seoseta üksteise kõrvalt üksikuiel vana ajaloo rahvastel kui ka mõnedel veel esinevail metslasrahvastel ei arvatud põlvnemist isast, vaid emast, et naisjoont loeti seega ainukehtivaks; et paljudel tänapäeva rahvastel on abielu keelatud teatud suuremate, tol ajal veel mitte lähemalt uuritud rühmade piirides, ja et seda kommet leidub kõigis maailmajagudes - need tõsiasiad olid küll tuntud ja nende kohta koguti ikka rohkem näiteid. Aga nendega ei osatud midagi peale hakata, ja isegi veel E. B. Tylori teoses „Researches into the Early History of Mankind etc.“ (1865)¹ figureerivad need vaid „kummaliste kommetena“ kõrvuti mõnedel metslasrahvastel kehtiva keelugapuudutada põlevat puud raudriistaga ja muu säärase usundilise tühjajähjaga.

Perekonna ajaloo uurimine algab aastast 1861, Bachofeni teose „Emaõigus“ ilmunisest. Selles püstitab autor järgmised väited: 1) et inimesed elasid algul piiramatul sugulises läbikäimises, mida ta nimetab ebaõnnestunud väljendiga „hetärismiks“; 2) et selline läbikäimine teeb võimatuks isa kindlakstelemise ja sellepärast põlvnemist võidi arvata ainult naisjoone - emaõiguse - järgi, ja et nii oli see algselt kõigi muistsete rahvaste juures; 3) et selle tagajärjel naised kui emad, kui noorpõlve ainsad kindlasti teadaolevad vanemad, olid suure austuse ja lugupidamise osalised, mis Bachofeni arvates ulatus täieliku naiste võimuni (günaikokraatiani); 4) et üleminek üksikabieli, kus naine kuulus ühele ainsale mehele, sisaldas endas igivana usukäsu rikkumist (s. o. rikkus, tegelikult teiste meeste põlist õigust sama naise kohta), rikkumist, mille eest karistati või mille sallimine tuli lunastada naise ajutise loovutamise teistele.

Tõendeid neile väidetele leiab Bachofen loendamatuist vanaklassikalise kirjanduse tsitaatidest, mida ta on kogunud äärmise usinusega. Arenemine „hetärismilt“ monogaamiani² ja emaõiguselt isaõiguseni toimub tema arvates, nimeit kreeklaste juures, usundiliste kujutelmade edasitu, uute jumaluste, uuearenemise tõtvaateviisi esindajate sissetungiga algsesse jumalate rühma kui vana vaateviisi esindajasse, nii et vana vaateviis uue poolt üha enam tagaplaanile tõrjutakse. Järelikult pole see inimeste tegelike elutingimuste arenemine, vaid nende elutingimuste usundiline peegeldus samade inimeste

---

¹ E. B. Tylor, Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization (Uurimused inimkonna esiajaloo ja tsivilisatsiooni arenemise kohta), London, 1865. Toim.

² Monogaamia (kreeka sõnadest monos – üks ja gamos – abielu) – üksikabieli. Toim.

teadvuses, mis Bachofeni järgi põhjustas ajaloolised muudatused mehe ja naise vastastikusel ühiskondlikus seisundis. Vastavalt sellele tõlgitakse Bachofeni Aishülose „Oresteiat“ kaduva emaõiguse ja kangelaste ajastul tekkiva ning võidule pääseva isaõiguse omavahelise võitluse dramaatilise kujutusena. Klütaimnestra tappis oma armukese Aigisthose pärast oma mehe Agamemnoni, kes oli Trooja sõjast tagasi jõudnud; aga tema ja Agamemnoni poeg Orestes maksab kätte isa surma eest, tappes oma ema. Sellepärast jälitavad teda erinüsed¹, emaoõiguse demonlikud kaitsjad, sest emaoõiguse kohaselt on ematappimine kõige raskem kuritegu, mida ei saa millegagi hüvitada. Kuid Apollon, kes Orestest oma oraakli kaudu sellele teole oli õhutanud, ja Athena, kes kutsutakse kohtunikuks - mõlemad jumalad, kes esindavad sun uut, isaõiguslikku korda -, kaitsevad Orestest; Athena kuulab mõlemad pooled ära. Kogu tülisus on lühidalt kokku võetud nüüd järgnevas Orestese ja erinüste vahelises vaidluses. Orestes juhib tähelepanu sellele, et Klütaimnestra on sooritanud kahekordse kuritöö: ta on tapnud oma mehe, ja koos sellega ka Orestese isa. Miks aga jälitavad erinüsed just teda, mitte aga ta ema kui kaugelt suuremat süüdlast? Vastus on rabav:

„*Ta ei olnud veresuguluses mehega, kelle ta tappis.*“

Mitte veresuguluses oleva mehe tapmine, olgugi see mõrvari enda mees, on hüvitatav, ei lähe erinüstele korda; nende ülesanne on ainult veresugulaste seas toimunud mõrva jälitamine, ja sun on emaoõiguse kohaselt ematappimine raskeim ja hüvitamatuim süütegu. Nüüd astub Orestese kaitsjana välja Apollon; Athena laseb areopagiitidel - Ateena vandekohtunikel -- hääletada; õigeks ja süüdimõistmise poolt ühepalju hääli; siis annab Athena eesistujana oma hääle Orestese kasuks ja mõistab ta õigeks. Isaõigus on võitnud emaoõiguse, „noore põlvkonna jumalad“, nagu neid erinüsed ise nimetavad, võidavad erinüsed ja viimased nõustuvad lõppude lõpuks ka vastu võtma uue koha uue korra teenistuses.

See uus, kuid täiesti õige „Oresteia“ tõlgitus on kauneimaid ja parimaid kohti kogu Bachofeni raamatus, aga see tõestab ühtlasi, et Bachofen usub vähemalt samavõrra erinüstes, Apollonisse ja Athenasse kui omal ajal Aishülos; ta usub nimelt, et nemad teostasid kreeka kangelaste ajastul ime: kukutasid emaoõiguse ja asendasid selle isaõigusega. On selge, et niisugune vaade, kus usund on maailma ajaloo otsustavaks teguriks, peab lõpuks välja viima puhtasse müstitsismi. Sellepärast on Bachofeni paksu kvartandi läbitöötamine vaevarikas töö, misennast iga kord sugugi ära ei tasu. Kuid kõik see ei vähenda tema teedrajavat teenet; tema oli esimene, kes asendas fraasi tundmatust ürgolukorrast - korraldamatu sugulise läbikäimise ajast - tõestusega, et vana-aja klassikalises kirjanduses leidub hulganagi jälgi, mille järgikreeklastel ja Aasia rahvastel esines enne üksikabieli tegelikult olukord, kus mitte ainult üks mees mitme naisega, vaid ka üks naine mitme mehega suguliselt läbi käis, ilma et ta oleks sellega kombe vastu eksinud; et selle kombe kadumisel jäi sellest järele jälg, nimelt pidid naised lunastama endale õiguse üksikabieliuks sellega, et nad andusid teatud aeg teistele meestele; et - sellepärast võidi põlvnemist algul arvata ainult naisjoonel, emalt emale; et see naisjoone ainukehtivus säilis veel kaua üksikabieli ajal, kus isa oli kindlasti teada või vähemalt tunnustatud; ja et - see emade kui oma laste ainukindlate vanemate esialgne seisund kindlustas neile ja seega naistele üldse kõrgema ühiskondliku seisundi kui neil seda on olnud kunagi hiljem. Neid väiteid ei ole Bachofen küll nii selgesti väljendanud - selles takistas teda ta müstiline maailmavaade. Aga ta tõestas need, ja see tähendas aastal 1861 täielikku revolutsiooni.

Bachofeni paks kvartant oli kirjutatud saksa keeles, s. o. selle rahva keeles, kes tol ajal tundis kõige vähem huvi tänapäeva perekonna esiajaloo vastu. Raamat jäi sellepärast tundmatuks. Bachofeni lähim järglane sarnal alal esines aastal 1865, ilma et ta kunagi oleks temast kuulnud. See järglane oli J. F. MacLennan, oma eelkäija otsene vastand. Geniaalse müstiku asemel on meil sunnitud kuiv jurist; ülekeeva luulelise fantaasia asemel kaitsekõnega esineva advokaadi väliselt usaldustaravad kombinatsioonid. MacLennan leiab paljude vana- ja uusaja metsikute, barbaarsete ja isegi tsiviliseeritud rahvaste juuresabieli sõlmimise vormi, kus peigmees üksi või koos oma sõpradega peab mõrvoja selle sugulastelt näiliselt väevõimuga röövima. See komme on nähtavasti jälg varasemast kombest, mille järgi ühe hõimu mehed tõepoolest väevõimuga röövivad endile naisi väljastpoolt, teistest hõimudest. Kuidas tekkis siis niisugune „röövabieli“? Seni, kuni mehed võisid leida küllaldaselt naisi oma hõimust, ei olnud selleks mingit põhjust. Niisama tihti leiame aga, et arenemata rahvastel esinevad teatud rühmad (mida 1865. aasta paiku sageli veel hõimudega samastati), mille pürides abiellumine on keelatud, nõnda et mehed on sunnitud võtma naisi ja naised mehi väljastpoolt seda rühma, kuna teiste juures kehtib komme, et teatud rühma mehed on sunnitud võtma endile naisi ainult omaenda rühma püridest. MacLennan nimetab esimesi eksogaamseteks, teisi endogaamseteks ja

---

¹ *Erinüsed* (kreeka mütoloogias) – kättemaksu jumalannad. *Toim_*

konstrueerib ilma pikema jututa eksogaamsete ja endogaamsete „hõimude“ range vastandlikkuse. Ja kuigi ta enda eksogaamia uurimine teda otse ninapidi tõukab tõsiasjale, et see vastandlikkus eksisteerib paljudel, kui mitte enamikul või koguni kõigil, juhtudel ainult tema kujutluses, siis teeb ta selle siiski kogu oma teooria aluseks. Eksogaamsed hõimud võivad sellekohaselt võtta endile naisi ainult teistest hõimudest; ja metslusele vastavas alatises hõimudevahelises sõjaseisukorras olevatsee võinud toimuda ainult röövimise teel.

MacLennan küsib nüüd edasi: kust tuli see eksogaamia tava? Kujutlusel veresugulusest ja verepatust ei võivat sellega midagi tegemist olla, need olevat nähtused, mis on arenenud alles palju hiljem. Küll aga metslasrahvaste hulgas laialt levinud taval tütarlapsi kohe pärast sündimist surmata. Sellest tekkivat igas üksikus hõimus meeste ülejäak, mille vältimatuks lähimaks tagajärjeks olevat, et mitmel mehel on üks ühine naine: mitmemehepidamine. Sellest tulenevat omakorda, et teati, kes on lapse ema, mitte aga, kes on isa, sellest siis suguluse arvamine ainult naisjoonel, jättes kõrvale meesjoone, sellest siis emaõigus. Ja teine tagajärg, mis tekib naiste vähesusest hõimu piires, - puudus, mida pehmendab, kuid ei kõrvalda mitmemehepidamine - oligi süstemaatiline vägivaldne naiste röövimine võõrastest hõimudest. „Et eksogaamia ja mitmemehepidamine tekivad ühel ja samal põhjusel - mõlema soo arvulisest ebavõrdsusest-, siis peame arvama, et kõik eksogaamsed rassid algselt on harrastanud mitmemehepidamist... Ja sellepärast peame pidama vaieldamatuks, et eksogaamsetel rassidel esimeseks sugulussüsteemiks oli see, mis tunneb veresidemeid ainult ema poolt.“ (MacLentory“, 1886, Primitive Marriage, p. 124nan, „Studies in Ancient His¹.)

MacLennani teene seisab selles, et ta juhtis tähelepanu sellele, kui iaialdaselt on levinud ja kui suure tähtsusega on see, mida ta nimetab eksogaamiaks. Fakti, et eksogaamsed rühmad on olemas, ei ole igatahes tema avastanud ja mõistnud pole ta seda koguni mitte. Kõnelemafia paljude vaatlejate varasemaist üksikuist märkmeist - mis olidki MacLennani allikaiks -, oli Latham („Descriptive Ethnology², 1859) kirjeldanud seda institutsiooni täpselt ja õigesti indiamagaaride juures ja öelnud, et see on üldiselt levinud ja esineb kõigis maailmajagudes - koht, mida MacLennan ise tsiteerib. Ja meie Morgan oli seda juba 1847. a. irokeeside kohta avaldatud kirjades („American Review's“) ja aastal 1851 oma töös „The League of the Iroquois“³ selle hõimu juures konstateerinud ja õigesti kirjeldanud, kuna MacLennani advokaadimõistus, nagu veel näeme, on siin augelt suuremat segadust tekitanud kui Bachofeni müstiline fantaasia emaõiguse alal. MacLennani teeneks on veel see, et ta tunnistas emaõigusliku põlvnemiskorra primaarseks, kuigi Bachofen oli selles suhtes temast ette jõudnud, nagu MacLennan ka ise pärast mõönis. Kuid siingi ei ole tal selgust; ta räägib aina „sugulusest ainult naisjoonel“ (kinship through females only) ning kasutab seda varasema astme kohta õiget väljendit kogu aeg ka hilisemate arenemisastmete kohta, kus põlvnemist ja pärirnisõigust arvati Mill veel eranditult naisjoonel, aga kus tunnustati ja arvestati juba ka mehepoolset sugulust. See on juristi piiratus, kes loob endale kindla õigusliku termini ja rakendab seda muutmatult edasi sellistegi olukordade kohta, kus see on vahepeal muutunud mitterakendatavaks.

Paistab, et kõigest oma välisest tõepärasusest hoolimata ei tundunud MacLennani teooria oma autori- legi küllaltkindlasti põhjendatuna. Vähemalt märkab ta ise, et olevat „tähelepanuväärt“, et (näilise) naisteröövimise vorm on kõige selgemini ja iseloomulikumalt välja kujunenud just neil rahvastel, kus valitseb meestesugulus (peab olema põlvnemine meesjoonel) “ (lk. 140). Ja samuti: „On kummaline tõsiasi, et lastetapmist, niipalju kui teame, ei harrastata süstemaatiliselt kuskil seal, kus esinevad kõr- vutieksoogaamia ja vanim sugulusevorm“ (lk. 146). Need mõlemad on tõsiasjad, mis tema seletusviisile otse näkku löövad ja millele ta võib vastu seada ainult uusi ja veelgi segasemaid hüpoteese.

Sellest hoolimata leidis tema teooria Inglismaal suurt heakskiitmist ja pooldamist; MacLennanit peeti siin üldiselt perekonnaajaloo rajajaks ja esimeseks autoriteediks sel alal. Tema eksogaamsete ja endogaamsete „hõimude“ vastandlikkus, kuigi konstateeriti üksikuid erandeid ja modifikatsioone, jäi siiski valitseva käsitusviisi üldtunnustatud aluseks ja muutus silmaklapiks, mis tegi võimatuks igasuguse vaba ülevaate uuritavast alast ja ühes sellega ka igasuguse otsustava edusammu. Vastu- kaaluks Inglismaal ja inglise eeskujul mujalgi tavaliseks saanud MacLennani ülehindamisele on tarvis rõhutada, et ta oma eksogaamsete ja endogaamsete „hõimude“ vastandamisega, mis põhineb ainult arusaamatusel, on rohkem kahju tekitanud kui ta oma uurimustega kasu on toonud.

---

¹ J. F. MacLennan, Studies in Ancient History, comprising a reprint of Primitive Marriage (Vana ajaloo uurimused, koos teose „I7rgabielu“ uustrukiga), London, 1886, lk. 124. Toim.

² R. G. Latham, Descriptive Ethnology (Kirjeldav etnoloogia), vol. I–II, London, 1859. Toim.

³ L. H. Morgan, League of the Ho–de–no–sau–nee or Iroquois (Ho–de–no–sau–nee ehk irokeeside hit), Rochester, 1851. Toim.

Varsti tuli aga ilmsiks ikka rohkem ja rohkem tõsiasi, mis ei sobinud tema nägusasse raamistikku. MacLennantundis ainult kolme abieluvormi: mitmenaisepidamist, mitmemehepidamist ja üksikabieli. Kui aga kord oli pööratud tähelepanu sellele punktile, leidis ikka enam tõendeid, et arenemata rahvastel esines abieluvorme, kus real meestel oli ühiselt rida naisi; ja *Lubbock* („The Origin of Civilization“¹, 1870) tunnistas selle rühmaabieli (Communal marriage) ajalooliseks tõsiasiaks.

Kohe pärast seda, aastal 1871, esines Morgan uue ja mitmes suhtes otsustava materjaliga. Tema oli jõudnud veendumusele, et irokeesidel kehtiv omapärane sugulussüsteem esines kõigil Ühendriikide algelanikel ja oli seegalevinud üle kogu mandri, kuigi see on otseses vastuolus sugulusastmetega, mis seal kehtivast abielusüsteemist tegelikult tulenevad. Ta õhutas Ameerika liiduvalitsust koguma andmeid teiste rahvaste sugulussüsteemide kohta tema enese poolt koostatud küsimuslehtede ja tabelite põhjal ja leidis vastustest, 1) et Ameerika-indiaani sugulussüsteem on kehtiv ka paljudel hõimudel Aasias ja veidi teisendatud kujul Aafrikas ja Austraalias, 2) et see sugulussüsteem on täielikult seletatav Havail ja teistel Austraalia saartel parajasti väljasuremas oleva rühmaabieli vormiga ja 3) et aga selle abieluvormi kõrval samadel saartel on kehtiv sugulussüsteem, mis on seletatav teatava veelgi algelisema, nüüd väljasurnud rühmaabieli vormiga. Kogutud andmed ühes neist tehtud järeldustega avaldas ta oma teoses *Systems of Consanguinity and Affinity*“², 1871, ja kandis seega vaidlused võrratult avaramale alale. Lähtudes sugulussüsteemidest ja rekonstrueerides neile vastavad perekonnavormid, avas ta uueuurimistee ja andis võimaluse vaadata kaugemale inimkonna esiajalukku. Selle meetodi võidulepääsemisega oleks MacLennani kaunis konstruktsioon kokku varisenud.

MacLennan kaitses oma teooriat raamatu „Primitive Marriage“ („Studies in Ancient History“, 1876) uues trükis. Kuigi ta ise kombineerib perekonnaajaloo äärmiselt kunstlikult, lähtudes ainult ühe hüpoteesidest, nõuab ta Lubbockilt ja Morganilt mitte ainult tõendeid iga nende väite kohta, vaid ka ümberlõkkamatuid tõendeid, nagu neid vajatakse ainult soti kohtutes. Ja seda teeb seesama mees, kes germaanlaste juures emavenna ja õepoja vahel esinevatest tihedatest sidemetest (Tacitus „Germania“, ptk. 20), Caesari teatest, et brittidel on kümne või kaheteistkümne mehe kohta ühised naised, ja kõigist muist vana-aja autorite jutustustest, mis puudutavad barbarite ühisenaisepidamist, kõhklemata järeldab, et kõigil neil rahvastel olevat valitsenud mitmemehepidamine! On tunne, nagu kuulaksime prokuröri, kes süüdistusmaterjali kasutamisel võib endale lubada igasuguseid vabadusi, kes aga kaitsjalt nõuab iga sõna kohta kõige formaalsemat juriidilist jõudu omavat tõendit.

Ta väidab, et rühmaabieli olevat puhas väljamõeldus, ja jääb seega Bachofenist kaugele maha. Morgani sugulussüsteemid olevat ainult ühiskondliku viisakuse eeskirjad, mida tõestavat asjaolu, et indiaanlased kõnetavad ka võõrast, valget, sõnadega vend või isa. See on niisama hea, nagu oleks tahetud väita, et nimetused isa, ema, vend ja õde on ainult mõttetud kõnetusvormid, sest ka katoliku vaimulikke ja abtisse nimetatakse isadeks ja emadeks ning munki ja nunni, isegi vabamüürlasi ja inglise kutseühingute liikmeid nende pidulikel koosolekutel kõnetatakse sõnadega vend ja õde. Lühidalt, MacLennani kaitse oli armetult nõrk.

Püsis aga veel üks punkt, kus ta oli jäänud tabamata. Eksogaamsete ja endogaamsete „hõimude“ vastandlikkus, millele oli rajatud kogu ta süsteem, oli mitte ainult kõigutamata, vaid seda tunnustati üldiselt kui kogu perekonnaajaloo nurgakivi. Mõõndi küll, et MacLennani katse seda vastandlikkust seletada on puudulik ja vastuolus tema enese poolt esitatud tõsiasiadega. Aga vastandlikkust ennast, kahe teineteist eitava iseseisva ja sõltumatu hõimuliigi olemasolu, kellest üks liik võttis oma naised hõimu piiridest, kuna see teisele liigile oli täiesti keelatud, - seda peeti vaieldamatuks evangeeliumiks. Võrreldagu näiteks Giraud-Teuloni „Origines de la famille“³ (1874) ja isegi veel Lubbocki „Origin of Civilization“ (4. trükk, 1882).

Selle punkti vastu ongi suunatud Morgani peateos „Ancient Society“ (1877), teos, mis on aluseks käesolevale tööle. See, mida Morgan aastal 1871 alles tumedalt aimas, on siin täie selgusega välja arendatud. Endogaamia ja eksogaamia ei ole vastandlikud; eksogaamsete „hõimude“ olemasolu ei ole seni kuskil tõestatud. Kuid tol ajal, kui valitses veel rühmaabieli - ja tõenäoliselt on see kunagi valitsenud igal pool - jagunes hõim teatud hulgaks ema poolt veresuguluses olevaiks rühmagukondadeks (gentes), milledeks, supiirides valitses range abielukeeld, nii et ühe sugukonna mehed võisid võtta naisi küll oma hõimust, ja tavaliselt võtsidki, aga pidid neid võtma väljastpoolt oma sugukonda. Niisiis, kui

---

¹ J. Lubbock, *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages* (Tšivilisatsiooni tekkimine ja inimeste ürgolukord. Metslasrahvaste vaimne ja sotsiaalne olukord), London, 1870. Toim.

² L. H. Morgan, *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (Inim perekonna veresuguluse ja hõimluse süsteemid), Washington, 1831. Toim.

³ A. Giraud-Teulon, *Les origines de la famille* (Perekonna tekkimine), Geneve-Pariis, 1874. Toim

sugukond oli rangelt eksogaamne, siis kõiki sugukondi hõlmav hõim oli samavõrra endogaamne. Sellega oli lõplikult lammutatud MacLennani kunstliku ehituse viimanejäänus.

Ent Morgan ei rahuldunud sellega. Ameerika indiaanlaste sugukond aitas tal peale selle teha veel teise otsustava sammu edasi tema poolt uuritava alal. Selles emakonnas avastas ta algkuju, õiguslikult organiseeritud sugumillest oli arenenud hilisem, isaõiguslikult organiseeritud sugukond, nagu me seda leiame antiikaja kultuurrahvasajaloole. Tõuseks kõigile ajaloolastele, seletus indiaani sugukonna abil, ja seega oli leitud uus alus kogu esitel. Kreeka ja rooma sugukond, mis oli seni olnud mõis

See algse emaõigusliku sugukonna kui kultuurrahvaste isaõigusliku sugukonna eelastme taasavastamine on esiajaloole niisama suure tähtsusega kui Darwini arenemisteooria bioloogiale ja Marxi lisaväärtuse teooria poliitilisele ökonomiale. See andis Morganile esmakordselt võimaluse visandada perekonnaajalugu, kus esialgu on kindlaks määratud peajoontes vähemalt klassikalised arenemisastmed, kui võrd seda lubab seni teadaolev materjal. Et sellega algab uus ajastu esiajaloo käsitlemises, on kõigile selge. Emaõiguslik sugukond on saanud teljeks, mille ümber keerleb kogu kõnes olev teadus; selle avastamisest peale teatakse, mis suunas ja mida tuleb uurida ja kuidas uurimistulemusi liigitada. Ja vastavalt sellele tehakse nüüd sel alal hoopis teisiti kiireid edusamme kui enne Morgani raamatut.

Morgani avastusi on nüüd üldiselt tunnustanud või pigemini need omaks kuulutanud esiajaloo uurijad Inglismaalgi. Aga peaaegu kellegi juurest ei leia me avameelset tunnustust, et see on Morgan, kellele me võlgneме tänu selle vaadetes toimunud revolutsiooni eest. Inglismaal on tema raamatut, niipalju kui võimalik, surnuks vaikitud, temast endast on mööda hiilitud sel teel, et teda on armulikult kiidetud tema *varasemate* saavutuste eest; tema käsitlemise üksikasjade kallal urgitsetakse agarasti, tema tõeliselt suurtest avastustest aga vaikitakse kangekaelselt. „Ancient Society“ esimene väljaanne on müügil lõppenud; Ameerikas ei ole sellise asja jaoks tasuvat turgu; Inglismaal näib see raamat olevat süstemaatiliselt kõrvale tõrjutud, ja ainus selle ephhiloova teose väljaanne, mis veel raamatuturul tsirkuleerib, on - saksakeelne tõlge.

Millest tuleb see tagasihoidlikkus, milles on raske mitte näha surnuksvaikimise vandenõu, eriti kui silmas pidada neid lugematuid, lihtsalt viisakusest toodud tsitaate ja muid ametivendluse tõendeid, millest kubisevad meie tunnustatud esiajaloolaste tööd? Kas ehk sellest, et Morgan on ameeriklane ja et inglise esiajaloolastel on väga piinlik, et nad hoolimata kõigest oma äärmiselt tunnustamisväärsest usinusest materjalide kogumisel on selle materjali korrastamiseks ja liigitamiseks vajalike üldiste seisukohtade, lühidalt, oma ideede suhtes sõltuvad kahest geniaalsest välismaalasest, Bachofenist ja Morganist? Sakslasega oleks võinud veel leppida, aga ameeriklane! Ameeriklase suhtes muutub iga inglase patriootiliseks, millest olen näinud Ühendriikides lõbusaid näiteid. Sellele lisandub veel, et MacLennan oli inglise esiajaloolaste koolkonna nii-öelda ametlikult tunnustatud rajaja ja juht; et esiajaloo alal kuulus teatud määral hea tooni hulkakõnelda ainult suurima aukartusega tema kunstlikust ajalookonstruktsioonist, mis lastetapmiselt mitmemehepidamise ja röövabieli kaudu emaõiguslikule perekonnale välja viib; et vähimatki kahtlust teineteist täielikult väljalülitavate eksogaamsete ja endogaamsete „hõimude“ olemasolus peeti jultunud ketserluseks; et seega Morgan, haju-tades need pühad dogmad nagu udu, pani toime mingipühaduserüvetuse. Pealegi hajutas ta need niisuguste argumentidega, mida oli tarvis ainult sõnastada, et need otsekohe selgeks saaksid; nii et seni eksogaamia ja endogaamia vahel nõutult ringi tammunud MacLennani austajad pidid õieti endile rusikaga otsaette lööma ja hüüdma: Kuidas me võisime olla nii rumalad, et me seda juba ammu ise ei märganud!

Ja kui isegi neist kuritegudest veel ei piisanud, et ametlik koolkond Morganile külmalt selja pööraks, siis pani ta karika üle voolama sellega, et ta ei piirdunud tsivilisatsiooni, kaubatootmise ühiskonna, meie praeguse ühiskonna põhivormi arvustamisega sellisel viisil, mis meenutab Fourier'd, vaid kõneleb ka selle ühiskonna tulevases ümberkujundamisest niisuguste sõnadega, mida võiks olla öelnud Karl Marx. Morgan oli siis tõesti ära teeninud, kui MacLennan talle pahaselt ette heidab, et „ajalooline meetod on temale täiesti antipaatanne“, ja kui härra professor Giraud-Teulon Genfis seda kinnitab veelaastal 1884. Tammus ju seesama härra Giraud-Teulon veel aastal 1874 („Origines de la famille“) abitult MacLennani eksogaamia labürindis, millest alles Morgan ta välja juhatas! Muil edusammudel, mille eest esiajalugu võlgneb tänu Morganile, ei tarvitse mul siin peatuda; kõik vajalik nende kohta leidub järgnevalt minu töös. Neliteist aastat, mis on möödunud Morgani peateose ilmumisest, on rohkesti rikastanud seda materjali, mis meil on inimkonna ürgühiskondade ajaloo kohta; antropoloogide, reisijate ja elukutseliste esiajaloolaste kõrvale on asunud võrdlevad õigus-teadlased, kes on toonud osalt uut materjali ning osalt uusi seisukohti. Mõnigi üksik Morgani hüpo-tees on selle läbi kõikuma löönud või isegi alusetuks osutunud. Aga uus materjal ei ole kuskil põh-

justanud tema suuretähtsusega põhiseisukohtade kõrvaletõrjumist. Tema poolt esiajalukku toodud süsteem maksab peajoontes praegugi. Võib isegi ütelda, et see leiab üha enam üldist tunnustust samal määral, mil määral selle suure edusammu tõelist autorit maha salatakse.¹

Friedrich Engels

London, 16. juunil 1891

---

¹ Tagasisõidul New Yorgist septembris 1888 kohtasin üht Rochesteri valimisringkonna endist kongressisaadikut, kes oli tundnud Lewis Morganit. Ta ei teadnud mulle kahjuks temast kuigi palju jutustada. Morgan olevat elanud Rochesteris eraisikuna, tegeldes ainult oma uurimustega. Ta vend olevat olnud polkovnikuna Washingtonis sõjaministeeriumi teenistuses; selle venna kaudu olevat tal õnnestunudki valitsuse huvi oma uurimuste vastu äratada ja mitmeid oma teoseid riigi kulul välja anda; tema, jutustaja, olevat ka enda saadikusolemise ajal korduvalt selle eest kostnud. (*Engelsi märkus.*)

PEREKONNA, ERAOMANDUSE JA RIIGI TEKKIMINE

I. ESIAJALOOSED KULTUURIASTMED

Morgan on esimene, kes asjatundlikult püüab tuua inimkonna esiajalukku kindlat süsteemi; niikaua kui tunduvalt laienenud materjal ei sunni tegema muudatusi, jääb tema periodiseering kahtlemata maksma.

Kolmest peamisest ajastust: metslusest, barbaarsusest, tsivilisatsioonist, tegeleb ta õigupoolest ainult kaheesimesega ja kolmandale üleminekuga. Kummagi neist kahest ajastust jaotab ta alam-, kesk- ja ülemastmeks vastavalt elatusvahendite tootmise alal tehtud edusammudele, sest, ütleb ta, „osavus sel alal otsustab, mil määral inimene suudab loodusest Me olla ja seda valitseda; kõigist olendeist on ainult inimene jõudnud niikaugele, et ta peaaegu täielikult valitseb toiduainete tootmise üle. Kõik inimliku progressi suured ajastud langevad enam või vähem otseselt ühte elatusallikate avardumise ajastutega“.

- Perekonna arenemine toimub sellega rööbiti, ei paku aga nii selgeid tunnuseid perioodide eraldamiseks.

I. . METSLUS

1. *Alamaste*. Inimsoo lapsepõlv. Inimesed, elades vähemalt osaliselt puude otsas, millega ükski on seletatav nendeallesjäämine suurte röövloomade keskel, elunesid veel oma algseis asukohtades, troopika või lähistroopika metsades. Toiduks olid puuviljad, pähklid ja juured; artikuleeritud kõne kujunemine on selle aja peamine saavutus.

Kõigist rahvastest, kes ajaloolisel perioodil teatavaks on saanud, ei kuulunud ükski enam sellesse ürgsesse olukorda. Ja ehkki see periood on kestnud võib-olla aastatuhandeid, ikkagi ei saa me seda otseste andmete varal tõestada; aga kui oleme kord juba tunnustanud inimese põlvnemist loomariigiist, siis muutub sellise ülemineku oletamine paratamatuks.

2. *Keskaste*. Algab kalade (siia hulka arvame ka vähid, karp- ja muud veeloomad) tarvitamisega toiduks ja tule kasutamiseega. Mõlemad kuuluvad kokku, sest kalatoit saab alles tule abil täielikult kasutatavaks. Selle uue toiduga aga muutusid inimesed kliimast ja asupaigast sõltumatuks; jõgede kaldaid ja mereranda mööda liikudes võisid nad isegi metsikus olukorras elama asuda suuremal osal maakerast. Varase kiviaja, niinimetatud paleoliitikumi rohkakalt töödeldud, lihvimata kiviriistad, mis täielikult või suuremalt osalt langevad sellesse ajajärku, on levinud üle kõigi mandrite ja annavad tunnistust neist rändudest. Uued asustuspiirkonnad ja väsimatult aktiivsed otsingud koos hõõrumise teel saadava tule omamisega tegid kättesaadavaks uusi toiduaineid, nagu tärklis sisaldavad juured ja mugulad, mida küpsetati kuumas tuhasvõi küpsetusaukudes (maa-ahjudes), ja nagu metsloomaliha, mis esimeste relvade, nuija ja oda, leiutamise saai juhuslikuks toidulisaks. Uksnes küttijaid rahvaid, nagu need esinevad raamatuis, s. o. selliseid, kes elatuvad *ainuüksi* jahipidamisest, ei ole kunagi olemas olnud; selleks on jahisaak liiga ebakindel. Toiduallikate kestva ebakindluse tõttu näib sel astmel tekkivat inimesesöömine, mis siitpeale kauaks püsima jääb. Austraallased ja paljud polüneeslased seisavad tänapäevalgi sel metsluse keskastmel.

3. *Ülemaste*. Algab vibu ja noole leiutamise sa, mille tõttu metslooma liha sai alatiseks toiduaineks ja jahipidamine üheks normaalseks tööharuks. Vibu, vibunöör ja nool kujutavad endast juba väga keerukat instrumenti, mille leiutamine eeldab pika aja jooksul omandatud kogemusi ja peeneid vaimujõude, järelikult ka samaaegset hulga teiste leiutuste tundmist. Võrreldes rahvaid, kes tunnevad küll vibu ja noolt, aga mitte veel pottse pist (millest peale Morgan arvab üleminekut barbaarsusele), leiame tõe- poolest juba mõningaid küladena asumisealgeid ja teatavat oskust toota elatusvahendeid: puust nõusid ja riistu, sõrmil (kangaspuudeta) punumist niinekiududest, niinest või kõrkaist korve ja lihvitud (neoliitilisi) kiviriistu. Enamasti on ka tuli ja kivikirves andnud juba puutüvest õõnestatud paadi ning kohati palke ja laudu elamu ehitamiseks. Kõiki neid saavutusi leiaine näiteks Loode-Ameerika indiaanlastel, kes tunnevad küll vibu ja noolt, aga mitte pottse pist. Metslusele olid vibu ja nool selleks sa, mis

raudne mõök barbaarsusele ja tulirelv tsivilisatsioonile: otsustavaks relvaks.

II. BARBAARSUS

1. *Alamaste*. Algab pottsepise ilmumisega. Võib tõestada, et pottsepis on paljudel juhtudel ja tõenäoliselt igalpool tekkinud pununud nõude või puunõude katmisest saviga, mida tehti selleks, et neid tulekindlaks muuta; sealjuures saadi varsti aru, et vormitud savi täidab selle ülesande ka ilma seesoleva nõuta.

Seni võisime lugeda arenemiskäiku täiesti üldiseks, kõigi rahvaste 'teatud perioodi kohta maksvaks, olenemata nende asukohast. Barbaarsuse algusega oleme aga jõudnud astmeni, kustpeale maksvusele pääsevad mõlema suure mandri erinevad looduslikud tingimused. Barbaarsuse perioodiiseloostavaks nähtuseks on loomade kodustamine ja kasvatamine ning taimede viljelemine. Idamandril, niinimetatud Vanas Maailmas, olid olemas peaaegu kõik kodustamiseks sobivad loomad ja kõik viljeluskõlvulised teraviljalügid peale ühe; läänemandril, Ameerikas, oli kodustatavaist imetajaist ainult laama, sedagi ainult ühes osas Lõuna-Ameerikast, ja kõijadest ainult üks, kuid kõige parem: mais. Nende erinevate looduslike tingimuste mõjul läheb siitgist kultuurvilpeale kummagi poolkera rahvastik oma eriteed ja üksikute arenemisastmete püriivid on kummalgi juhtumilerinevad.

2. *Keskaste*. Algab idas loomade kodustamisega, läänes - niisutamise abil toimuva söödavate taimede kasvatamisega ning ehitusteks adoobide (päikese käes kuivatamisega. tatud telliste) ja kivide tarvi

Alustame läänest, sest siin ei oldud enne, kui eurooplased selle maa vallutasid, kusagil sellest astmest kaugemale jõutud.

Barbaarsuse alamastme indiaanlastel (kelle hulka kuulusid kõik Mississipist idapool elavad hõimud) esines nende avastamise ajal juba teatud aia-viljakasvatust maisi ja võib olla ka kõrvitsate, melonite ning muude aedtaimedega, mis andis väga olulise osa nende toidust; nad elasid puumajades, piitpoolsed hõimud, eriti Kolumbia jõe piirkonnas, olid allestaradega piiratud külades. Loodemetsluse ülemastmel ega tundnud ei pottsepist ega mitte mingisugust taimede kasvatamist. Seevastu niinimetatud pueblo-indiaanlased Uus-Mehhikos, mehhiklased, KeskAmeerika elanikud ja peruulased olid vallutamise ajal barbaarsuse keskastmel; nad elasid kindlusetalustes adoobidest või kividest ehitatud majades, kasvasid kunstlikult niisutatavates aedades maisi ja muid asukoha ja kliima järgi erinevaid söödavaid taimi, mis olid neilepeamiseks toiduallikaks; nad olid kodustanud isegi mõned loomad: mehhiklased kalkuni ja teisi linde, peruulased - laama. Ka tundsid nad metallide töötlemist - välja arvatud raua töötlemine, mistõttu nad ikka veel ilma kivirelvadeta ja kiviriistadeta läbi ei saanud. Maa vallutamine hispaanlaste poolt katkestas igasuguse iseseisva edasiarenemise.

Idas algas barbaarsuse keskaste piima- ja lihloomade kodustamisega, kuna taimekasvatus näib siin sel ajajärgul jäävat veel kauaks tundmatuks. Loomade kodustamine ja kasvatamine ja suuremate karjade kujunemine näivad olevat andnud tõuke aarialaste ja semiitide eraldumiseks muust barbarite massist. Euroopa ja Aasiaaarialastel on koduloomade nimetused veel ühised, kultuurtaimede omad aga peaaegu alati erinevad.

Karjade kujunemine viis sobivais paigus karjatajaelule: semiitidel Eufraati ja Tigrise, aarialastel India, Oxuse ja Jaxartesel¹, Doni ja Dnepri rohtlausikul. Kariloomade kodustamine algas nähtavasti kõige esmalt niisuguste karjamaade äärealadel. Hilisemaile põlvkondadele näisid seepärast karjatadadest, mis kuidagi ei võinud olla inimsoo hälliks, vaidjarahvad pärinevat piirkonnas, vastupidi, olid peaaegu elamiskõlbmatud nende metsikutele esivanematele ja isegi barbaarsuse alamastme inimestele. Ümberpöörduvalt, niipea kui need keskastme barbarid olid harjunud karjatajaeluga, ei võinud neil enam mõttesegi tulla rohurikkailt jõeluhtadelt vabatahtlikult tagasi minna metsa-aladele, kus olid elanud nende esivanemad. Ja isegi siis, kui semiidid ja aarialased olid kaugemale põhja ja läände surutud, ei saanud nad asuda Lääne-Aasia ja Euroopa metsa-aladele enne, kui teraviljakasvatatus andis neile võimaluse sel palju vähem soodsal maapinnal karja sööta, eriti aga ületalve piOn enam kui tõenäoline, et teraviljakasvatatus tekkis siin esmalt karja söötmise vajadusest ja omandas alles hiljem tähtsuse inimeste toiduna.

Aarialaste ja semiitide rohke liha- ja piimatoidu arvele ja eriti selle soodsa mõju arvele, mida -see toit avaldab laste arenemisele, tuleb võib-olla kirjutada nende kummagi rassi jõudsam areng. Tõe-

---

¹ Oxus ja Jaxartes –Amu-Darja ja Sõr-Darja antiikaja nimetused. *Toim.*

poolest on Uus-Mehhiko pueblo-indiaanlastel, kes peavad piirduma peaaegu eranditult taimetoiduga, väiksem aju kui rohkem liha- ja kalatoitu tarvitavil barbaarsuse alamastme indiaanlastel. Igatahes kaob sel astmel aegamööda inimesesöömine ja püsib ainult veel usundilise aktina või, mis siin on peaaegu seesama, nõidumisvahendina.

3. Ülemaste. Algab rauamaagi sulatamisega ja läheb üle tsivilisatsiooniks sel teel, et leiutatakse tähtkiri ja hakatakse seda kasutama kirjalikeks ülestähendusteks. See aste, mis, nagu öeldud, ainult idapoolkeral iseseisvalt läbi elati, on tootmise edusammude poolest rikkam kui kõik eelmised astmed kokku. Sellesse kuuluvad kangelaste ajastu kreeklasted, itaalia hõimud veidi enne Rooma asutamist, Tacituse-aegsed germaanlased ja viikingiaja normannid.

Kõigepealt kohtame siin esmakordselt koduloomade poolt veetavat raudse sahateraga atra, mis võimaldas maaharimist suures ulatuses, s. t. põlluharimist, ja seega tookordsete tingimuste kohta tegelikult piiramatut toidutagavarade suurendamist; edasi metsa mahavõtmist ning põllu- ja heinamaaks muutmist, mis jällegi suures mastaabis ilma raudkirve ja -labidata oleks olnud võimatu. Sellega aga käis kaasas ka rahvastiku kiire kasv ja tihe koondumine väikestele maa-aladele kokku. Enne põlluharimist võis ainult harva esineda olukordi, kus pool miljonit inimest oleksid lasknud endid ühendada ühise keskjuhtimise alla; tõenäoliselt ei olegi seda kunagi ette tulnud.

Barbaarsuse ülemastme kõrgeim õitseng avaldub Homerose lugulauludes, iseäranis Iliases. Arenenud raudtööriistad, sepalõõts, käsiveski, pottsepakeder, õli- ja veinivalmistamine, arenenud, kunstkäsitööks muutuv metallitöötlemine, vanker ja sõjavanker, palkidest ja plankudest laevade ehitamine, arhitektuuri kui kunsti algmed, sakiliste ja torniliste müüridega piiratud linnad, Homerose eepos ja kogu mütoloogia - see on peamine pärand, mille kreeklasted barbaarsusest tsivilisatsiooni üle võtsid. Kui võrdleme sellega Caesari ja isegi Tacituse kirjeldust germaanlastest, kes seisid sama kultuuriastme algul, millelt Homerose kreeklasted olid üle minemas kõrgemale astmele, siis näeme, kui tohutu palju edusamme oli juba tehtud tootmise arenemises barbaarsuse ülemastmel.

II. PEREKOND

Pilt, mille olen visandanud siin Morgani järgi inimkonna arenemisest metsluse ja barbaarsuse kaudu tsivilisatsiooni algmeteni, on juba küllalt rikas uute ja, mis veel olulisem, vaieldamatute joonte poolest, sest need on võetud otseselt tootmisest. Ometi osutub see kahvatuks ja armetuks, võrreldes pildiga, mis avaneb meie rännaku lõpul; alles siis on võimalik täielikult valgustada üleminekut barbaarsusest tsivilisatsiooni ja kummagi rabavatvastandlikkust. Esialgu võime üldistada Morgani periodiseeringut järgmiselt: metslus- peamiselt välmis-loodussaaduste omastamise ajajärk; inimese poolt loodud tooted on eeskätt selle omastamise abitööriistadeks. Barbaarsus - ajajärk, kus hakatakse tegelema karjakasvatusega ja maaharimisega, kus õpitakse tundma meetodeid, kuidas inimese tegevuse kaudu tõsta loodussaaduste tootmist. Tsivilisatsioon - loodussaaduste edasise töötlemise äraõppimise ajajärk, tõelise tööstuse ja kunsti ajajärk, Morgan, kes veetis suurema osa oma elust praegugiveel New Yorgi osariigis elavate irokeeside hulgas ja oli lapsendatud ühes nende (seneka) hõimus, leidis, etnendel kehtib niisugune sugulussüsteem, mis oli vastuolus nende tõeliste perekonnasuhetega. Nende juuresvalitses kummaltki poolt kergesti lahutatav üksikabieliu, mida Morgan nimetab „paarperekonnaks“. Niisuguse abielupaari järeltulijad olid kõigile avalikult teada ja kõigipoolt tunnustatud; ei saanud olla kahtlust selles, kelle suhtes tuli tarvitada nimetusi isa, ema, poeg, tütar, vend, õde. Aga nende nimetuste tegelik tarvitamine on sellega vastuolus. Irokees nimetab oma poegadeks ja tütardeks mitte üksnes omaenda lapsi, vaid ka oma vendade lapsi, ning need hüüavad teda isaks. Oma õdede lapsi nimetab ta seevastu õpoegadeks ja -tütardeks ning need hüüavad teda emaks. Oma vendade lapsi hüüab ta seevastu vennapoegadeks ja -tütardeks, ning need nimetavad teda tädiks. Samuti kutsuvad vendade lapsed üksteist õdedeks ja vendadeks, niisamaka õdede lapsed. Naise ja ta venna lapsed kutsuvad üksteist vastamisi tädi- ja onupoegadeks, tädi- ja onutütardeks. Ja need ei ole ainult tühised nimetused, vaid veresuguluse läheduse ja kauguse, samasugususe ja erisugususe suhtes tegelikult valitsevate vaadete väljendused, janevad vaated on aluseks täielikult väljatöötatud sugulussüsteemile, mis on suuteline väljendama üksikisiku mitutsada erisugust sugulusvahekorda. Veel rohkem. See süsteem on. täiesti maksev mitte ainult kõigi Ameerika indiaanlaste juures (seni ei ole leitud ühtki erandit), vaid see maksab peaaegu muutmatult ka India ürgelanikel, draviida hõimudel Dekanis ja gaura hõimudel Hindustanis. Lõuna-India tamiilide ja New Yorgi osariigi seneka-irokeeside sugulusnimetused on veel praegugi rohkem kui kahesaja erineva sugulusvahekorra kohta ühesugused. Ja ka neil India hõimudel on, nagu kõigil

Ameerika indiaanlastelgi, kehtivast perekonnavormist tulenevad sugulusvahekorrad vastuolus sugulussüsteemiga.

Kuidas seda seletada? Arvestades seda otsustavat osa, mida sugulus etendab kõigi metslasrahvaste ja barbaarsete rahvaste ühiskondlikus korras, ei saa sellest nii laialt levinud süsteemist paljaste fraasidega mööda minna. Süsteemi, mis on üldiselt kehtiv Ameerikas, mis esineb sootuks teise rassi kuuluvatel rahvastel ka Aasias ja mida leiame sageli enam või vähem teisendatud kujul igal pool Aafrikas ja Austraalias, niisugust süsteemi tuleb ajalooliselt seletada, sellest ei või We minna ainult fraasidega, nagu seda püüdis teha näiteks MacLennan. Nimetused isa, laps, vend ja õde ei ole lihtsalt mingid aunimed, vaid nendega on seotud täiesti kindlad, väga tõsised vastaistikused kohustused, mille kogusumma moodustab olulise osa nende rahvaste ühiskondlikust korrast. Ja seletus leiduski. Sandwichi (Havai) saartel kehtis veel käesoleva sajandi esimesel poolel selline perekonnavorm, mis andis täpselt niisuguseid isasid ja emasid, vendi ja õdesid, poegi ja tütreid, onusid ja tädisid, venna-poegi ja-tütreid ning õepoegi ja -tütreid, nagu neid nõuab ameerika ja vanaindia sugulussüsteem. Kuid kummaline! Sugulussüsteem, mis kehtis Havai saartel, ei olnud jällegi kooskõlas seal tegelikult olemasoleva perekonnavormiga. Seal on nimelt kõigi õdede-vendade lapsed eranditult vennad ja õed ja neid peetakse mitte ainult oma ema ja tema õdede või oma isa ja tema vendade, vaid, ilma mingi vaheta, oma vanemate kõigi vendade ja õdede ühisteks lasteks. Kui niisiis ameerika sugulussüsteem eeldab Ameerikas mitte enam esinevat, primitiivsemat perekonnavormi, mida tõeliselt leiame veel Havailt, siis osutab teiselt poolt Havai saarte sugulussüsteem veel algelisemale perekonnavormile, mille olemasolu me küll kuskilenam ei saa tõestada, kuid mis peab olema esinenud, sest muidu ei oleks võinud tekkida vastav sugulussüsteem. „Perekond“, ütleb Morgan, „on aktiivne element; see ei püsi kunagi paigal, vaid liigub madalamast vormist kõrgemasse, samal määral kuidas ühiskond areneb madalamalt astmelt kõrgemale. Sugulussüsteemid seevastu on passiivsed; alles pikkade ajareerivad nad neid edusamme, mis perekond aja jooksul vahemikkude järel registon läbi teinud, ja teevad radikaalseid muutusi läbi alles siis, kui perekond on radikaalselt muutunud.“ - „Ja täpselt samuti“, lisab Marx, „on lugu poliitiliste, juriidiliste, usundiliste ja filosoofiliste süsteemidega üldse.“ Samal ajal kui perekond elab edasi, kivineb sugulussüsteem, ja kuna viimane harjumuse tõttu püsima jääb, kasvab perekond tema raamidest välja. Sama kindlusega nagu Cuvier võis Pariisi lähedalt leitud loomaluustiku marsupiaalluudest järeldada, et see kuulus kukkurloomale ja et seal kunagi oli elanud väljasurnud kukkurloomi, sama kindlusega võime meie ajalooliselt meieni ulatusüsteemist järeldada, nud suguluset on esinenud sellele vastav väljasurnud perekonnavorm.

Äsjamainitud sugulussüsteemid ja perekonnavormid erinevad praegu valitsevaist selle poolest, et igal lapsel on mitu isa ja mitu ema. Ameerika sugulussüsteemis, millele vastab Havai perekond, ei saa õde ja vend olla ühe ja sellesama lapse isaks ja emaks; Havai sugulussüsteem aga eeldab perekonda, kussee, vastupidi, oli reeglik. Meil on siin tegemist rea perekonnavormidega, mis on otseses vastuolus seni harilikult ainukehtivaiks peetud vormidega. Traditsiooniline kujutlus tunneb ainult üksikabielu, selle kõrval ühe mehe mitmenaisepidamist, olgu veel ka ühe naise mitmemehepidamist, vaikib aga sealjuures maha, nagu moraliseerivale filistrile kohane, et tegelikkus neist ametliku ühiskonna poolt seatud piiridest vaikides, kuid häbenemata, üle astub. Esiajaloo uurimine seevastu näitab meile olukordi, kus mehed elavad mitme naisega ja nende naised samal ajal mitme mehega ja nende lapsi peetakse sellepärast nende kõigi ühisteks lasteks; olukordi, mis kuni nende täieliku muutumiseni üksikabieluks teevad läbi terve rea muutusi. Need muutused on seda laadi, et ring, mida hõlmavad ühised abielusidemed ja mis oli algselt väga avar, kitseneb üha rohkem, kuni järele jääb tänapäeval domineeriv üksikpaar.

Konstrueerides sel viisil ajas tagasi minnes perekonna ajalugu, jõuab Morgan, üksmeeles enamiku oma kolleegidega, algolukorrani, kus hõimu piires valitses piiramatu suguline läbikäimine, nii et iga naine kuulus igale mehele ja iga mees võrdselt igale naisele. Sellisest algolukorrast on kõneldud juba alates möödunud sajandist, kuid ainult üldiste fraasidega; alles Bachofen, ja see on üks tema suuri teeneid, suhtus sellesse tõsiselt ja otsis selle olukorra jälgi ajaloolistest ja usundilistest pärimustest. Meteame nüüd, et tema poolt leitud jäljed ei vii meid kaugeltki ühiskonnaastmeni, kus valitseskorraldamata suguline läbikäimine, vaid palju hilisema vormini - rühmaabieluni. Too algeline ühiskonnaaste, kui see tõesti on olnud, kuulub nii kaugesse minevikku, et me vaevalt tohime loota, et me sotsiaalseis kivistustes - mahajäänud metslaste juures - leiame *otseseid* tõendeid selle kohta, et

niisugune algeline ühiskonnaaste on minevikus eksisteerinud. Bachofeni teene seisab just selles, et ta selle küsimuse uurimise esiplaanile tõstis.¹

Viimasel ajal on moodi läinud seda inimeste suguelu algastet maha salata. Tahetakse säästa inimkonda sellest „häbist“. Viidatakse, nimelt mitte ainult igasuguste otseste tõendite puudumisele, vaid iseäranis muu loomariigi näidetele; Letourneau („Evolution du mariage et de la famille“², 1888) on sealt kogunud hulga fakte, mille järgi täiesti korraldamata suguline läbikäimine olevat sealgi omane madalale astmele. Ent kõigist neist faktidestvõin ma ainult seda järeldada, et need inimese ja tema ürgaegsete elutingimuste kohta absoluutselt mitte midagi ei tõesta. Pikemaajaline paariselu selgroolistel on küllaldaselt seletatav füsioloogiliste põhjustega; näiteks lindudel emalinnu abivajadusega haudumisajal; lindudel esinevad truu monogaamia näited ei tõesta midagi inimeste kohta, sest need ei põlvne ju lindudest. Ja kui range monogaamia on kõigi vooruste tipuks, siis kuulub võidupalm paelussile, kelle igas proglotiidis ehk kehalülis, neid on tal 50-200, leidub täielik nais- ja meessoosuguaparaat, ja kes kogu oma eluaja veedab sellega, et igas neist lülidest iseennast sugutada. Kui aga piirdume imetajatega, siis kohtame siin suguelu kõiki vorme, korraldamata läbikäimist, rühmaabieliu algeid, mitmenaisepidamist ja üksikabieliu; puudub ainult mitmemehesepidamine- sellega võisid toime tulla ainult inimesed. Isegi meie lähimad sugulased, neljakäelised, pakuvad meile kõiki võimalikke erinevusi isaste ja emaste rühmitumises; ja kui tõmbame piirid veelgi koomale ja vaatleme ainult nelja inimesesarnast ahvi, siis teab Letourneau meile ainult ütelda, et need on kord monogaamsed, kord polügaamsed³, kuna Saussure Giraud-Teuloni järgi kinnitab, et nad olevat monogaamsed. Ka Westermarcki uuemad väited inimesesarnaste ahvide monogaamia kohta („The History of Human Marriage“⁴, London, 1891) ei ole kaugeltki veel tõendid. Lühidalt, olemasolevad andmed on seda laadi, et isegi aus Letourneau möönab: „Muide, imetajail ei ole mingit kindlat vahekorda nende intellektuaalse arenemiseastme ja sugulise läbikäimise vormi vahel.“ Ja Espinas („Des sociétés animales“⁵, 1877) ütleb otse: „Kari on kõrgeim sotsiaalne rühm, mida võime jälgida loomade juures. See koosneb, nagu näib, perekondadest, kuid juba algusest peale on perekond ja kari antagonismis, nad arenevad vastupidises vahekorras.“

Nagu juba ülaltoodu näitab, ei tea meie inimesesarnaste ahvide perekondlikest ega muist ühiskondlikest rühmitustest mitte kui midagi kindlat; andmed räägivad üksteisele otse vastu. See pole ka ime. Kuivõrd täis vastuolusid, kui väga kriitilist kontrolli ja sõelumist vajavad on isegi andmed, mis meil on olemas metsikuist inimhõimudest! Ahviühiskondi on aga veel palju raskem jälgida kui inimühiskondi. Esialgu aga peame loobuma igasugusest järelduste tegemisest niisuguste absoluutseltmitteusaldatavate andmete põhjal.

Seevastu annab meile Espinasi tsiteeritud väide parema toetuspunkti. Kõrgemal loomadel kari ja perekond ei ole teineteisele täienduseks, vaid on vastandid. Espinas näitab väga hästi, kuidas isaste armukadedus jooksuajal karja igasuguseid ühiskondlikke sidemeid lõdvendab või selle karja ajutiselt hävitab. „Kus perekondon tihedalt liitunud, tekivad karjad vaid harvadel erandjuhtudel. Kus seevastu valitseb vaba suguline läbikäimine või polügaamia, tekib kari peaaegu iseendast... Et võiks tekkida kari, peavad perekonnasidemed olema lõdvenenud ja indiviid jälle vabaks saanud. Sellepärast leiame lindude juures nii harva organiseeritud karju... Imetajail seevastu leiame mõningal määral organiseeritud ühiskondijust sellepärast, et siin indiviid ei kao perekonda ... Karja ühistundel ei või siis selle tekkimisel olla suuremat vaenlast kui perekonna ühistunne. Ütleme otse välja: kui on arenenud kõrgem ühiskonnavorm kui perekond, siis võis see toimuda ainult seetõttu, et see lahustas endas perekonnad, mis olid läbi teinud põhjaliku muutuse; pole võimatu, et need perekonnad said just seetõttu hiljem väimaluse lõpmata soodsamates tingimustes endid uuesti konstitueerida.“ (Espinasi, 1.

---

¹ Kui vähe Bachofeni sellest aru sai, mis ta oli avastanud või pigem ära mõistatanud, näitab see, et ta nimetas selle algolukorra *hetärismiks*. Hetärism tähendas kreeklastel, kui nad selle sõna tarvitusele võtsid, kas vallaliste või üksikabieliu olevate meeste läbikäimist vallaliste naistega, ja eeldab alati teatud abieluvormi, millest väljaspool see läbikäimine toimub, ja sisaldab endas, vähemalt juba võimalusena prostitutsiooni. Muus mõttes ei ole seda sõna ka kunagi tarvitatud, ja sellesamas mõttes tarvitan seda minagi koos Morganiga. Bachofeni väga tähtsaid avastusi müstifitseerib uskumatuseni tema väljamõeldis, nagu peituks ajalooliselt tekkinud mehe ja naise vahekordade allikas inimeste omaaegsetes usundilistes kujutelmadest, mitte aga nende tegelikes elutingimustes. (*Engelsi märkus*.)

² Ch. Letourneau, *L'evolution du mariage et de la famille* (Abielu ja perekonna evolutsioon), Parüs, 1888. *Toim*

³ *Polügaamia* (kreeka sõnadest polü – palju ja gamos – abielu) – sõna-sõnalt – abielu paljudega. Tavaliselt nimetatakse nii mitmenaisepidamist. *Toim*.

⁴ E. A. Westermarck, *The History of Human Marriage* (Inimabieliu ajalugu), London, 1891. *Toim*.

⁵ A. Espinas, *Des sociétés animales. Etude de psychologie comparee* (Loomade ühiskondadest. Etüüd võrdlevast psühholoogiast), Parüs, 1877. *Toim*.

c.; tsiteeritud Giraud-Teulonil, *Origines du mariage et de la famille*¹, 1884, lk. 518-520.)

Siit nähtub, et loomaühiskondadel on Mill inimühiskandade kohta järelduste tegemiseks teatud väärtus, - kuid ainult negatiivne. Kõrgemad selgrootolised tunnevad, kuivõrd me teame, ainult kaht perekonnavormi: mitmenaisepidamist ja üksikpaari; kummaski on võimalik ainult üks täiskasvanud isane, ainult üks meessoost abikaasa. Isase armukadedus, mis perekonda ühtlasi seob ja teistest eraldab, viib loomaperekonna karjaga vastuollu; kari, kõrgem ühiselu vorm, muutub ühel juhul võimatuks, teisel juhul lõdveneb või laguneb jooksuajaks, parimal juhul aga tekib tema edasiarenemises takistus isastearmukadeduse tõttu. Juba ainuüksi sellest piisab tõestamiseks, et loomaperekond ja ürgaegne inimühiskond on ühendamatud asjad; et loomaolukorrast ennast ülestöötavad ürginimesed kas ei tundnud üldse perekonda või siis tundsid parimal juhul niisugust, mida loomadele ei esine. Niisugune kaitsetu loom kui tekkimisel olev inimene võis väikesel arvul säilida ka isoleeritud olukorras, kus kõrgeimaks ühiselu vormiks on üksikpaar, nagu seda. Westermarck jahimeeste andmete põhjal omistab gorillale ja simpansile. Selleks, et loomaolukorrast välja areneda, et teostada suurim edusamm, mida tunneb loodus, oli vaja veel üht elementi: üksikindiviidil puuduva kaitse-võime asendamist karja ühendatud jõu ja koostegevusega. Niisugusest olukorrast, milles praegu elavad inimesesarnased ahvid, oleks üleminek inimolekusse lihtsalt seletamatu; need ahvid jätavad pigem mulje hälbinud kõrval-joontest, mis aeglasele väljasuremisele vastu lähevad jaa mis igatahes on mandumas. Ainuüksi sellest piisab, et loobuda igasuguste paralleelide tõmbamisest nende perekonnavormide ja ürginimeste perekonnavormide vahel. Täiskasvanud isaste vastastikune sallivus, armukadeduse puudumine oli aga esimeseks tingimuseks, mistõttu või-sid tekkida niisugused suured ja kestvad rühmad, mille keskel ainuüksi võis teostuda looma kujuneks. Ja tõepoolest, midamine inimeme leiame perekonna vanima, algseima vormina, mida võime ajalooos vaieldamatult tõestada ja veel praegugi mõnes kohas uurida? Rühmaabieli, vorm, kus terved meesterühmad ja terved naisterühmad kuuluvad vastastikku teineteisele ja mis jätab väga vähe ruumi armukadedusele. Ja edasi leiame hilisemal arenemistasmel mitmemehupidamise kui erandvormi, mis alles õieti näkku lööb kõigile armukadedustunnetele ja mis sellepärast loomadele tundmata. Kuna aga meile teada olevate rühmaabieli vormidega käivad kaasas nii omapäraselt keerukad tingimused, et nad paratamatult tagasi viitavad varasemale, lihtsamale sugulise läbikäidamata läbikäimise vormidele ja seega lõppude lõpuks loomaolukorrast inimolekule üleminekule vastavale korralmise ajajärgule, siis viib viitamine loomaabieliudele jällegi just sellesse punkti, kust see meid pidi jäädavalt eemale juhtima.

Mida tähendab siis: korraldamata suguline läbikäimine? Et siis ei maksnud praegu või mingisugusel varasemal ajal kehtinud keelutõkked. Armukadeduse tõkke langemist me juba nägime. Kui miski on kindel, siis see, et armukadedus on võrdlemisi hilja tekkinud tundmus. Sedasama võib öelda verepilastuse kujutluse kohta. Mitteinult, et vend ja õde olid algselt mees ja naine, vaid ka suguline läbikäimine vanemate ja laste vahel on veel tänapäevalgi lubatud paljude rahvaste juures. Bancroft („The Native Races of the Pacific States of North America”, 1875, vol. 1²) tõendab seda Beringi väina ääres elavate kaviaatide, Alaska lähedal asuvate kadiaakide ja Briti Põhja-Ameerika sisemaal elavate tinnade kohta. Letourneau esitab kokkuvõtte samasugustest faktidest tšipvei-indiaanlastel, Tsiili kukustel, karaiibidel ja Indo-Hiina kareenidel; kõnelemata vanade kreeklaste ja roomlaste jutustustest parthide, pärslaste, sküütide, hunnide jt. kohta. Enne verepilastuse leiutamist (ja see on leiutus, pealegi ülimal määral väärtuslik leiutus) ei võinud suguline läbikäimine vanemate ja laste vahel olla vastumeelsem kui teiste erinevatesse põlvkondadesse kuuluvate isikute vahel, ja viimast juhtub ju tänapäevalgi kõige väikekodanlikumaiski maades, kedagi eriti kohutamata; isegi üle kuuekümnepäevaste meestega. Kui kõrvaldame aga meile tuntud kõige varasematelt perekonnavormidelt nendega seoses oleva verepilastuse kujutlused - kujutlused, mis meile omist on täiesti erinevad ja neile tihti otse vastupidised -, siis jõuame sugulise läbikäimise vormi juurde, mida võime nimetada ainult korraldamatuks. Korraldamata sedavõrd, kuivõrd veel puudusid hiljem kombelisusest tingied. Sellest ei järeldu aga sugugi paratamatult täielik segadus igapäevases praktikas. Mõneajalised üksikpaarid polnud sugugi võimatud, nagu need praegu enamasti esinevad isegi rühmaabieli puhul. Ja kui sellise algolukorra uusim eitaja Westermarck nimetab abieliuks iga olukorda, kus mõlemad sugupooled paari jäävad kuni lapse sündimiseni, siis tuleb ütelda, et

¹ A. Giraud-Teulon, *Les origines du mariage et de la famille* (Abieliu ja perekonna tekkimine), Geneve, 1884. *Toim.*

² H. H. Bancroft, *The Native Races of the Pacific States of North America* (Põhja-Ameerika Vaikse ookeani riikides elavad pärismaalastest inimrassid), I-V kd., New York, 1875–1876. *Toim.*

seda laadi abielu võib väga hästi esineda korraldamata läbikäimise olukorras, ilma et see oleks vastuolus olnud korraldamatusega, s. o. sugulise läbikäimise kohta käivate kombelisusest tingitud piiride puudumisega. Tõsi küll, Westermarck lähtub seisukohast, et „korraldamatus sisaldab isikliku poolehoiu mahasurumist“, nii et „prostituutsioon on selle ehtsaim vorm“. Mulle näib pigem, et igasugune algolukordade mõistmine on seni võimatu, kuni neid vaadeldakse läbi lõbumaja prillide. Selle punkti juurde tuleme rühmaabielu puhul veel tagasi.

Morgani järgi arenes sellest korraldamata läbikäimise algolukorrast, tõenäoliselt väga varakult:

1. *Veresugulusperekond*, perekonna esimene aste. Sun on abielurühmad eraldatud põlvkondade järgi: kõik vanaisad ja vanaemad perekonna piirides on kõik omavahel meesteks ja naisteks, samuti nende lapsed, seega isad ja emad; samuti moodustavad nende lapsed jälle kolmanda ühiste abielupoolte ringi ja nendelapsed, esimeste lastelapselapsed, neljanda ringi. Järelikult selles perekonnavormis pole ainult esivanemaid ja järeltulijaid, seega vanematel ja lastel, vastastikuseid abielu õigusi jakohustusi (nagu ütlesime meie). Vennad ja õed, onupojad ja -tütred, tädipojad ja -tütred esimeses, teises ja kaugemais astmetes on omavahel kõik õed ja vennad, ja *just seetõttu* üksteise mehed ja naised. Venna ja õe sugulusvahetused sisaldavad endas sel astmel juba iseenesest vastastikust sugulist läbikäimist¹. Sellise perekonna tüüpiliseks näiteks oleks ühe paari järglaskond, kus iga üksiku astme järeltulijad on omavahel õed ja vennad ja just sellepärast ka vastastikku mehed ja naised.

Veresugulusperekond on välja surnud. Isegi kõige metsikumad rahvad, kellest jutustab ajalugu, ei paku selle kohta ühtki kindlat näidet. Et see aga *peab* olema esinenud, seda sunnib arvama kogu Põlüneesias praegugi kehtiv Havai sugulussüsteem, mis väljendab veresugulusastmeid, naguneed võivad tekkida ainult niisuguses perekonnavormis; seda sunnib arvama kogu perekonna, edasiarenemise käik, mis eeldab seda vormi paratamatueelastmena.

2. *Punalua-perekond*. Kui perekonna-organisatsiooni: esimene edusamm seisis selles, et lõppes vastastikune suguline läbikäimine vanemate ja laste vahel, siis oli teiseks edusammuks sugulise läbikäimise lõppemine õdede ja vendade vahel. See edusamm oli asjaosaliste suurema, ealäheduse tõttu lõpumatult tähtsam, aga ka raskem kuiesimene. See teostus aegamööda, alates tõenäoliselt lihaste (s. o. ema poolt) vendade-õdede sugulise läbikäimise lõppemisega, alguses üksikjuhtumel, kujunedes, pikapeale reegliks (Havai esines erandjuhtumel veel käesoleval sajandil), ja lõpetades abielukeelateralsete vendade ja õdede vahel, luga isegi kols. t. meie mõiste järgi õeste-vennaste laste, lastelaste ja lastelapselaste vahel; see on, nagu ütleb Morgan, „suurepäraseks illustratsiooniks sellest, kuidas mõjub loomuliku valiku printsiip“. Pole kahtlust, et hõimud, kelle sisearetust see edusamm piiras, pidid arenema kiiremini ja täielikumalt kui need, kellel abielud õdede-vendade vahel jäid reegliks jakohustuseks. Kui tugevalt aga see edusamm mõju avaldas, seda tõendab otseselt tekkinud ja kaugemale üle esialgse eesmärgi ulatuv *sugukonna* institutsioon, mis moodustab enamiku, kui mitte kõigi, maakera barbaarsete rahvaste ühiskonnakorra aluse ja millest meie Kreekas ja Roomas vahetult siirdume tsivilisatsiooni.

Iga algne perekond pidi hiljemalt paari põlvkonna järel lõhenema. Urgkommunistlik ühismajapidamine, mis eranditult valitseb kuni kaugemale barbaarsuse keskastmesse• välja, tingis olukordadele vastavalt muutuva, kuid igas üksikus kohas võrdlemisi kindla perekonnakoondisemaksimaalse suuruse. Niipea kui tekkis kujutus ühe ema. laste sugulise läbikäimise lubamatusest, pidi see ennast: tunda andma vanade kodakondade (Hausgemeinden) lõhenemisel ja uute rajamisel (mis siiski ei tarvitsenud tingimata ühte langeda perekondlike rühmadega). Uks või mitu rida õdesid said ühe, nende lihased

---

¹ Ühes kirjas 1882. aasta kevadest kõneleb Marx väga teravate väljendustega Wagneri „Niebelungide“ tekstis valitsevast esiaja täielikust võltsimisest. „Ons seda kunagi kuulnud, et vend oma õde kui mõrsjat kallistas?“ Neile oma armulugusid täiesti moodsal viisil veidi verepilasusega pikantsemaks tegevaile Wagneri „iharusejumalaile“ vastab Marx: „Esiajal õde oli naine, ja see oli kombeline“. (*Engelsi märkus*.)

Üks prantslasest sõber ja Wagneri austaja pole selle märkusega päri ja tähendab, et juba vanemas „Eddas“, millele on toetunud Wagner, „Ögisdrekkas“, Loki heidab Freiale ette: „Jumalate ees kallistasid sa omaenda venda.“ Vendade-õdede abielu olevat seega juba tol ajal olnud keelatud. „Ögisdrecca“ on aja väljendaja, kus usk vanadesse müütidesse oli täielikult purunenud; see on jumalate kohta puhtalt Lukianose laadis pilkelaul. Kui seal Loki, esinedes Mefistona, teeb Freiale sellise etteheite, siis kõneleb see pigem Wagneri vastu. Pealegi ütleb Loki, mõningad salmid edasi, Niördhrile: Oma õega sigitasid sa (säärase) poja“ (vidh systur thinni gaztu slikan mög). Niördhr ei ole küll aase, vaid on vaane, ja ütleb Ynglingasaagas, et vaanede maal on vennaste-õeste abielud harilikud, mida aasede juures ei esinevat. See võiks olla märgiks, et vaaned on vanemad jumalad kui aased. Igatahes elab Niördhr aasede keskel nagu omataoliste hulgas, ja nii on „Ögisdrecca“ pigem tõendiks, et norra jumalate-saagade tekkimise ajal vennaste-õeste abielud, vähemasti jumalate juures, ei tekitanud veel vastikust. Kui tahetakse Wagnerit vabandada, siis tehtaks võib-olla paremini, kui viidatakse Edda“ asemel Goethele, kes ballaadis jumalast ja bajadeerist teeb naise usundilise andumise suhtes samalaadse vea ja lähendab seda liialt tänapäeva prostituutsioonile. (*Engelsi märkus neljandale triikile*.)

vennad teise kodakonna tuumikuks. Nõnda või umbes nõnda kujunes veresugulusperekonnast vorm, mida Morgan nimetab punalua-perekonnaks. Havai tava kohaselt oli teatud arv õdesid, lihaseid või kaugemaid (s. o. onu- ja täditütred esimeses, teises või kaugemas astmes), ühisteks naisteks oma ühiste meestele, kelle hulgast agaolid välja jäetud nende vennad; need mehed ei nimetanud üksteist vastastikku enam vendadeks, mida nad kaenam ei tarvitsenud olla, vaid „punalua“, s. o. lähedane kaaslane, umbes associe. Samuti oli rida lihaseid või kaugemaid vendi ühisabielus teatud arvu naistega, kuid *mitte* oma õdedega, ja need naisedki nimetasid üksteist vastamisi „punalua“. See on perekonnakorra (Familienformation) klassikaline kuju, mis hiljem andis rea teisendeid ja mille oluliseks iseloomujooneks olid ühised mehed ja naised teatud perekonnaringi piirides, millest aga olid välja jäetud naiste vennad, esialgu lihased, hiljem ka kaugemad, ja teisest küljest ka meeste õed.

See perekonnavorm annabki meile suurima täpsusega need sugulusastmed, milliseid väljendab ameerika süsteem. Minu ema õdede lapsed on ikka ka veel minu ema lapsed, samuti minu isa vendade lapsed on ka minu isa lapsed, ja nad kõik on minu õed-vennad; kuid minu ema vendade lapsed on nüüd tema vennapojad ja -tütred, minu isa õdede lapsed on temale õepojad ja -tütred, ja nad kõik on minule tädipojad ja -tütred ning onupojad ja -tütred. Sest kuna minu ema õdede mehed on veel ka tema mehed ja samuti minu isa vendade naised ikka veel on tema naised - juriidiliselt, kui mitte alati tegelikult -, siis jaotas õdede-vendade vahelise sugulise läbikäimise ühiskondlik põlustamine õdede-vendade lapsed, keda senivahet tegemata koheldi õdede ja vendadena, kahte klassi: ühed jäid ikka edasi omavahel (kaugenevate) astete vendadeks ja õdedeks, teised, ühelt poolt venna, teiselt poolt õe lapsed, *ei või* olla õed-vennad, neil ei või enam olla ühiseid vanemaid, ei isa ega ema ega mõlemaid korraga; ja sellepärast saab siin esmakordselt tarvilikuks vennapoeegade ja -tütarde, õepoeegade ja -tütarde, onupoegade ja -tütarde, tädipoegade ja -tütarde kategooria, mis oleks endise perekonnakorra juures olnud mõttetu.

Ameerika sugulussüsteem, mis iga, ükskõik millist laadi üksikabielul põhineva perekonnavormi juures on täiesti absurdne, leiab punalua-perekonna kaudu kuni kõige peenemate üksikasjadeni ratsionaalse seletuse ja loomuliku põhjenduse. Kuivõrd see sugulussüsteem on olnud levinud, täpselt samavõrd, vähemasti, peab olema eksisteerinud punalua-perekond või mingi sellesarnane vorm.

Sellest perekonnavormist, mille tegelik olemasolu Havail on tõestatud, oleks meil tõenäoliselt olnud teateidkogu Polüneesias, kui vagad misjonärid, samuti kui kunagised Hispaania mungad Ameerikas, oleksid suutnud näha neis ebakristlikes vahekordades midagi muud kui lihtsat „jõledust“¹. Kui Caesar meile jutustab brittidest, kes olid tol ajal barbaarsuse keskastmel, et „neil on kümne või kaheteistkümne mehe kohta ühised naised, ja enamasti nimelt vendadel vendadega ja vanemal lastega“ - siis on see kõige paremini seletatav rühmaabieluna. Barbaarsuseaja emadel ei olnud kümme-kahteistkümme poega, kes kõik korraga oleksid olnud küllalt vanad selleks, et võida pidada ühiseid naisi, kuid ameerika sugulussüsteem, mis vastab punalua-perekonnale, annab palju vendi, kuna iga mehe kõik lähemad ja kaugemad onupojad on ta vennad. Väljend „vanemal lastega“ on vististi Caesari väärkäsitlus; et isa ja poeg või ema ja tütar kuuluksid samasse abielurühma, ei ole Belle süsteemi juures küll täiesti võimatu, küll aga isa ja tütre või ema ja poja kuulumine. Samuti seletab see või mõni selletaoline rühmaabielu vorm kõige kergemini Herodotose ja teiste vana-aja autorite teateid metslasrahvaste ja barbaarsete rahvaste ühisnaisepidamisest. See maksab ka Belle kohta, mida jutustavad Watson ja Kaye („The People of India“²) tikuritest Audh'is (põhja pool Gangest): „Nad elavad koos (s. o. suguliselt), peaaegu vahet tegemata suurtes kogukondades, ja kui kaht inimest peetakse abielus olevaks, on see side siiski ainult nimeline.“

Otseselt punalua-perekonnast on nähtavasti rõhuvas enamikus juhtudest tekkinud *sugukonna* institutsioon. Selle lähtepunktiks võis küll olla ka Austraalia klassidesüsteem¹: austraallastel on sugukonnad, kuid ei ole veel punalua-perekonda, vaid üks vähem arenenud rühmaabielu vorm.

Rühmaperekonna kõigi vormide juures on teadmata, kes on lapse isa, on aga kindel, kes on ta ema. Kuigi ta kogu perekonna *kõiki* lapsi oma lasteks nimetab ja kuigi tal on emakohustusi nende vastu,

---

¹ Korraldamata sugulise läbikäimise oma niinimetatud „Sumpfzeugungiu“ jäljed, mis Bachofen arvab olevat avastanud viivad, nagu selles nüüd enam kahtlust ei või olla tagasi rühmaabielule. „Kui Bachofen neid Punalua-abielusid peab „seadusvastasteks“, siis mõnigi tolle ajajärgu mees peaks enamikku praegusi abielusid lähemate ja kaugemate isa- või emapoolsete sugulaste vahet verepatusteks kui abielusid vereuluses olevate õdede-vendade vahel“ (Marx), (*Engelsi märkus*)

² J. F. Watson and J. W. Kaye, *The People of India* India rahvastik I-VI kd., London, 1868 1872. Toim.

¹ Siin ja edaspidi on jutt Austraalia päriselanike suurtest abielurühmadest, Toim.

tunneb ta teiste hulgast siiski ära oma lihased lapsed. Niisiis on selge, et kuivõrd valitseb rühmaabieliu, on põlvnemine tõestatav ainult *emapoolsest* küljest ja sellepärast tunnustatakse ainult *naisjoont*. Nii see tõeliselt ongi kõigil metslasrahvastel ja barbaarsuse alamastmele kuuluvail rahvastel; ja Bachofeni teine suur teene seisabki Belles, et ta Belle esimesena avastas. Ta tähistab seda olukorda, kus tunnustatakse põlvnemist eranditult ema järgi, ja sellest aja jooksul tulenevaid pärimissuhteid sõnaga emaõigus; tarvitan seda nimetust lühiduse pärast. See on aga vildak, sest sellel ühiskonna arenemise astmel ei või veel kõnelda õigusest juriidilises mõttes.

Kui võtame nüüd punalua-perekonnast ühe kahest tüüdustab rida õdesid, lihaseid ja kaugemaid (s. o. lihastest õdedest esipilisest rühmast, nimelt rühma, mule moomeses, teises või kaugemas astmes põlvnevaid õdesid) koos oma lastega ja oma lihaste ja kaugemate emapoolsete vendadega (kes meie eelduste kohaselt *ei* ole nende mehed), siis on meie ees just see isikute ring, kes hiljem kuuluvad liikmetena ühte sugukonda Belle institutsiooni algkujul. Neil kõigil on ühine esiema, kelle naisjärglased põlvnemise põhjal on põlvkonniti õed. Nende õdede mehed ei või aga enam nende vennad olla, ei või järelikult põlvneda samast esiemast, ei kuulu järelikult veresugulusrühma, hilisemasse sugukonda; nende lapsed kuuluvad aga sellesse rühma, sest põlvnemine ema poolt on ainumäärav, kuna see on ainukindel. Niipea kui hakkasmaksma kõigi õdede-vendade, ka emapoolsete kõrvaljoonte kaugemate sugulaste vahelise sugulise läbikäimise keeld, muutus ka ülalmainitud rühm sugukonnaks, s. t. konstitueerus kindlaks ringiks, mis koosneb naisjoone sugulastest, kes üksteisega ei või abielluda, konstitueerus ringiks, mis siitpeale end ikka enam muude ühiste ühiskondlikku ja usundilist laadi institutsioonidegakindlustab ja teistest sama hõimu sugukondadest eraldab. Sellest üksikasjalisemalt hiljem. Kui aga leiame, et sugukond mitte ainult paramatult, vaid ka endastmõistetavalt areneb punalua-perekonnast, siis on põhjust arvata, et see perekonnavorm onvarem peaaegu kindlasti esinenud kõigil rahvastel, kelle juures võib kindlaks teha sugukondlike institutsioonide olemasolu, s. t. peaaegu kõigil barbaarsetel rahvastel ja kultuurrahvastel.

Kui Morgan kirjutas oma raamatut, olid meie teadmised rühmaabieliu kohta alles väga piiratud. Teati pisut klassideks organiseeritud austraallaste rühmaabieliudest ja peale selle oli Morgan juba 1871. aastal avaldanud temani ulatanud teated Havai punalua-perekonnast. Punalua-perekond andis ühelt poolt täieliku seletuse Ameerika indiaanlaste seas valitsevale sugulussüsteemile, mis oli Morganile olnud kõigi ta uurimuste lähtekohaks; punalua-perekond moodustas teiseit poolt valmis lähtekoha, millest oh võimalik tuletada emaõiguslikku sugukonda; see esindas lõpuks paiju kõrgemat arenemisastet kui Austraalia klassid. Oh niisiis arusaadav, et Morgan käsitles seda kui paarabieliule vältimatult eelnevat arenemisastet ja oletas, et see oli varasemai ajai üldiselt levinud. Oleme sestsaadik tundma õppinud tervetrida muid rühmaabieliu vorme ja teame nüüd, et Morgan läks selles liiga kaugetele. Aga tai oli siiski õnne sattuda oma punalua-perekonna näol rühmaabieliu kõige kõrgemale, klassikalisele vormile, just sellele vormile, millest lähtudes on kõige lihtsam seletada üleminekut veel kõrgemale vormile.

Selle eest, et meie teadmised rühmaabieliust on tunduvalt rikastunud, võlgname tänu kõigepealt ingnärile Lorimer Fisonile, kes uuris seda perekonnavormi pajude aastate kestel selle klassikalisel pinnal, Austlise misjoraalias. Kõige madalama arenemisastme leidis ta Austraalia neegritel Lõuna-Austraalias Mount Gambieri piirkonnas. Siin jaguneb kogu hõim kaheks suureks klassiks - kroki ja kumite. Suguline läbikäimine kummagi klassi piirides on rangelt keelatud; seevastu on iga ühe klassi mees sünnipäraselt iga teise klassi naise meheks ja see ta sünnipäraseks naiseks. Mitte üksikud indiviid, vaid terved rühmad, klass klassiga loetakse vastamisi abielus olevaiks. Ja tuleb tähendada, et siin ei ole kuskil tehtud piiramisi vanusevahe ega lähedase veresuguluse pärast, välja arvatud piiramine, mison tingitud jagunemisest kahte eksogaamsesse klassi. Igale krokimehele on iga kumite-naine õiguspäraseks naiseks; et aga ta oma tütar kumite-naise tütrena emaõiguse järgi on samuti kumite, siis on ta järelikult sünnipäraselt iga kroki, ka oma isa, naiseks. Vähemasti ei tee klassiorganisatsioon, niisugusena nagu me seda tunneme, selleks mingeid takistusi. See organisatsioon onjärelikult kas tekkinud ajal, kus, hoolimata kogu tumedast tungist piirata sisearetust, ei leitud veel vanemate ja laste vahelises sugulises läbikäimises midagi eriliselt kohutavat, - sel juhul klassisüsteem oleks tekkinud otse korraldamata sugulise läbikäimise olukorrast. Või siis vanemate ja laste vaheline suguline läbikäimine on juba tavaga keelatud, kui tekkisid kõnesolevad klassid, ja siis praegune olukord viitab tagasi veresugulusperekonnale ja on ühtlasi esimeseks sammuks sellest vabanemiseks. Viimane on tõenäolisem. Minu teada pole Austraaliast olemas näiteid vanemate ja laste abielulistest vahekordadest, ja ka eksogaamia hilisem vorm, emaõiguslik sugukond, eeldab tavaliselt vaikides selliste vahekordade keeldu kui midagi niisugust, mis eksisteeris juba sugukonna tekkimisel.

Kahe klassi süsteem esineb peale Lõuna-Austraalia Mount Gambieri piirkonna veel kaugemal idas Darlingi jõe ääres ja kirdes Queenslandis, ja on nii-siis laialdaselt levinud. See keelab abielusid ainult

õdede ja vendade ning emapoolsete vennalaste ja õelaste vahel sest need kuuluvad ühte ja sellesamasse klassi; õe ja venna lapsed seevastu tohivad abielluda. Järgmise sammu sisearetuse tõkestamiseks leiame kamilaroide juures New-South-Walesis Darlingi jõe ääres, kus mõlemad algsed klassid on jagunenud neljaks, ja igaüks neist neljast klassist on jällegi tervikuna abielus teise klassiga. Kaks esimest klassi on teineteise sünnipäraseiks abielupoolteks; sedamööda, kas ema kuulus esimesse või teiseklassi, langevad lapsed kas kolmandasse või neljandasse klassi; kahe viimase, samuti teineteise abielupoolteks oleva klassi lapsed kuuluvad jällegi esimesse ja teise klassi. Nii et üks põlvkond kuulub ikka esimesse ja teise järgmine kolmandasse ja neljandasse, kolmas jälle esimesse ja teise klassi. Vastavalt sellele ei saa (emapoolsete) õdede-vendadelapsed olla mees ja name, küll aga õdede ja vendade lapselapsed. See omapäraselt komplitseeritud kord muutub veelgi keerulisemaks - igatahes hilisema - emaõiguslike sugukondade tekkimisega. Kuid sellel ei saa me siin üksikasjalisemalt peatuda. Näeme niisiis, et tung takistada sisearetust paneb end ikka ja jälle maksma, kuid ainult loomusunniliselt kobades ilma selge sihiteadlikkuset.

Rühmaabielu, mis siin Austraalias on veel klassiabielu, terve, sageli üle kogu mandri pillutatud meeste klassi massiline abieluvahekord niisama laiail elavate naiste klassiga - see rühmaabielu ei ole lähedalt vaadates kaugeltki nii hirmuäratav, nagu seda kujutleb prostitutsiooniga harjunud filisterlik fantaasia. Vastuoksa, kulus paiju aastaid, enne kui selle abieluvormi olemasolu üldse hakati aimama, ja kõige viimasel ajal on selles jälle kahtlema hakatud. Pealiskaudsele vaatlejale näib see lõdva üksikabieluna, mõnel juhul aga mitmenaisepidamisena, kusjuures esineb juhuslikku truudusetust. Tuleb kulutada terveid aastaid, nagu tegid seda Fison ja Howitt, et leida korraldav seadus neis abieluvahekordades, mis oma praktilisel kujul tavalisele eurooplasele pigem kodumaisi olusid meenutasid, - seadus, mille põhjal võõras austraalia neeger tuhandeid kilomeetreid oma kodukohast eemal, inimeste hulgas, kelle keelt ta ei mõista, siiski sageli leiab igas leeris, igas hõimus naisi, kes talle tõrkumata ja nahameeleta valmis on anduma ja mille põhjal see, kellel on mitu naist, loovutab ühe neist ööks oma külalisele. Kus eurooplane näeb kõlblusetust ja seadusetust, valitseb tegelikult range seadus. Need naised kuuluvad külalise abieluklassi ja on seetõttu sünnipäraselt ta abielupoolteks; seesama kõlblusseadus, mis neid üksteisele määrab, keelab üldsuse hukkamõistuühvardusel igasuguse läbikäimise väljaspool teineteisele kuuluvaid abieluklasse. Isegi seal, kus naisi röövitakse, nagu see on sagedane ja mõnedes kohtades reegliski peetakse hoolega kinni klassiseadusest. Naisteröövimisel ilmnebsiin muide juba mõni tunnus üleminekust üksikabielule, vähemasti paarabielu vormis: kui noormees oma sõprade kaasabil on tüdruku röövinud või ära viinud, siis kasutavad nad teda suguliseltkõik kordamööda, kuid seejärel tunnistatakse ta röövimist korraldanud noormehe naiseks. Ja ümberpöörduvalt: kui röövitud naine põgeneb mehe juurest ja teine saab taendale, jääb ta selle naiseks ja esimene on kaotanud oma eesõiguse. Üldiselt edasikestva rühmaabielu kõrval ja selle piires kujunevad niisiis vahekorrad, mis teisi vahekordi välja lülitavad, paarid pikemaks või lühemaks ajaks, nende kõrval ka mitmenaisepidamine, nii et rühmaabielu siingi on väljasuremisel ja küsimus seisab vaid selles, kumb eurooplaste mõjul enne vaateväljalt kaob, kas rühmaabielu või seda harrastavad Austraalia neegrid.

Abielu tervete klasside kaupa, nagu see valitseb Austraalias, on igal juhul rühmaabielu väga madal ja algeline vorm, kuna punalua-perekond, niipalju kui teame, on selle kõrgeim arenemisaste. Esimene näib olevat rändavate metslaste ühiskondlikule tasemele vastav vorm, teine eeldab juba kommunistlike kogukondade võrdlemisi paikset asustust ja viib vahenditult järgmisele, kõrgemale arenemisastmele. Mõlema tähendatud abieluvormi vahel leiame kindlasti veel mõningaid vaheastmeid; siin on meie ees alles äsja avastatud, vaevalt puudutatud uurimisala.

3. *Paarperekond.* Teatud paarühendus, lühemaks või pikemaks ajaks, esines juba rühmaabielus või varemgi; mehel oh üks peanaine (vaevalt võiks juba ütelda lemmiknaine) paljude naiste hulgas, ja ta on selle naise peamiseks abielumeheks teiste seas. See olukord on põhjustanud paljugiarusaamatusi misjonäridel, kes näevadrühmaabielus kord korraldamata ühisnaistepidamist, kord meelevaldset abielurikkumist. Selline kombeks saanud paarühendus pidi aga muutuma üha kindlamaks sedamööda, mida rohkem välja kujunes sugukond ja mida arvukamaks said „vendade“ ja „õdede“ klassid, kelle vahel abielu oh nüüd võimatu. Tõuge, mille andis sugukonna tekkimine veresugulaste abielude takistamiseks, viis veelkaugemale. Nii leiame, et irokeesidel ja enamikul teistel barbaarsuse alamastmel olevail indiaanlastel on abielu keelatud *kõigi* sugulaste vahel, keda loendab nende süsteem, ja neid on mitusada liiki. Selle järjest kasvava abielukeeldude keerukuse juures muutusid rühmaabielud üha võimatumaks; *paarperekond* tõrjus nad välja. Sel astmel elab üks mees ühe naisega, siiski nii, et mitmenaisepidamine ja juhuslik truudusetus jääb mehe eesõiguseks, kuigi esimest majanduslike põhjustel harva esineb; samal ajal nõutakse naistelt kooselu vältel enamasti rangeimat truudust ja nende abielurikkumist karistatakse karmilt. Abieluside on aga kummagi osalise poolt kergesti

lahutatav ja lapsed kuuluvad endiselt ainult emale.

Ka selles üha laienevas veresugulaste väljalülitamises abieluühendustest avaldub edasi loomulik selektsioon. Morgani sõnade järgi: „Abielud mitte-veresuguluses olevate sugukondade vahel andsid kehaliselt ja vaimselt tugevama rassi; kaks edasiarenevat hõimu segunes ja uue põlvkonna pealuud ja ajud suurenesid loomulikult, kuni nad ühendasid endas mõlema hõimu võimeid“ Sugukondliku korruga hõimud pidid niiviisi saama ülekaalumahajäänute üle või neid oma eeskujuga kaasa tõmbama. Perekonna arenemine esiajal seisab järelikult selles, et pidevalt kitsendatakse ringi, mis algselt hõlmas kogu hõimu ja mille piirides mõlema soo vahel valitses abieluline ühendus. Abieluliste ringist esialgu lähemate, siis ikka kaugemate sugulaste ja lõpuks isegi abiellumise kaudu sugulasteks saanute järkjärgulise kõrvaldamisega muutub viimaks igasugune rühmaabielu tegelikult võimatuks, ja järele jääb vaid üksainus, esialgu alles lõdvalt seotud paar, molekul, mille lagunemisel lõpeb abielu üldse. Juba sellest nähtub, kui vähe individuaalsel sugulisel armastusel sõna tänapäeva mõttes oh tegemist üksikabielu tekkimisega. Veel rohkem tõestab seda kõigi nende rahvaste tegelik elu, kes seisavad sellel arenemisastmel. Kui varasemate perekonnavormide ajal meestel iialgi ei olnud naistest puudu, vaid vastupidi, neid oh pigem ülearu, muutusid naised nüüd haruldasteks ja otsituiks. Seetõttu algab paarabieluga naiste röövimine ja ostmine, mis on vahepeal toimunud palju sügavama muutuse laialt levinud *sümptoomid*, aga ka mitte rohkem kui *sümptoomid*; kuid need *sümptoomid*, paljadnaiste hankimise meetodid, luuletas pedantne šotlane MacLennan „röövabieluna“ ja „ostuabieluna“ erilisteksperekonna liikideks ümber. Ka muidu ei ole Ameerika indiaanlastel ega mujal (samal arenemisastmel elavil hõimudel) abielu sõlmimine nende asi, kes abielusse astuvad ja kelle käest sageli ei küsitagi, vaid nende emade asi. Sageli kihlatakse nõnda kaks teineteisele täiesti tundmatut ja teatatakse neile toimunud tehingust alles siis, kui abiellumise aeg on kätte jõudnud. Enne pulmi teeb peigmees mõrja sugukondlastele (seega emapoolse sugulaskonnale) kingitusi, midatele, mitte isale ja tema suloetakse ostutasuks loovutatava tüdruku eest. Abielu võib lahutada kummagi osalise heaksarvamisel; ometi on aegamööda paljudel hõimudel, näiteks irokeesidel, kujulased vahendajanenud selliste lahutuste vastane avalik arvamine; tülide puhul astuvad mõlema osalise sugukondtena sekka ja alles siis, kui see jääb asjatuks, toimub lahutus, kus juures lapsed jäävad naisele ja kummalegi poolele jääb õigus uuesti abielluda.

Paarperekond, ise liiga nõrk ja ebakindel selleks, et teha vajalikuks või ainult soovitatavaks oma majapidamine, ei kaota kaugeltki varasemast ajast päritud kommunistlikku majapidamist. Kommunistlik majapidamintähendab aga nii naiste võimu kodus kui ka lihase ema eranditult tunnustamist, seston võimatu kindlasti teada lihast isa, tähendab naiste, s. o. emade suurt austamist. Üks absurdsemaid XVIII sajandi valgustusajast pärinevaid kujutlusi on see, nagu oleks naine ühiskonna arenemise algul olnud mehe on. Name on kõigi metslasrahvaste ja kõigi alam- ja keskastme, osalt ka veel ülemastme barbarite juures mitte ainult vaba, vaid koguni väga lugupeetud seisundis. Milline see seisund on veel paarabielus, seda tõendagu Arthur Wright, kauaaegne misjonär seneka-irokeeside hulgas, kes ütleb: „Mis puutub nende perekondadesse sel ajal, kui nad veel ehasid vanades pikkades majades (kommunistlikud mitme perekonna majapidamised)... siis oh seal eesõigustatud olukorras ikka üks clan (sugukond - gens), nii et naised võtsid oma mehed teistest clanidest (sugukondadest) Harilikult valitses majas naispere; tagavarad olid ühised; aga häda sellele õnnetule abielu-mehele või armukesele, kes on liiga laisk või saamatu seileks, et anda oma osa ühisesse tagavarasse. Ta võis iga hetk käsu saada oma komps kokku siduda ja minema hakata, olguta majas lapsi või isiklikku vara ükskõik kui palju. Ja ta ei tohtinud püüda sellele vastu panna; kodu kõeti talle nii kuumaks, et tal muud üle ei jäänud, kui oma clani (sugukonda) tagasi minna või sobitada abielu mõnes teises clanis, nagu enamasti juhtuski. Naised olid suureks jõuks clanides (sugukondades) ja üldse igal pool. Tuli ette, et nad ei põrganud tagasi mõne pealiku tagandamise ja lihtsõduriks alandamise eest.“- Kommunistlikmajapidamine, kus kõik naised või enamus neist kuuluvad ühte ja sellesesamasse sugukonda, mehed aga jagunevad mitme sugukonna vahel, on reaalseks aluseks sellele esiajal üldiselt levinud naiste ülemvõimule, mille avastamine oli Bachofeni kolmandaks teeneks. - Täiendavalt märgin veel, et reisijate ja misjonäride teated selle kohta, et naised on metslasrahvaste ja barbaarsete rahvaste juures tööga üle koormatud, ei ole eespool öelduga sugugi vastuolus. Tööjaotus mõlema soo vahelon tingitud hoopis muudest põhjustest kui naise seisundist ühiskonnas. Rahvad, kelle naised peavad kaugelt rohkem töötama kui neile meie arusaamise järgi kohane on, tunnevad naiste vastu palju rohkem tõelist lugupidamist kui meie eurooplased. Tsiivilisatsiooniaegne daam, ümbritsetud näilisest austusest ja võõrdunud igasugusest tõelisest tööst, on võrratult madalamas ühiskondlikus seisundis kui rasket tööd tegev barbaarsuseaja name, keda peeti oma rahva juures tõeliseks daamiks (lady, frowa, Frau = käskijanna) ja kes seda oma seisundilt oligi.

Kas paarielu on Ameerikas tänapäeval rühmaabielu täiesti välja tõrjunud, seda peab selgitama veel metsluse ülemastmel seisvate Loode- ja eriti Lõuna-Ameerika rahvaste lähem uurimine. Viimastest jutustatakse nii mitmesuguseid näiteid sugulisest ohjeldamatusest, et sun vaevalt võib eeldada vanast rühmaabielust täielikku ülesaamist. Igatahes ei ole kõik jäljed sellest veel kadunud. Vähemalt neljakümne Põhja-Ameerika hõimu juures on mehel, kes abiellub kõige vanema õega, õigus võtta endalenaiseks ka kõiki selle õdesid, niipea kui nad on jõudnud vajalikku ikka: jäänus tervel õdede rühmal esinenud ühismeestest. Ja Kalifornia poolsaare elanikest (metsluse ülemaste) jutustab Bancroft, et need peavad teatud pidustusi, kuhu tuleb kokku mitmeid „hõime“, et harrastada korraldamata sugulist läbikäimist. Need on ilmselt sugukonnad, kes neis pidustustes säilitavad ähmast mälestustajast, kus ühe sugukonna naistel olid kõik teise sugukonna mehed ühismeesteks ja ümberpöörduks. Sama komme valitseb veel Austraalias. Mõnede rahvaste juures tuleb ette juhtumeid, et vanemad mehed, pealikud ja nõiad-preestrid, kasutavad ühisnaistepidamist oma kasuks ja monopoliseerivad enamiku naisi endi jaoks; aga selle eest peavad nad teatud pühadel ja suurtel rahvakogumistel sallima jälle vana kommet, mille järgi naised on ühised, ja lubama oma naistel lõbutseda noorte meestega. Terve rea näiteid sellistest perioodilistest saturnaalidest¹, kus vana vaba sugulise läbikäimise komme jälle lühikeseks ajaks maksvusele pääseb, toob Westermarck lk. 28/29: ho, santali, panda ja kotari hõimu kohta Indias, mõningate Aafrika rahvaste kohta jne. Imelikul kombel teeb Westermarck sellest järelduse, et see on igand, mis pärineb ürginimestele teiste loomadega ühisest jooksuajast, mitte aga rühmaabielust, mulle olemasolu ta eitab.

Siin jõuame Bachofeni neljanda suure avastuseni, mis seisab selles, et ta avastas laialt levinud üleminekuvormirühmaabielu ja paarielu vahel. See, mida Bachofen kujutab lunastusena vanade jumalakäskude rikkumiseest, - lunastusena, mille hinnaga naine ostab endale õiguse suguliseks karskuseks, on tegelikult ainult selle lunastuse müstiline väljendus, millega naine ostab ennast vabaks vanast ühismeestepidamisest ja omandab õiguseanduda ainult *ühele* mehele. See lunastus seisab piiratud andumises: Babüloonia naised pidid üks kord aastas anduma Mylitta templis; teised Ees-Aasia rahvad saatsid oma tütarlapsi aastateks Anaitise templisse, kus nad pidid anduma vabale armastusele nende endi poolt valiliselt maskeeritud tavadtutega, enne kui nad tohtisid abielluda; säärased usundion ühised peaaegu kõigil Aasia rahvastel Vahemere ja Gangese vahel. Vabaksostu ohver muutub aja jooksul üha kergemaks, nagu märgib juba Bachofen: „Iga aasta korratav ohver asendub ühekordse ohvriga, abielunaiste hetärismile järgneb tütarlaste hetärism; selle asemel, et harrastada seda abielu vältel, harrastatakse seda enne abiellumist, selle asemel, et anduda valikuta kõigile, andutakse teatud isikutele.“ („Mutterrecht“², lk. XIX.) Teistel rahvastel puudub usundiline rüü; mõnedel rahvastel - traakialastel, keltidel jne. muiste, paljudel India algelanikel, Malai rahvastel, Lõunamere saarte elanikel ja paljudel Ameerika indiaanlastel praegugi - on tütarlastel enne abiellumist vägasuur suguline vabadus. Nii on lugu muuseas peaaegu kõikjal Lõuna-Ameerikas, mida võib tõendada igauks, kes vähegi on jõudnud sisemaale. Agassiz näiteks jutustab („A Journey in Brazil“, Boston and New York³, 1886, lk. 266) rikkast indiaani päritoluga perekonnast; kui teda tutvustati tütreaga, küsis ta selle isa järele, olles arvamusel, et see on ta ema mees, kes ohvitserina võttis osa sõjast Paraguai vastu; aga ema vastas naeratades: naõ tem pai, he filha da fortuna, tal ei ole isa, ta on juhuselaps. „Niimoodi kõnelevad indiaani või segaverelised naised igal ajal häbitundeta või piinlikkusetu oma vallaslastest; ja see on kaugel sellest, et olla ebatavaline, pigem näib erandiks olevat vastupidine. Lapsed ... tunnevad tihti ainult oma ema, sest kogu hool ja vastutus lasub temal; oma isast ei tea nad midagi; ka ei paista naisele kunagi meelde tulevat, et temal või ta lastel oleks mingisuguseid pretensioone mehe vastu.“ See, mis siin tsiviliseeritud inimesele tundub võõrastavana, on emaõiguse järgi ja rühmaabielus lihtsalt reeglilik.

Teiste rahvaste juures jälle nõuavad peigmehe sõbrad ja sugulased või pulmalised pulma ajal põlisest ajast pärinevat õigust pruudile, ja peigmees tuleb alles viimasena järjekorda; nii on see muiste Baleaari saartel ja Aafrika augillide juures ja bareadel Abessiinias on see tavaks praegugi. Teisal jälle asendab kogukonda mõni ametiisik, hõimu või sugukonna vanem, kazik, šamaan, preester, vürst või kuidas teda kuskil nimetatakse, jakasutab pruudi juures esimese õõ õigust. Hoolimata kõigist

---

¹ *Saturnaalid* Rooma jumala Saturni nimest – Põllutööde lõpetamise auks korraldatud massilised pidustused Vana-Roomas. Toim.

² *J. J. Bachofen, Das Mutterrecht* Emaõigus, Stuttgart, 1861. Toim

³ *L. Agassiz, A Journey in Brazil, Boston and New York (Reis Brasiliasse, Boston ja New York), 1886. Toim.*

uusromantilistest katsetest seda tõsiasja pehmendada püsib see jus primae noctis¹ rühmaabielu jäänusena veel tänapäevalgi suurema osa Alaska piirkonna elanike juures (Bancroft, „Native Races“, I, 81), Põhja-Mehhiko tahudel (sealsamas, lk. 584) ja teistel rahvastel; ja see esines läbi kogu keskaja vähemalt endistes kelti maades, kus see pärineb otseselt rühmaabielust, näiteks Aragoonias. Sel ajal kui Kastiilias talupoeg ei ole kunagi olnud pärison, valitses Aragoonias alandavaim pärisorjus kuni Ferdinand Katoliiklase dekreedini aastast 1486. Selles aktis on öeldud: „Meie määrame ja kuutud härrad (senyors, parunid) ...lutame, et ülalnimetaei või ka esimesel ööl, kui talupoeg võtab endale naise, tema juunes magada, või võimu tähisena pulmaöö, kui naine on voodisse heitnud, astuda üle voodi ja nimetatud naise; samuti ei tohi ülalnimetatud isandad kasutada talupoja tüdarta või poega, olgu maksu eest või ilma, vastu nende tahtmist.“⁴ (Tsiteeritud kataloonia algtekstis Sugenheimi töös „Leibeigenschaft“, Petersburg, 1861², lk. 35).

Bachofenil on edasi ilmtingimata õigus, kui ta järeleandmatult väidab, et üleminek sellelt, mida ta nimetab „hetärismiks“ või „Sumpfzeugung'iks“, üksikabielule on toimunud peamiselt tänu naistele. Mida rohkem majanduslike elutingimuste arenemisega, järelikult muistse: kommunismi lagunemisega ja rahvastiku kasvava tihedusega põlised sugude vahed kaotasid oma algse naiivse iseloomu, seda rohkem pidid nad tunduma naistele alandavatena ja rõhuvatena; seda tungivamalt pidid nad igatsema lunastusena õigust sugulisele karskusele, ajutist või kestva abielu vaid üheainsa mehega. Meestest ei võinud see edusamm algust saada pealegi juba sellepärast, et neil ei ole kunagi, ka tänapäevani mitte, meelde tulnud loobuda tegeliku rühmaabielu mugavustest. Alles pärast seda, kui naiste poolt on teostatud üleminek paarabielule, võisid mehed maksma panna range monogaamia - muidugi ainult naiste jaoks.

Paarperekond tekkis metsluse ja barbaarsuse piiril, enamasti juba metsluse ülemastmel, kohati alles barbaarsusealamastmel. See on barbaarsusele iseloomulik perekonnavorm, nagu rühmaabielu metsiusele ja monogaamia tsivilisatsioonile. Et paarperekond saaks areneda kindlaks monogaamiaks, selleks oli vaja muid põhjusi, kui need, mis olid seni mõju avaldanud. Juba paarperekonnas oli rühm alla viidud oma viimse ühikuni, oma kaheaatomilise molekulini: ühe mehe ja ühe naiseni. Abieluühendusestjärjest uute inimeste väijalulitamisega oli loomulik selektsioon oma ülesandel täitnud; selles suunas ei olnud tal enam midagi teha. Ja kui järelikult ei oleks mõjule pääsenud uusi, ühiskondlikkeliikumapanevaid jõude, siis ei oleks olnud mingit põhjust, mis pärast paarühendusest oleks pidanud tekkima uus perekonnavorm. Aga niisugused liikumapanevad jõud pääsesid mõjule.

Jätame nüüd maha Ameerika, paarperekonna klassikalise pinna. Ei ole mingit märki, mis lubaks järeldada, et seal oleks arenenud mõni kõrgem perekonnavorm, et seal enne maa avastamist ja vallutamist kunagi oleks kuskilesinenud kindel monogaamia. Teisiti on see Vanas Maailmas.

Loomade kodustamine ja karjakasvatus olid siin loonud seni aimamatud rikkuse allikad ja rajanud täiesti uued ühiskondlikud suhted. Kuni barbaarsuse alamastmeni oh püsiv rikkus seisnud peaaegu ainuüksi elamus, rõivais, viimistlemata ehetes ja toidu hankimise ja valmistamise vahendeis: paadis, relvades ja lihtsais majariistades. Toitu tuli muretseda päevast päeva uuesti. Nüüd aga olid esiletõusvad karjatajarahvad - aarialased India Viie Jõe Maal ja Gangese piirkonnas kui ka tol ajal nüüdsest kaugelt veerikkamais steppides Oxuse ja Jaxartese ääres, semiidid Eufraati ja Tigrise ääres - oma hobuse-, kaameli-, eesli-, veise-, lamba-, kitse- ja seakarjade näol omandanud sellise varanduse, mis nõudis ainult järelevalvet ja kõige algelisemat hoolitsust, et järjest suuremal arvul sigineda ning anda piima ja lihana kõige rikkalikumat toitu. Kõik endised toiduhankimise viisid jäid nüüd tagaplaanile; jahipidamine, mis varemon vajaduseks, muutus nüüd luksuseks.

Kellele kuulus aga see uus rikkus? Algselt kahtlemata sugukonnale. Aga juba varakult pidi olema hakanud arenema eraomandus karjade suhtes. Raske on ütelda, kas niinimetatud Esimese Moosese raamatu autor pidas isa Abrahami oma karjade omanikuks tema kui perekondliku kogukonna pea õiguse põhjal või tegelikult päritava :sugukonnavanema ameti alusel. Kindel on ainult see, et me ei tohi teda kujutleda omanikuna selle sõna tänapäevases mõttes. Ja kindel on edasi, et kindlasti teadaoleva ajaloo künnisel on karjad juba igal pool perekonnapeade eraomanduses, samuti nagu barbaarsuse ajakunstitooted, metallriistad, luksusesemed ja lõppude lõpuks inimloomad – orjad.

Sest nüüd oli leiutatud ka orjapidamine. Alamastme barbarile oli ori väärtusetu. Sellepärast kohtlesid ka Ameerika indiaanlased võidetud vaenlast hoopis teisiti, kui seda tehti kõrgemal arenemisastmel. Mehed

¹ *Jus primae noctis* – esimese öö õigus. *Toim*

² *S. Sugenheim*, Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis an die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts (Euroopas kuni üheksateistkümnenda sajandi keskpaigani valitsenud pärisorjuse ja sunnismaisuse kaotamise ajalugu), St. Peterburg, 1861. *Toim*.

surmati või võeti vendadena võitja hõimu; naistega abielluti või nad võeti kuidagi teisiti koos oma ellujäänud lastegahõimu liikmeiks. Inimtööjõud ei suuda sel astmel veel luua märkimisväärselt rohkem kui tema enda ühalpidamiseksära kulub. Karjakasvatuse, metallitöötlemise, kudumise ja lõpuks põlluharimise ilmumisega olukord muutus. Tööjõuga, eriti pärast seda, kui karjad olid lõplikult ühe läinud perekonna valdusse, sündis seesama, mis naistegagi, keda varem nii kerge oli saada ja kes nüüd olid omandanud vahetusväärtuse ja keda nüüd hakati ostma. Perekond ei paljunenud nii kiiresti kui kariloomad. Karja järele valvamiseks oli nüüd vaja rohkem inimesi; selleks võidi kasutada sõjas vangid võetud vaenlast, kes võis pealegi niisama hästi paljuneda kui kariloomadki.

Niisugused rikkused, niipea kui need olid üle läinud üksikperekondade eravaldusse ja seal kiiresti kasvanud, andsid tugeva hoobi ühiskonnale, mis oli rajatud paarabielule ja emaõiguslikule sugukonnale. Paarabielu on toonud perekonda uue elemendi. Lihase ema kõrvale oli ta asetanud tõestatava lihase isa, kes pealegi tõenäoliseltoli veel kindlamini tõestatud kui mõnedki praegused „isad“. Vastavalt perekonnas tol ajal valitsevale tööjaotusele langes mehele toidu hankimine ja selleks vajalike töövahendite muretsemine, järelikult ka omandiõigus viimaste suhtes; ta võttis need lahutuse korral kaasa, kuna naisele jäid ta majariistad. Tolleaegse ühiskonna tava järgi oli mees ka uue toitumisallika - kariloomade - ja hiljem uue töövahendi - orjade - omanik. Sama ühiskonna tava kohaselt aga ei saanud ta lapsed temalt pärida, sest pärimisega oli lugu järgmine.

Emaõiguse järgi, seega niikaua, kui põlvnemist arvati ainult naisjoonel, ja algse pärimistava järgi sugukonnaspärisid algul sugukondlased oma surnud sugukonna kaasa. Kuna esemed, mis moodustasid vara, olid tähtsusetud, siis langeslaselt. Vara pidi jääma sugukonsee vist tegelikult algusest peale lähemale sugukondlastele, seega emapoolsetete veresugulastele. Surnud mehe lapsed ei kuulunud aga tema sugukonda, vaid oma ema sugukonda; nad pärisid algul koos ema muude veresugulastega, hiljem võib-olla esmajärjekorras emalt; aga oma isalt nad ei saanud pärida, sest nad ei kuulunud tema sugukonda, tema vara aga pidi sugukonda jääma. Karjaomaniku surma puhul oleksid seega ta karjad läinud kõigepealt ta vendadele ja õdedele ja ta õdede lastele või ta ema õdede järglastele. Ta enda lapsed aga jäid pärandusest ilma.

Sedamooda, kuidas suurenesid rikkused andsid need seega ühelt poolt mehele perekonnas tähtsama seisundi kui naisele ja tekitasid teiselt poolt tungi seda tugevnenud seisundit ära kasutada selleks, et põlist pärimiskorda laste kasuks muuta. See ei olnud aga võimalik niikaua, kui kehtis emaõiguslik põlvnemine. See tuli järelikult kaotada, ja see kaotatigi. See ei olnudki nii raske, kui meile tänapäeval näib. Sest see revolutsioon - üks sügavamaid, mida inimkond on üle elanud, - ei tarvitsenud puudutada ainsatki sugukonna elavat liiget. Kõik sugukonna liikmed võisid jääda selleks, mis nad olid ennegi. Piisas lihtsast otsusest, et edaspidi meesliikmete järglased jäävad sugukonda, naisliikmete omad aga arvatakse välja ja lähevad üle oma isa sugukonda. Sellegaoli kaotatud põlvnemise arvestamine naisjoonel ja emapoolne pärimisõigus ning maksma pandud meespoolne põlvnemisjoon ja isapoolne pärimisõigus. Kuidas ja millal see revolutsioon toimus kultuurrahvaste juures, sellest ei tea me mitte kui midagi. See langeb täielikult esiajaloolisse aega. Et see aga on toimunud, seda tõestavad rohkem kui küllaldaselt need teated, mis just Bachofen on kogunud emaõiguse rikkalike jälgede kohta; kui hõlpsasti toimub, näeme terve rea indiaani hõimude juures, kus see toimus alles hiljuti ja toimub veel praegugi, osalt kasvava rikkuse ja muutunud eluviisi tõttu (asumine metsadestpreeriatesse), osalt tsivilisatsiooni ja misjonäride moraalsel mõjutusel. Kaheksast Missouri jõgikonna hõimuston kuuel meespoolne, kuid kahel veel naispoolne põlvnemisjoon ja pärimisõigus. Souni (shawnee), miami (miami) ja delavaari hõimudel on saanud kombeks anda lastele mõni isa sugukonnas tarvitav sugukonnanimi ja sellega neid arvata isa sugukonda, et nad võiksid pärida oma isalt. „Inimese sünnipärane kasuistika - muuta asju nende nimede muutmise abil! Ja leida pääseteid, kuidastraditsiooni piirides traditsiooni murda, kus otsene huvi selleks küllaldase tõuke annab!“ (Marx). Sellest tekkis: lootusetu segadus, millest üle saada võidi ja osalt üle saadigi ainult üleminekuga isaõigusele. „See üleminek näib üldse olevat kõige loomulikum.“ (Marx.) - See, mid võrdleva õigusteaduse spetsialistid oskavad meile ütelda selle kohta, kuidas see üleminek toimus Vana Maailma kultuurrahvastel, - on igatahes peaaegu ainult hüpoteesid - selle kohta vt. M. Kovalevsky, „Tableau des origines et de l'evolution de la famille et de la propriete“, Stockholm, 1890.¹

Emaõiguse kukutamine oli naissoo maailmaajalooliseks kaotuseks. Mees võttis enda kätte tüüri ka ko-

---

¹ M. Kovalevsky, Tableau des origines et de l'evolution de la famille et de la propriete (Ulevaade perekonna ja omanduse tekkimise ja arenemisest), Stockholm, 1890. Toim.

dus, naine kaotas oma auväärse seisundi, muutus teenijaks, mehe lõbude orjaks ja paljaks laste-sünnitamise vahendiks. Sedanaisel alandavat seisukorda, nagu seda näeme eriti kangelaste ajastu ja veel rohkem klassikalise ajastu kreeklastel, on pikapeale ilustatud ja silmakirjalikult varjatud, kohati ka leebemasse vormi rüütatud, kuid see ei ole kaugeltki kõrvaldatud.

Niiviisi rajatud meeste ainuvalitsuse esimene tagajärg ilmneb nüüd esile kerkivas patriarhaalse perekonna vahepeelses vormis. Mis seda peamiselt iseloomustab, ei ole mitmenaisepidamine, millest tuleb juttu edaspidi, vaid, „teatud arvu vabade ja mittevabade isikute organiseerimine üheks perekonnaks perekonnapea isaliku võimu all. Semiitidel elab see perekonnapea mitmenaisepidajana, mittevabadel on naine ja lapsed, ja kogu organisatsiooni eesmärk on karjade eest hoolitsemise teatud maa-alal“. Oluline on mittevabade lülitamine perekonda ja isalik võim; seepärast on selle perekonna täiuslikuks tüübiks rooma perekond. Algselt ei tähenda sõna *familia* tänapäeva filistri sellekohast sentimentaalsusest ja kodustest lahkkelidest koosnevat ideaali; roomlastel ei käi seealgselt üldse abielupaari ja nende laste kohta, vaid ainult orjade kohta. *Famulus* tähendab kodu-ori ja *familia* on ühele mehele kuuluvate orjade kogunimetus. Veel Gaiuse ajal anti *familia, id est patrimonium* (s. o. pärand) testamendiga edasi. Selle väljendi leiutasid roomlased, et sellega tähistada uut ühiskondlikku organismit, mille pea oli naise, laste ja teatud arvu orjade isandaks, kellel oli rooma isaliku võimu alusel õigus otsustada nende kõigi elu ja surma üle. „See sõna ei ole niisiis vanem kui ladina hõimude soomustatud perekonnasüsteem, mis tekkis pärast põlluharimise ja seadusliku orjapidamise kasutusele võtmist ja pärast aaria itaalikute eraldumist kreeklastest.“ Marx lisab sellele: „Tänapäeva perekond sisaldab eos mitte ainult orjust (servitus), vaid ka pärisorjust, sest tal on juba algusest peale tegemist maaharimisega seotud teokohustustega. Ta sisaldab miniatuuris kõiki antagonisme, mis hiljem laialt arenevad ühiskonnas ja selles riigis.

Selline perekonnavorm tähistab üleminekut paarabielult monogaamiale. Et kindlustada naise truudust, seega laste isadust, antakse naine tingimusteta mehe võimu alla: kui mees ta tapab, siis teostab ta ainult oma õigust.

Koos patriarhaalse perekonnaga jõuame kirjutatud ajaloo valdkonda, seega alale, kus võrdlev õigusteadus võibmeile tunduvat abi anda. Ja tõepoolest ongi see meid siin oluliselt edasi viinud. Maxim Kovalevskyle („Tableau etc. de la famille et de la propriete“, Stockholm, 1890, p. 60100) võlgne me tänu tõestuse eest, et patriarhaalne suurpere (kodakond - Hausgenossenschaft), nagu seda veel praegugi leiame serblastel ja bulgaarlastel nimetusega zadruga (tähendab umbes sõpruskond) või bratstvo (yennaskond), ja teisendatud kujul Idamaa rahvaste juures, on moodustanud üleminekuastme rühmaabielust võrsuvaemaõigusliku perekonna ja tänapäeva maailma üksikperekonna vahel. Vähemasti Vana Maailma kultuurrahvaste, aarialaste ja semiitide kohta näib see olevat tõestatud.

Lõuna-slaavi zadruga annab kõige parema veel elava näite sellisest perekondlikust kogukonnast. See hõlmab ühe isa järeltulijate mitut põlvkonda koos nende naistega, kusjuures nad kõik elavad koos ühes talus, harivad ühiselt oma põlde, toituvad ja rõivastuvad ühistest tagavaradest ja valdavad ühiselt tulude ülejääki. See kodakond seisab peremehe (domacin) ülemvalitsuse all, kes seda väljaspool esindab, kes võib võõrandada väiksemaidesemeid, peab kassat ja on vastutav nii kassa eest kui ka selle eest, et kogu majapidamine edeneks normaalselt. Peremees valitakse ega tarvitse sugugi olla kõige vanem. Naisi ja nende tööd juhib perenaine (domacica), kes tavaliselt on domacini name. Perenaisel on ka neidudele mehevalimisel tähtis, tihti otsustav sõna öelda. Kõrgeim võim on aga perekonna nõukogul, kõigi täiskasvanud kodakondsete, nii meeste kui ka naiste koosolekul. Selle koosoleku ees annab peremees aru; see koosolek teeb lõplikud otsused, mõistab kohut oma liikmete üle, otsustab tähtsamaid oste ja müüke, eriti maa ostu-müüki jne.

Alles umbes kümne aasta eest tehti kindlaks, et sellised suured perekonnakoondised on säilinud ka Venemaal; neid peetakse nüüd üldiselt niisama sügavalt vene rahva tavadesse juurdunuiks, kui seda on külakogukond (obštšina). Nad figureerivad vanimas vene seaduste kogus, Jaroslavi „Pravdas“, sama nimetusega (vervj) nagudalmaatsia seadusteski, ja neid võib leida ka poola ja tšehhi ajalooallikaist.

Germaanlastelgi ei olnud Heusleri („Institutionen des deutschen Rechts“¹) järgi majanduslikuks ühikuks algselt üksikperekond tänapäeva mõttes, vaid kodakond („Hausgenossenschaft“), mis koosneb mitmest põlvkonnast, s. o. mitmest üksikperekonnast ja sisaldab nende kõrval Usna tihti ka mittevabu. Ka rooma perekond kuulub sellesse tüüpi, mistõttu uuemal ajal on hakatud tugevasti kahtlema pereisa absoluutses võimuses ja teiste perekonnaliikmete õigusetuses tema suhtes. Ka keltidel on nähtavasti liirimaal olnud säärased perekonnakoondised; Prantsusmaal säilisid nad Nivernais's parconneries

---

¹ A. Heusler, Institutionen des deutschen Privatrechts (Saksa eraõiguse institutsioonid), I-IT kd., Leipzig, 1885/86. Toim.

nimetuse all kuni Prantsuse revolutsioonini ja Franche Comte's ei ole nad tänapäevalgi täiesti kadunud. Louhans'i ümbruses (Saone et Loire) võib näha suuri talumaju ühise kõrge, katuseni ulatuva keskruumiga, ümberringi asetsevate magamiskambritega, kuhu viivad kuue- kuni kaheksaastmelised trepid ja kus elab sama perekonna mitu põlvkonda.

Indias mainitakse kodakonda maa ühisharimisega juba Nearhose poolt Aleksander Suure ajal ja see esineb sealsamas, Pandžabis ja maa kogu loodeosas, veel tänapäevalgi. Selle olemasolu Kaukaasias on Kovalevsky ise võinud tõestada. Alžeerias esineb see veel kabiilidel. Seda olevat esinenud isegi Ameerikas, seda arvatakse leida võivat „calpullis'es"², mida kirjeldab Zurita vanast Mehhikost; seevastu on aga Cunow („Ausland“, 1890, nr. 42-44) üsna selgesti tõestanud, et Peruu selle vallutamise ajal esines mingi marki-taoline (saraskonna taoline) korraldus (kusjuures seda markiüllatavalt nimetati ka marca'ks), haritud maa perioodilise ümberjaotamisega, järelikult individuaalsemaaharimisega.

Igatahes patriarhaalne kodakond maa ühisvalduse ja ühisharimisega omandab nüüd hoopis teise tähenduse kui varem. Me ei saa enam kahelda tähtsas üleminekuosas, mida see on etendanud kultuurrahvastel ja mõnedel muudelgi Vana Maaailma rahvastel emaõigusliku perekonna ja üksikperekonna vahel. Allpool tuleme tagasi Kovalevskyedasise lõppjärelduse juurde, et see on samuti üleminekuastmeks, millest arenes külakogukond või markikogukond (saraskond) individuaalse maaharimisega ja alguses perioodilise, siis lõpliku põllu- ja heinamaa jaotamisega.

Nende kodakondade perekonnaelu suhtes tuleb tähendada, et vähemasti Venemaal on kuulda pereisast, et ta kõvasti kuritarvitavat oma seisundit kodakonna nooremate naiste, eriti oma miniate suhtes, ja loovat neist tihti endale haaremi; vene rahvalaulud on ses suhtes üsna paljuütlevad.

Enne kui asume monogaamia juurde, mis emaõiguse kadumisega kiiresti arenema hakkas, ütleme veel mõni sõna mitmenaise- ja mitmemehepidamisest. Mõlemad need abieluvormid saavad olla ainult erandid, nii-ütelda ajaloo luksusproduktid, isegi sel juhul, kui nad esineksid samal maal kõrvuti, mida teatavasti ette ei tule. Et seega mitmenaisepidamisest väljajäetud mehed ei saa endid lohutada mitmemehepidamisest ülejäänud naiste juures, meeste ja naiste arv aga, hoolimata sotsiaalsetest institutsioonidest, on olnud seni kaunis võrdne, siis pole ei üks ega teine abieluvorm saanud üldisele maks-vusele pääseda. Tegelikult on ühe mehe mitmenaisepidamine ilmselt orjapidamise tulemus ja piirdus ainult üksikute erandlikus seisundis olevate isikutega. Semiidi patriarhaalses perekonnas on patriarhil endal ja kõige rohkem veel paaril ta poegadest mitu naist, ülejäänud peavad rahulduma ühe naisega. Nii on lugu praegugi kogu Idamaal; mitmenaisepidamine on rikaste ja ülikute eesõigus ja naised saadaknähtusse peamiselt naisorjade ostmise teel; enamik rahvast elab monogaamias. Samasugune erandon India ja Tiibeti mitmemehepidamine, mille kindlasti küllaltki huvitavat tekkimist rühmaabielust tuleb veel lähemalt uurida. Tegelikult näib mitmemehepidamine muide palju sallivam olevat, kui muhameedlaste armukade haaremikord. Vähemasti nairidel Indias on kolmel, neljal või enamal mehel küll ühine naine; aga igapähele neist võib selle kõrval olla kolme või enama mehega ühiselt teinegi naine, samuti kolmas, neljas jne. On ime, et MacLennan neis abieluklubides, kus võidakse olla liikmeks mitmes korraga ja mida ta ise kirjeldab, ei ole avastanud uut *klubiabielu* kategooriat. See abieluklubide komme ei olemuide mingi tõeline mitmemehepidamine; see on, vastupidi, nagu juba Giraud-Teulon on tähendanud, üks eriline rühmaabielu vorm; mehed elavad mitme naisega, naised mitme mehega.

4. *Monogaamne perekond.* See tekib paarperekonnast, nagu juba näidatud, barbaarsuse kesk- ja ülemastme vahemal; tema lõplik võit on üks algava tsivilisatsiooni tunnuseid. Ta on rajatud mehe võimule, kindla eesmärgiga sigitada lapsi, kelle isadus oleks vaieldamatu, ja seda isadust nõutakse sellepärast, et need lapsed peavad kord otseste pärijatena isa varanduse valdamisele asuma. Ta erineb paarabielust abielusidemete tunduvalt suunematugevuse poolest; abielusidemed ei ole nüüd enam mõlema poole heaksarvamisel lahutatavad. Nüüd on reeglipäraselt veel ainult mees see, kes võib abielu lahutada ja oma naise hüljata. Abielulise truudusetuse õigus on mehele nüüdki jäetud vähemasti tavaõigusena (CodeNapoleon annab mehele selgesti selle õiguse, kuni ta ei too teist naist abielumajja), ja sedamööda, kuidas ühiskond edasi areneb, kasutatakse seda üha rohkem; meenub aga naisele vana suguline praktika ja tahab ta seda uuendada, siis karistatakse teda rangemalt kui kunagi varem.

Oma täies karmuses kerkib uus perekonnavorm meie ette kreeklaste juures. Kuna jumalannade seilooogias, nagu tähendabsund mütoMarx, annab meile pildi varasemast ajajärgust, kus naistel oli veel vabam ja auväärsem seisund, siis leiame, et kangelaste ajastul on naine juba alandatud mehe ülemvõimu

---

² „Calpullis“ – atsteekide kodakond Toim.

ja naisorjade konkurentsi tõttu. Loetagu „Odüsseiast“, kuidas Telemahhos oma emale järsult vahele segab ja ta vaikima sunnib. Sõjas vangi võetud noored naised langevad Homerosel võitjate meeleliste lõbude ohvriks; väejuhatajad valivad oma auastmele vastavalt järjekorras endile välja kõige ilusamad; kogu Ilias keerleb teatavasti Ahhilleuse ja Agamemnoni vahel ühe sellise naisorja pärast tekkinud tüli ümber.

Igal Homerose vähegi tähtsamal kangelasel mainitakse sõjavangist tüdrukut, kellega ta telki ja voodit jagab. Neid tüdrukuid võetakse ka kodumaale ja abielumajja kaasa, nagu Aishülosel Agamemnon teeb Kassandraga; selliste naisorjadega sünnitatud pojad saavad väikese osa oma isa pärandist ja neid loetakse vabadeks kodanikeks; Teukros on üks selline Telamoni väljaspool abielu sündinud poeg ja tal on õigus ennast isa järgi nimetada. Abielunaiselt nõutakse, et ta kõige sellega lepiks, ise aga rangelt vooruslikkust ja abielutruudust säilitaks. Kreeka kangelaste ajastu naine on küll suuremas aus kui tsivilisatsiooni ajajärgu naine, aga ta on oma mehele lõpuks siiski ainult ta abielust sündinud laste ema, ta ülem majavalitsejanna ja naisorjade ülevaataja; neid naisorje võib mees oma heaksarvamise järgi liignaisteks võtta ja teebki seda. Et orjapidamise kõrval esineb monogaamia, et on olemas noored ilusad naisorjad, kes kuuluvad *mehele* kõigega, mis neil on, see ongi andnud monogaamiale algusest peale erilise iseloomu, tehes selle monogaamiaks *ainult naisele*, mitte aga mehele. Ja see iseloom on tal praegugi.

Hilisema aja kreeklaste juures tuleb vahet teha doorlaste ja joonlaste vahel. Esimestel, kelle klassikaliseks näiteks on Sparta, eksisteerivad mõnes suhtes veel vanemad abieluvahekorrad, kui neid kujutab isegi Homeros. Spartas kehtib paarabielu, millele riik on andnud sealsetele vaadetele vastavad erijooned ja mis meenutab mitmes suhtes veel rühmaabielu. Lasteta abielud lahutatakse; kuningas Anaksandridas (umbes 650. a. enne meie ajaarvamist) võttis endale oma lasteta naise kõrvale teise japidas kaht majapidamist; umbes samal ajal võttis kuningas Ariston kahe sigimatu naise kõrvale kolmanda, laskis aga see-eest ühe esimestest ära. Teiselt poolt võis mitmel vennal olla ühine naine; sõber, kellele sõbra naine rohkem meeldis, võis teda sõbraga jagada ja peeti viisakaks anda oma naine tubli „täku“ käsutusse, nagu ütles Bismarck, isegi siis, kui see ei olnud riigikodanik. Ühe Plutarhosel esineva koha järgi, kus Sparta naine saadab austaja, kes teda ettepanekutega kiusab, oma mehe juurde, võib - Schömanni arvates - järeldada veelgi suuremat kommets vabadust. Tõeline abielurikkumine, naise truudusetus mehe selja taga, oli sellepärast ka kuulmatu. Teiselt poolt olid koduorjad Spartas, vähemalt selle kõige paremal ajal, tundmatud, pärisorjuses olevad heloodid elasid eraldi mõisates; kiusatus kasutada nende naisi oli: spartiaatidel¹ seetõttu väiksem. Kõiki neid tingimusi arvesse võttes pididki Sparta naised olema hoopis lugupeetumas seisundis kui muudel kreeklastel. Sparta naised ja Ateena hetääride eliiton ainsad kreeka naised, kellest antiikaja inimesed kõnelevad lugupidamisega ja kelle arvamiseavaldusi nad peavad ülestähendamisväärseks.

Hoopis teisiti oli lugu joonlastel, kelle suhtes on iseloomustav Ateena. Tütarlapsed õppisid ainult ketramist,, kudumist ja õmblemist, parimal juhul natuke lugemist ja kirjutamist. Nad elasid niisama hästi kui luku taga ja käisid läbi ainult teiste naistega. Naisteruumiks oli eraldatud majaosa kas ülemisel korrusel või tagamajas, kuhu mehed, eriti võõrad, kergesti ei pääsenud, ja kuhu naised meeskülaliste saabumisel tagasi tõmbusid. Naised väljusid kodust ainult naisorja saatel; kodus olid nad otse valve all; Aristofanes kõneleb Molose koertest, keda peeti abi-elurikkujate peletamiseks, ja vähemasti Aasia linnades, peeti naiste järele valvamiseks eunuhhe, keda fabritseeriti Hiosel müügi otstarbel juba Herodotose ajal ja Wachsmuthi arvates mitte ainult barbarite jaoks. Euripides nimetab *naistoi-kurema'ks*, mingiks majatarbeasjaks, (sõna on asisoost), ja ateenlasele ei olnud ta peale laste sünnitaja midagi muud kui ainult ülem majateenija. Mehel olid oma võimlemisharjutused, oma ühiskondlikudasjad, millest naine oli kõrvale jäetud; tihti oli mehe kasutuses peale selle veel naisorje ja Ateena õitseajal laialdane ja riigi poolt vähemasti soositud prostitutsioon. Just selle prostitutsiooni pinnal arenesid need üksikud kreeka naiskujud, kes vaimu ja kunstimaitse poolest niisama palju antiikmaailma naiste üldisest tasemest kõrgemal seisid kui spartlannad oma iseloomu poolest. Et aga selleks, et saada naiseks, tuli enne saada hetääriks, see on kõige rängemaks hukkamõistuks Ateena perekonnale.

Ateena perekond sai aja jooksul eeskujuks, mille järgi kujundasid oma kodused vahekorrad mitte ainult muud joonlased, vaid kord-korralt ka kõik teised emamaa ja kolooniate kreeklased. Aga hoolimata kõigest nelja seinavahele sulgemisest ja valvamisest leidsid kreeka naised küllalt tihti võimalusi oma meeste petmiseks. Mehed, kellel oleks olnud häbi näidata mingisugust armastust oma naise vastu,

---

¹ *Spartiaadid* – täieõiguslike kodanike klass muistses Spartas, erinevalt helootidest, kelle õigused olid piiratud. *Toim.*

lõbutsesid hetääridega armatsedes; kuid naiste alandamine maksis end meestele kätte ja alandas neidki, kuni nad langesid loomuvastasesse poistearmastusse ja alandasid müüdiga Ganümedesest nii oma jumalaid kui ka iseendid.

Selline oli monogaamia tekkimine, kuivõrd me võime seda jälgida vanaaja kõige tsiviliseerituma ja kõige kõrgemale arenenud rahva juures. See ei olnud sugugi individuaalse sugulise armastuse vili, millega tal ei olnud midagi tegemist, sest abielu sõlmiti nagu ennegi tava ja huvide kohaselt mitmesuguste kaalutluste alusel. See oliesimene perekonnavorm, mis ei olnud rajatud loomulijanduslikele tingimustele, nimelt eraomankele, vaid maduse poolt algse looduspärase ühisomanduse üle saavutatud võidule. Mehe võim perekonnas ja laste sigitamine, kes võisid olla ainult tema omad ja pidid tema vara pärima, - need olid üksikabielu ainsaiks eesmärkideks, nagu kreeklased avalikult välja ütlesid. Muidu oli abielu neile koormaks, kohustuseks jumalate, riigi ja oma esivanemate vastu, mida paratamatult tuli täita. Ateenaskohustas seadus mitte ainult abielluma, vaid ka mehi täitma niinimetatud abieluliste kohustuste teatud miinimumi.

Nii ei astu üksikabielu ajalukku hoopiski mitte mehe ja naise lepitusena, veel vähem abielu kõrgeima vormina. Vastuoksa. See tuleb ühe soo orjastamisena teise poolt, kogu varasemas ajaloos tundmatu sugupoolte antagonismi proklamatsioonina. Ühes 1846. aastal Marxi ja minu poolt koostatud vanas trükkimata käsikirjas¹ leian: „Esimene tööjaotus on tööjaotus mehe ja naise vahel laste sigitamiseks. “ Ja nüüd võin lisada: esimene klassivastuolu, mis esineb ajaloos, langeb ühte üksikabielus oleva mehe ja naise vahelise antagonismi arenemisega, ja esimene klassirõhumine - naissoo rõhumisega meessoos poolt. Üksikabielu oli suur ajalooline edusamm, aga ühtlasi avab see orjapidamise ja erarikkuse kõrval tänapäevani kestva epohhi, kus iga progress on ühtlasi suhteline regress, kus ühtede heaolu ja arenemine teostub teiste häda ja arenemisvõimaluse mahasurumise hinnaga. Üksikabielu on tsiviliseeritud ühiskonna rakuke, milles me juba võime tundma õppida selles ühiskonnas täielikult väljaarenevate antagonismide ja vastuolude iseloomu.

Endine võrdlemisi suur sugulise läbikäimise vabadus ei, kadunud sugugi paar- või isegi üksikabielu võiduga. „Punalua-rühmade järkjärgulise väljasuremisega kitsamaisse piiridesse surutud vana abielusüsteem jäi ikkagiedasiarenevat perekonda ümbritsevaks miljööks ja takistas kuni tsivilisatsiooni koidikuni selle arenemist ... ta kadus lõpuks hetärismi uude vormi, mis jälitab inimesi tsivilisatsiooni ajajärgulgi nagu perekonnal lasuv tumevari.“ Hetärismi all mõistab Morgan *üksikabielu kõrval* toimuvat meeste mitteabielulist sugulist läbikäimist vallaliste naistega, mis lokkab teatavasti kogu tsivilisatsiooni perioodi vältel kõige mitmekesisemais vormides ja muutub ikka enam ja enam avalikuks prostitutsiooniks. See hetärism tuleneb otseselt rühmaabielust, naiste lunastusohvrast, millega nad ostsid endile sugulise karskuse õiguse. Andumine raha eest oli algul usundiline akt, see toimus armastusjumalanna templis ja raha läks algul templi varaaita. Anaitise hieroduulid² Armeenias ja Afro-dite omad Korintos, samuti usundilised tantsijannad India templites, niinimetatud bajadeerid (moonutatud portugali sõnast *bailadeira*, tantsijanna), olid esimesed prostituudid. Andumist, mis algselt oli iga naise kohus, teostasid hiljem need preestrinnad kõigi naiste asetäitjatena. Teistel rahvastel tuleneb hetärism tütarlastele enne abiellumist lubatud sugulisest vabadusest ja on järelikult samuti rühmaabielu jäänus, mis ainult teisel teel on meie ajani säilinud. Varalise ebavõrdsuse tekkimisega, seega juba barbaarsuse ülemastmel, esineb orjatöö kõrval sporaadiliselt ka palgatööd, ja ühtaegu selle paratamatu kaaslasena vabade naiste elukutselist prostitutsiooni naismise kõrval. orjade sunniviisilise andu. Niiviisi on pärand, mille rühmaabielu jättis tsivilisatsioonile, kahepalgeline, nagu ka kõik muu, mis tsivilisatsioon sünnitab, on kahepalgeline, kahemõtteline, lõhestatud ja vastuoluline: ühelt poolt monogaamia, teiselt poolt hetärism oma äärmise vormi - prostitutsiooniga. Hetärism on samasugune ühiskondlik institutsioon nagu iga teinegi; ta jätkab endist sugulise läbikäimise vabadust - meeste kasuks. Hetärism, mida tegelikult mitte ainult sallitakse, vaid ka vabalt kasutatakse, eriti valitsevate klasside poolt, leiab sõnades hukkamõistmist. Tegelikult ei taba hukkamõist sugugi asjaosalisi mehi, vaid ainult naisi: need pannakse põlu alla ja tõugatakse ühiskonnast välja, et niiviisi veel kord porklameerida ühiskonna põhilise seadusena meeste absoluutset võimu naissoo üle.

Ühtlasi areneb aga monogaamias endas teine vastuolu. Abielumehe kõrval, kes oma elu hetärismiga kaunistab, seisab hooletusse jäetud abielunaine. Ei saa aga olla vastuolu üht külge ilma teiseta, nagu ei saa enam käes olla tervet õuna, kui selle üks pool on ära söödud. Ometi näib, et niisugune oli

---

¹ Jutt on „Saksa ideoloogiast“. Vt. K. Marx ja F. Engels, Teosed. 3. kd., Moskva, 1955. *Toim.*

² *Hieroduulid* – templites teenivad naisorjad. *Toim.*

meeste arvamine, kuni nende naised ei olnud neile aru pähe pannud. Koos üksikabieluga kerkivad ühiskonnas esile kaks alatist iseloomulikku kuju, keda varem ei tuntud: naise alatine armuke ja sarvikandev abielumees. Mehed olid saavutanud võidu naiste üle, kuid võitjate kroonimise võtsid võidetud suuremeelselt endi peale. Üksikabieli ja hetärismi kõrval muutus abielurikkumine vältimatuks ühiskondlikuks nähtuseks - hukkamõistetuks, rangelt karistatuks, kuid väljajuurimatuks. Laste kindel isadus põhines nagu varemgi parimal juhtumil moraalsel veendumusel, ja et lahendamatu vastuolu lahendada, dekreeteeris Code Napoleon paragrahvis 312: L'enfant conçu pendant le mariage a pour pere le mari - abielu kestel sigitatud lapse isaks on abielumees. See on kolm tuhat aastat kestnud üksikabieli viimane tulemus.

Niisiis neil juhtudel, kus üksikperekkond jääb truuks oma ajaloolisele tekkimisele ja kus mehe ja naise vaheline antagonism mehe täieliku ainuvalitsuse tõttu selgesti nähtavale tuleb, annab see üksikperekkond meile miniatuurse pildi neistsamadest antagonismidest ja vastuolukond, kesdest, milledes liigub ühison tsivilisatsiooni algusest peale lõhestatud klassideks ja kes on võimetu neid antagonisme ja vastuolusid lahendada või neist jagusaama. Ma kõnelen siin loomulikult ainult neist üksikabieli juhtumitest, kus abieluline kooselu kulgeb tõesti kogu selle institutsiooni algse iseloomu eeskirjade järgi, kus naine aga mehe võimu vastu mässu tõstab. Et kõik abielud ei kulge nii, seda ei tea keegi paremini kui saksa väikekodanlane, kes suudab kodus niisama vähe peremees olla kui riigiski ja kelle naise jalas on sellepärast täie õigusega püksid, mida mees väärt ei ole. Selle eest arvab ta aga ennast ka kaugelt kõrgemal seisvat oma prantslasest kaaskannatajast, kelle käsi käib tihtilugu halvemini kui tal endal.

Niisugust klassikaliselt teravat kuju, nagu üksikperekkonnal oli kreeklaste juures, pole ta muide võtnud igal pool ega igal ajal. Roomlastel, kellel tulevaste maailmavallutajatena oli avaram, olgugi vähem rafineeritud asjast arusaamine, oli naine vabam ja suuremas lugupidamises. Roomlane uskus naise abielutruuduse olevat küllaldaselt tagatud sellega, et tal oli võim oma naise elu ja surma üle. Ka võis naine sun niisama hästi kui mees abielu soovi korral lahutada. Kuid suurim edusamm üksikabieli arenemises toimus kahtlemata germaanlaste astumisega ajaloo arenile ja nimelt sellepärast, et neil, tõenäoliselt nende vaesuse tõttu, paarabieli ei näi tol ajal veel täiesti monogaamiaks välja arenenud olevat. Me jõuame sellele järeldusele Tacituse poolt mainitud kolme tõsiasja põhjal: esiteks, kuigi abielu peeti pühaks -, nad rahulduvad ühe naisega, naised elavad ümbritsetuina karskusest -, oli siiski levinud ülikute ja hõimupealikute mitmenaisepidamine, s. t. nad olid olukorras, mis sarnanes ameeriklaste omale, kus valitses paarabieli. Teiseks, üleminek emaõigusele isaõigusele võis olla nende juures toimunud alles lühikest aega enne seda, sest ema venda - lähimat meessoost sugukondlast emaõiguse järgi - peeti ikka veel peaaegu lähemaks sugulaseks kui oma isa, samuti vastavalt seisukohale, mis valitseb Ameerika indiaanlastel, kelle juurest Marx, nagu ta tihti ütles, leidis võtme meie endi esiaja mõistmiseks. Ja kolmandaks olid naised germaanlastel kõrges lugupidamises ja mõjuvõimsad ka ühiskondlikes asjus, mis on aga otseses vastuolus monogaamiat iseloomustava meeste võimuga. Need on peaaegu kõik asjaolud, milles germaanlased ei erine spartalastest, kes samuti ei olnud veel täiesti vabanenud paarabieli iganditest, nagu nägime. Koos germaanlastega pääses järelikult selleski suhtes maailmas valitsema täiesti uus element. Uus monogaamia, mis arenes nüüd rahvaste segunemisest Rooma maailma rusudel, andis meeste võimule pehmema kuju ja jättis naistele vähemasti välispidi kaugelt lugupeetuma ja vabama seisundi, kui seda iial oli tundnud klassikaline muinasaeg. Alles sellega oli antud võimalus, mille põhjal monogaamiast - selle piirides,

61

selle kõrval ja selle vastu, vastavalt oludele - võis areneda suurim kõlbeline progress, mille eest me võlgnemetänu monogaamiale: kaasaegne individuaalne suguline armastus, mis oli tundmatu kogu varasemale maailmale.

See progress tulenes aga kahtlemata asjaolust, et germaanlased elasid veel paarperekkonnas ja kandsid sellelevastava naise seisundi, kuivõrd see võimalik oli, Me monogaamiale; see progress ei tulenenud aga kuidagi germaanlaste muinasjutulisest, imeliselt kõlbelisest loomupärast, vaid ainult sellest, et paarabieli on tegelikult vaba neist teravaist kõlbelistest vastuoludest, mis on omased monogaamiale. Vastupidi, germaanlased olid oma rännakuil, eriti kagusse, Musta mere steppide rändrahvaste juurde, kõlbeliselt tugevasti laostunud ja olid omandanud neilt peale ratsutamisoskuse ka inetuid loomuvastaseid pahesid, mida Ammianus selgesti tunnistab taifaalide ja Prokopios heruulide suhtes.

Kui aga monogaamia oli kõigist tuntud perekonnavormidest ainus vorm, mille puhul võis areneda kaasaegnesuguline armastus, siis ei tähenda see mitte, et viimane arenes selles kas ainult või peaaesjalikult abikaasade vastastikuse armastusena. Mehe ülemvõimule rajatud kindla üksikabieli loomus ise tegi selle võimatuks. Kõigil ajalooliselt aktiivseil, s. o. kõigil valitsevail klassidel jäi abielu

sõlmimine selleksamaks, missee oli olnud paarabielust saadik, tehinguks, mille korraldasid vanemad. Ja esimene sugulise armastuse kui kire ajalooliselt esinev vorm ja igale (vähemasti valitseva klassi) inimeseleomane kirk kui sugutungi kõrgeim vorm - mis moodustabki ta spetsiifilise iseloomu -, see ta esimene vorm, keskaja rüütliarmastus, ei olnud sugugi mitte abieluline armastus. Vastupidi. Oma klassikalisel kujul, provansaalide juures, tüürib see täies purjes abielurikkumisele ja nende laulikud ülistavad seda. Provence'i armastusluule õiteks on albad, saksa keeles Tagelieder (päevalaulud). Nad kirjeldavad hõõguvais värvides, kuidas rüütel lebaboma kaunitari - teise mehe naise - juures voodis, kuna väljas seisab valvur, kes teda hüüab, niipea kui saabub esimene aovalgus (alba), et ta jõuaks veel märkamatuks kaduda; lahkumisstseen moodustab laulu haripunkti. Põhja-prantslased ja ka tublid sakslased võtsid selle luulelaadi üle koos sellele vastava rüütliarmastuse maneeriga, ja meie vana Wolfram von Eschenbach on sellesama delikaatse aine kohta kirjutanud kolm imeilusat päevalaulu, mis meeldivad mulle palju rohkem kui kolm tema pikkakangelaslugu.

Tänapäeva kodanliku abielu sõlmimine toimub kahel viisil. Katoliku maades muretsevad noorele kodanlasevõsule kohase naise endiselt vanemad, ja selle järelduseks on loomulikult monogaamias peituvat vastuolu kõige täielikum väljaarenemine: lakkav hetärism mehe poolt, lakkav abielurikkumine naise poolt. Katoliku kirik on vist küll just sellepärast keelanud abielulahutuse, et ta oli veendunud, et abielurikkumise nagu surmagi vastu ei ole mingit rohtu. Protestantlikes maades seevastu on reeglits, et kodanlasevõsu võib endale enam või vähem vabalt omast klassist naise otsida; sellepärast võib abielusõlmimise aluseks olla teatud määralt armastus, mida sündsuse pärast alati eeldataksegi, vastavalt protestantlikule silmakirjatsemisele. Siin on mehe hetärismi harrastus loium ja naise abielurikkumine vähem tavaline. Et aga inimesed jäävad igasuguses abielus selleksamaks, mis nad olid enne abielu, ja et protestantlike maade kodanlased on enamasti filistrid, siis see protestantlik monogaamiaviib keskelt läbi isegi parimail juhtudel talumatult igavale abielulisele kooselule, mida nimetatakse perekonnaõnneks. Nende mõlema abieluliigi parimaks kajastajaks on romaan, katoliiklikule-prantsuse romaan, protestantlikule - saksa romaan. Kummaski „saab igauks oma“ : saksa romaanis noormees tütarlapse, prantsuse romaanis abielumees sarved. Kumb neist sealjuures halvemasse seisukordasatub, see pole igakord kaugeltki selge. Sellepärast ongi saksa romaani igavus prantsuse kodanlasele niisama hirmuäratav kui prantsuse romaani „kõlblusetus“ saksa filistrile. Kuigi viimasel ajal, sest ajast, kui „Berliinist on saamas maailmalinn“, saksa romaan hakkab vähem arglikult kõnelema seal juba ammu hästi tuntud hetärismist ja abielurikkumisest.

Ent kummalgi juhul on abielu tingitud asjaosaliste klassiseisundist ja on niisiis alati mitmesuguste kaalutluste alusel sõlmitud. Selline kaalutlusabielu muutub kummalgi juhul küllaltki tihti kõige tooremaks prostitutsiooniks - mõnikord mõlemale poolele, kaugelt sagedamini aga naisele, kes erineb tavalisest kurtisaanist ainult sellega, et ta ei üüri oma keha palgalisena tükitööks, vaid müüb selle korruga jäädavalt orjusesse. Kõigi kaalutlusabielude kohta kehtib Fourier' ütlus: „Nagu grammatikas kaks eitust annavad ühe jaatuse, nii peetakse abielumoraalis kaht prostitutsiooni üheks vooruseks.“ Naise suhtes võib suguline armastus reeglits saada ja saabki tõepoolest selleks ainult rõhutud klasside hulgas, niisiis praegu proletariaadi hulgas - olgu see vahekord seaduslikult tunnustatud või mitte. Siin on aga kõrvaldatud ka kõik klassikalise monogaamia põhialused. Siin puudub igasugune omand, mille säilitamiseks ja püüandamiseks ju monogaamia ja meestevoim loodigi, siin puudub järelikultka igasugune põhjus meestevoimu maksmapanemiseks. Rohkemgi, puuduvad ka vahendid; tsiviilõigus (bürgerliches Recht), mis kaitseb seda võimu, on olemas ainult jõukate jaoks ning nende vahekordades proletaarlastega; see maksab raha ja juba vaesuse pärast pole sel mingit tähtsust töölise ja ta naise vahekorra suhtes. Siin etendavad määravat osa hoopis teised isiklikud ja ühiskondlikud suhted. Liiasi sest saadik, kui suurtööstus on naise kodunt tööturule ja vabrikusse viinud ja ta küllalt tihti perekonna toitjaks teinud, on proletaarlase korteris meestevoimu viimseltki jäänuselt võetud igasugune alus - olgu siis, et on säilinud veel tükike monogaamia kehtestamise ajast juurdunud toorust naiste kohtlemisel. Niiviisi ei ole proletaarlase perekond sõna ranges mõttes enam monogaamne, isegi mitte mõlema poole kirglikema armastuse ja kindlaima truuduse korral ja hoolimata kõigest võimalikust võimalikust või ilmalikust õnnistamisest. Ka monogaamia igavesed kaaslased, hetärism ja abielurikkumine, etendavad siin sellepärast äärmiselt tühist osa; naine on tegelikult jälle saanud õiguse abielu lahutada, ja kui enamläbi ei saada, minnakse parem lahku. Lühidalt, proletaarlase abielu on monogaamne sõna etimoloogilises mõttes, kuid mitte sugugi selle ajaloolises tähenduses.

Meie õigusteadlased leiavad küll, et seadusandluse edenemine võtab naiselt üha rohkem igasuguse aluse kaebamiseks. Tänapäeva tsiviliseeritud riikide seaduste süsteemid tunnustavad üha rohkem, et selleks, et abielu oleks maksev, on vaja esiteks kummaltki poolt vabatahtlikult sõlmitud lepingut, ja teiseks, et ka abielu vältel mõlematel pooltel oleksid ühesugused õigused ja kohustused. Kui mõlemad

nõuded oleksid järjekindlalt täidetud, siis oleks naistel kõik, mida nad võivad nõuda.

See puhtjuriidiline argumentatsioon langeb täiesti ühte selle argumentatsiooniga, mida kasutab radikaalne kodanlane-vabariiklane proletaarlast tagasi tõrjudes ja rahustades. Tööleping olevat sõlmitud kummaltki poolt vabatahtlikult. Aga seda peetakse vabatahtlikult sõlmituks seetõttu, et seadus mõlemaid pooli *paberil* võrdseiks peab. Võim, mille erinev klassiseisund annab ühele poolele, ja surve, midasee võim avaldab teisele poolele - mõlema tõeline majanduslik seisund -, see ei puutu seadusesse. Ja töölepingu vältel peavad mõlemad pooled jällegi olema üheõiguslikud, kuivõrd üks või teine ei ole oma õigustest sõnaselgesti loobunud. Et majanduslik olukord sunnib töolist loobuma üheõigusluse viimsestki varjust, sinna ei saa seadus muidugi jälle midagi parata.

Abielu suhtes on seadus, isegi kõige edumeelsem seadus, täiesti rahuldatud, kui asjaosalised abielumise vabatahtlikkust vormiliselt on kinnitanud. Mis juhtub juriidiliste kulsside taga, kus toimub tõeline elu, kuidas see vabatahtlik nõusolek toime tuleb, selle üle ei tarvitse seadus ja õigusteadlane muret tunda. Aga ometi peaks lihtsaimgi eri maade õiguste võrdlemine õigusteadlasele näitama, mida see vabatahtlikkus enesest kujutab. Maades, kus seadus kindlustab lastele vanemate varast kohustusliku pärandiosa, kus neid ei saa järelikult pärandist ilma jätta - nagu Saksamaal, prantsuse õiguse maades jne. -, on lapsed abielu sõlmimisel seotud vanemate nõusolekuga. Inglise õigusega maades, kus seadus ei nõua abielu sõlmimisel vanemate nõusolekut, on vanematel testamendi tegemisel ka täielik vabadus oma vara üleotsustada ja seal võivad nad oma heaksarvamisel lapsi pärandist ilma jätta. On ometi selge, et sellest hoolimata ja just sellepärast Inglismaal ja Ameerikas abielu sõlmimise vabadus neis klassides, kus on midagi pärida, ei ole tegelikult karvavõrdki suurem kui Prantsusmaal ja Saksamaal.

Parem pole lugu mehe ja naise juriidilise üheõiguslusega abielus. Mõlema õiguslik ebavõrdsus, mille oleme pärinud varasemaist ühiskondlikest vahekordadest, ei ole naise majandusliku allasurumise põhjus, vaid tagajärg. Vanas kommunistlikus majapidamises, mis hõlmas palju abielupaare ja nende lapsi, oli naiste hoolde jäetud majapidamise juhtimine niisama ühiskondlikult vajalik tegevus kui toiduainete hankimine meeste poolt. Patriarhaalse perekonna, veel rohkem aga monogaamse üksikperekonna tekkimisega olukord muutus. Majapidamise juhtimine kaotas oma ühiskondliku iseloomu. See ei puutunud enam ühiskonda. Sellest sai *eratöö*; naisest sai esimene majateenija, teda ei lastud ühiskondlikust tootmisest osa võtta. Alles meie aja suurtööstus avas talle - ja ka ainult proletarlasnaisele - uuesti tee ühiskondliku tootmise juurde. Aga nii, et kui ta täidab oma kohused perekondlikus eratöös, siis jääb ta eemale ühiskondlikust tootmisest ega suuda midagi teenida; ja kui ta tahab osa võtta ühiskondlikust tööst ja iseseisvalt teenida, siis ei suuda ta täita perekondlikke kohustusi. Ja ses suhtes on naise olukord ühesugune nii vabrikus kui ka kõigil tegevusaladel arstija advokaadiametini välja. Kaasaegne üksikperekond on rajatud naise avalikule või peidetud koduorjusele jakaasaegne ühiskond on mass, mis ei koosne muust kui oma molekulidest - üksikperekondadest. Mees peab tänapäeval valdavas enamikus juhtudest olema sissetuleku hankija, perekonna toitja, vähemasti varakatesklassides, ja see annab talle valitseva seisundi, mis ei vaja enam erilist juriidilist eesõigustamist. Tema on perekonnas kodanlane, naine esindab proletariaati. Tööstuse alal tuleb aga proletariaadil lasuva majandusliku surve spetsiifiline iseloom alles siis oma täies teravuses ilmsiks, kui on kõrvaldatud kõik kapitalistide klassi seaduslikud erieesõigused ja kehtestatud mõlema klassi täielik juriidiline üheõiguslus; demokraatlik vabariik ei kaota mõlema klassi antagonismi, ta loob, vastupidi, alles pinna, millel viiakse lõpule võitlus selle antagonismi lahendamiseks. Samuti mehel naise üle kaasaegses perekonnas oleva võimu spetsiifiline iseloom ja nendele tõelise ühiskondliku võrdsuse loomise vajadus kui ka selle võrdsuse loomise viis tulevad alles siis täielikult nähtavale, kui mõlemad on saanud juriidiliselt täiesti üheõiguslikuks. Siis selgub, et naise vabastamise esimeseks eeltingimuseks on kogu naissoo rakendamine uuesti ühiskondliku iseloomuga töösse, ja et see omakorda nõuab, et üksikperekond lakkaks olemast ühiskonna majanduslikuks ühikuks.

Niisiis on olemas kolm abielu peavormi, mis üldiselt vastavad kolmele inimsoo arenemise peastaadiumile. Metslusele vastab rühmaabielu, barbaarsusele paarabielu, tsivilisatsioonile monogaamia, mida täiendab abielurikkumine ja prostitutsioon. Paarabielu ja monogaamia vahemal, barbaarsuse ülemastmel, tungib sisse meeste võimnaisorjade üle ja mitmenaisepidamine.

Nagu näitas kõik see, mis me eespool ütlesime, seisab selles vormide asendumises ilmnunud edu omapära selles, et naised kaotavad üha rohkem rühmaabielu sugulist vabadust, mehed aga mitte. Ja tõeliselt kestab rühmaabielu meeste jaoks tegelikult tänapäevani. Mis naisesuhtes on kuritegu ja toob endaga kaasa raskeid õiguslikke ja ühiskondlikke tagajärgi, on mehe suhtes auasjaks või halvemal juhul ainult väikeseks moraalseks plekiks, mida kantakse lõbuga. Mida rohkem aga põline hetärismmeie

aja kapitalistliku kaubatootmise mõjul muutub ja sellele kohaneb, mida rohkem see varjamatuks prostitutsiooniks kujuneb, seda demoraliseerivam on selle mõju. Sealjuures demoraliseerib ta mehi veel hoopis rohkem kui naisi. Prostitutsioon laostab kõlbeliselt naiste seas ainult neid õnnetuid, kes langevad ta ohvriks, ja neidki kaugeltki mitte sel määral, kui tavaliselt arvatakse. Seevasturikub ta kogu meessoo iseloomu. Nii on just pikk peigmehepõli üheksal juhul kümnest tõeliseks eelkooliks abieluaegsele truudusemurdmisele.

Nüüd läheme vastu ühiskondlikule pöördele, kus ühevõrra kindlasti kaovad nii senise monogaamia kui katema täienduse - prostitutsiooni - majanduslikud alused. Monogaamia tekkis suuremate rikkuste kontsentreerumisest ühe - nimelt mehe - kätte ja vajadusest pändada neid rikkusi mitte kellegi muu kui just selle mehe lastele. Selleks oli vaja naise monogaamiat, mitte mehe oma, nii et see naise monogaamia ei takistanud sugugi mehe avalikku või varjatud polügaamiat. Kuid eelseisevühiskondlik pööre, muutes vähemalt võrratult suurema osa kestvaid, pändatavaid rikkusi - tootmisvahendid - ühiskonna omandiks, viib miinimumini kogu selle pändagaamia on tekkinud majandusdamismure. Kui aga monolikel põhjustel, kas ta kaob siis nende põhjuste kadumisega?

Sellele võiks õigusega vastata, et ta mitte ainult ei kao, vaid vastupidi: siis alles teostubki täielikult. Sesttootmis vahendite ühiskonna omandiks muutumisega kaob ka palgatöö, kaob proletariaat, järelikult ka teataval statistiliselt väljaarvutataval hulgal naistel vajadus raha eest anduda. Prostitutsioon kaob, monogaamia, selle asemel etlakata olemast, muutub viimaks reaalsuseks ka meestele.

Igatahes muutub meeste olukord sellega väga tunduvalt. Kuid ka naiste, *kõigi* naiste olukorras toimub suur muudatus. Tootmisvahendite muutumisega ühiskonna omandiks lakkab üksikperekond olemast ühiskonna majanduslikuks ühikuks. Eramajapidamine muutub ühiskondlikuks tegevuseks. Laste eest hoolitsemine ja nende kasvatamine muutub ühiskondlikuks ülesandeks; ühiskond hoolitseb kõigi laste eest võrdset, olgu nad sündinud abielust või väljaspool abielu. Sellega langeb äramure „tagajärgede“ eest, praegune tähtsaim ühiskondlik - nii moraalne kui ka majanduslik - moment, mis ei lase tütarlapsel mure ja hirmuta anduda armastatud mehele. Kas ei anna see küllalt põhjust pikapeale vabama sugulise läbikäimise tekkimiseks ja seega ka neitsiau ja naisehäbelikkuse suhtes lõdvema avaliku arvamise kujunemiseks? Ja lõpuks: kas me ei ole näinud, et kaasaegses maailmas monogaamia ja prostitutsioonon küll vastandid, kuid lahutamatud vastandid, ühe ja sellesama ühiskonnakorra poolused? Kas saab kaduda prostitutsioon ilma enesega monogaamiat kuristikku kaasa tõmbamata?

Siin pääseb mõjule uus moment, mis tol ajal, kui välja arenes monogaamia, vaevalt alles eos olemas oli: individuaalne suguline armastus.

Enne keskaega ei saanud individuaalsest sugulisest armastusest juttugi olla. Et isiklik ilu, lähedased suhted, ühesugused kalduvused jne. on äratanud eri soost inimestel tahet suguliseks läbikäimiseks, et nii meestele kui ka naistele ei olnud päris ükskõik, kellega nad astusid sellesse kõige intiimsemasse vahekorda, on endastmõistetav. Aga sellest kuni tõelise sugulise armastuseni on veel lõpmata pikk maa. Kogu antiikajal sõlmitakse abielud vanemate poolt asjaosaliste eest, ja viimased lepivad rahulikult sellega. See natuke abielulist armastust, mida tunneb vana-aeg, ei ole subjektiivne kalduvus, vaid objektiivne kohustus, mitte abielu alus, vaid tema kaasnähtus. Armastusvahekordi tänapäeva mõttes esineb vana-ajal ainult väljaspool ametlikku ühiskonda. Karjased, kelle armurõõmudest ja -valudest laulavad Theokritos ja Moshos, Longose „Dafnis ja Hloe“ - need on kõik orjad, kellel ei ole midagi tegemist riigiga, vaba kodaniku elusfääriga. Peale orjade juures esinevate armastusvahekordade leiame neid vahekordi ainult hukkuva Vana Maa maailma lagunemise produktidena ja sealjuures naistega, kes seisavad samuti väljaspool ametlikku ühiskonda, hetääridega, niisiis võõrastega või orjusest vabaks lastutega: Ateenas - alates selle hukkumise eelõhtust, Roomas - keisrite ajal. Kui aga vabade mees- ja naiskodanike vahel tõesti esines armastusvahekordi, siis ainult abielurikkumisena. Ja vana-aja klassikalisele armastuslaulikule, vanale Anakreonile, oli suguline armastus meie mõttes niivõrd tähtsusetu, et talle oli tähtsusetu isegi armastatud olendi sugu.

Meie aja suguline armastus erineb oluliselt vana-aja rahvaste lihtsast sugulisest tungist, eros'est. Esiteks eeldab see armastatud olendi vastuarmastust; ses suhtes on naine mehega võrdne, kuna antiikse erose juures naiselt seda kaugeltki alati ei küsitud. Teiseks on suguline armastus niivõrd intensiivne ja kestev, et lahusolek ja teise mitteomamine on kummalegi poolele suureks, kui mitte suurimaks õnnetuseks; et kuuluda teineteisele, mängivad nad tarbe korral kardetavat mängu, kuni elu kaalulepanekuni, mida vana-ajal esines vahest ehk ainult abielurikkumisel. Ja lõpuks kujuneb sugulise vahekorra hindamiseks uskõlbeline mõõdupuu; ei küsita ainult seda, kas see oli abieluline või mitteabieluline, vaid ka: kas see tekkis vastastikusest armastusest või mitte? On endastmõistetav, et feodaalses või kodanlikus praktikas ei käi selle mõõdupuu käsi paremini kui kõigil teistelgi moraalimõõdupuudel - seda ei võeta arvesse. Kuid ta saatus pole ka halvem. Teda tunnustatakse samuti

nagu teisigi - teoorias, paberil. Ja rohkem ei või ta esialgu nõudagi.

Sealt, kus vana-aeg sugulise armastuse sugemetega lõpetas, jätkab keskaeg: abielurikkumisega. Oleme juba kirjeldanud rüütliarmastust, mis lõi päevalaulud. Armastusest, mis tahab abielu rikkuda, kuni armastuseni, mis peab selle rajama, on veel pikk tee, mida rüütlite aeg kaugeltki lõpuni ei käinud. Isegi kergemeelselt romaani rahvalt vooruslike germaanlaste juurde siirdudes leiame Nibelungide laulus, et kuigi Kriemhild on salaja niisama armunud Siegfriedisse kui viimane temasse, vastab ta siiski Guntheri teatele, et see on lubanud tema rüütli, kelle nime ta ei nimeta, lihtsalt nii: „Teil pole vaja mind paluda; nii kuidas käsitate, nõnda tahan ikka talitada; kelle teie, isand, mulle meheks annate, sellega tahan end meelsasti kihlata.“ Talle ei tule mõttesegi, et tema armastus võiks siin üldse arvesse tulla. Gunther kosib Brunhildi, Etzel Kriemhildi, ilma et nad neid kunagi oleksid näinud; samuti kosib „Gutrunit“ Iiri Siegebant Norra Ute, Hegelingeni Hetel Iiri Hilde, lõpuks Morlandi Siegfried, Ormania Hartmut ja Seelandi Herwig kosivad Gutrunit; ja siin alles juhtub, et Gutrun vabalt otsustab Herwigi kasuks. Tavaliselt valivad mõrvoja noorele vürstile ta vanemad, kui nad veel elus on, vastasel korral teeb ta seda ise suurte läänimeeste nõuandel, kel on sealjuures igal juhul kaaluv sõna kaasa rääkida. Teisiti ei saagi see olla. Nii rüütli või parunile kui ka valitsevale vürstile endalegi abiellumine poliitiline akt, juhul võimu suurendamiseks uute liitude kaudu; määrav on valitseva soo huvi, mitte isiklik sümpaatia. Kuidas saaks seal abielu sõlmimisel viimast sõna ütelda armastus?

Teisiti ei olnud lugu ka keskaegsete linnade tsunftikodanikuga. Just teda kaitsevad privileegid, keerukate klauslitega tsunftireeglid, kunstlikud piirid, mis teda seaduslikult eraldasid kord teistest sunftidest, kord enda tsunftikaaslastest, kord oma sellidest ja õpilastest, tegid küllaltki kitsaks selle ringi, kust ta võis endale sobivat abikaasat otsida. Ja kes nende seast kõige sobivam oli, selle otsustas niisuguse keerulise süsteemi juures muidugi mitte tema individuaalne sümpaatia, vaid perekonna huvid.

Nõnda jäi siis valdavas enamikus juhtudest abiellumine kuni keskaja lõpuni selleks, mis see oli olnud algusest peale, - asjaks, mida ei otsustanud asjaosalised. Algul tuldi juba ilmalegi abiellunult - abielus kogu teissoolise rühmaga. Rühmaabielu hilisemais vormides oli vahekord arvatavasti samasugune, kuid rühm ainult kitsenes pidevalt. Paarabielus on reeglilik, et emad sobitavad oma laste abielud; siingi etendavad määravat osa kaalutlused uutestsugulussidemetest, mis peavad kindlustama noorpaarile tugevama positsiooni sugukonnas ja hõimus. Aga kui eraomandus pääses võidule ühisomanduse üle ja kui koostöö viisi vastu huvi tekkimisega said valitsevaks isaõigus ja monogaamia, siis muutus abiellumise täiesti sõltuvaks majanduslikest kaalutlustest. Ostu-müügi abielu vorm kaob, kuid sisuliselt levib see abieluvorm üha laialdasemalt, nii et mitte ainult naist, vaid ka meest hakatakse hindama mitte tema isiklike omaduste, vaid tema vara järgi. Et asjaosaliste vastastikune poolehoidoleks võinud abielu sõlmimisel olla kõike muud üles kaaluvaks põhjuseks, oli valitsevate klasside praktilisest peale kuulmatu asi; midagi sellesarnast juhtus äärmisel korral ainult romantikas või - rõhutatud klassides, kes ei tulnud arvesse.

Niisugune oli olukord, mille leidis eest kapitalistlik tootmine, kui ta alates geograafiliste avastuste ajast hakkas maailmakaubanduse ja manufaktuuri kaudu tõusma maailma valitsemisele. Võib arvata, et selline abielusõlmimise viis sobis talle suurepäraselt, ja nii see oligi. Ja ometi - maailma ajaloo iroonia on otsatu - oli kapitalistlik tootmine see, mis pidi sellele viisile otsustava hoobi andma. Kõigi asjade kaubaks muutmisega hävitaskapitalistlik tootmine kõik traditsioonilised, põlised vahekorrad, aetas päritud tava, ajaloolise õiguse asemele ostu ja müügi, „vaba“ kokkuleppe; nagu inglise õigusteadlane H. S. Maine arvas, et ta on teinud määratu suure avastuse, kui ta ütles, et kogu meie edu, võrreldes eelmiste ajastutega, seisab selles, et me oleme jõudnud from status to contract, päritud olukordadelt vaba kokkuleppeni, mis oli küll öeldud juba „Kommunistlikus manifestis“, - kuivõrd see üldse õige on.

Kokkuleppe sõlmimiseks aga on vaja inimesi, kes vabalt võivad otsustada oma isiku, toimingute ja vara üle ja kes teineteise suhtes on üheõiguslikud. Niisuguste „vabade“ ja „üheõiguslike“ inimeste loomine oligi üks kapitalistliku tootmise peaülesandeid. Kuigi see toimus esialgu alles poolteadlikult, pealegi usundilise katte all, siis kehtis ometi alates Lutheri ja Calvini reformatsioonist põhimõte, et inimene on oma tegude eest täiel määral vastutav ainult siis, kui ta on need korda saatnud täiesti vabal tahtel, ja et kõlbeliseks kohuseks on vastu panna igale asjale, mis sunnib meid kõlvatule teole. Kuidas sobis see aga abielu sõlmimise senise praktikaga? Abielu oli kodanliku arusaamise järgi kokkulepe, õiguslik tehing, ja sealjuures kõige tähtsam, sest see otsustas eluajaks kahe inimese ihu ja hinge üle. See sõlmiti vormiliselt tol ajal küll vabatahtlikult; ilma asjaosaliste jaa-sõnata ei võinud see sündida. Aga teati liigagi hästi, kuidas see jaa-sõna saadi ja kes olid abielu tegelikud sõlmijad. Kui aga kõigiks muudeks kokkulepeteks nõuti tõelist otsustamise vabadust, miks siis mitte selleks? Kas kahel noorel

inimesel, keda pidi paari pandama, ei olnud õigust vabaltotsustada iseenda, oma keha ja selle organite üle? Kas ei olnud suguline armastus rüütlite läbi moodi tulnud ja kas ei olnud, vastandina rüütlite abielurikkumise armastusele, abikaasade armastus selle õigeks kodanlikuks vormiks? Kui aga abikaasade kohus oli teineteist armastada, kas ei olnud samavõrra armastajate kohuseks teineteisega abielluda ja ei kellegi muuga? Kas see armastajate õigus ei olnud kõrgem vanemate, sugulaste ja muude tavaliste kosjasobitajate ja paaripanijate õigusest? Kui vaba isikgiooni, kuidas pidiliku valiku õigus tungis häbenemata kirikusse ja relisee siis peatuma jääma vanema põlvkonna talumatu pretensiooni ees - otsustada nooremaa põlvkonna ihu, hinge, varanduse, õnne ja õnnetuse üle?

Need küsimused pidid paratamatult esile kerkima ajal, mis lõdvendas kõiki ühiskonna vanu sidetas kõiki päritud kujutlusi. Maailm oli ühel hoobil peameid ja vapusaegu kümme korda suuremaks muutunud; ühe poolkera ühe veerandi asemel oli kogu maakera nüüd avatud lääneeurooplaste pilgule, kes ruttasid oma valdusse haaramaülejäanud seitset veerandit. Ja nagu langesid vanad ahtad kodumaa piirid, nii langesid ka keskaegse ettekirjutatud mõtlemisviisi tuhandeaastased piirid. Inimese välisele kui ka sisemisele silmale avanes lõpmata palju avaram vaatepiir. Mis tähtsus võis olla heal reputatsioonil või sugupõlvvedelt päritud auväärsele tsunftieesõigusele noormehele, keda meelitasid India rikkused, Mehhiko ja Potosi kulla- ja hõbedakaevandused? See oli kodanluse rändrüütlike ajastu; selgi olid oma romantika ja oma armastuse-unistused, kuid kodanlikku laadi ja lõppkokkuvõttes kodanlike eesmärkidega.

Nii kujuneski, et tõusev kodanlus, eriti protestantlikes maades, kus kehtiv kord oli kõige rohkem kõikuma löödud, tunnustas üha rohkem vaba kokkulepet ka abielus ja teostas selle eelkirjeldatud viisil. Abielu jäi klassiabielluks, aga klassi piirides tunnustati teatud määral asjaosaliste valiku vabadust. Ja paberil, nii moraaliteoorias kui ka luulekujudes, ei leidunud midagi, mis oleks olnud niivõrd vankumatult kindel kuisee, et iga abielu, mis ei ole rajatud vastastikusele sugulisele armastusele ja abikaasade tõeliselt vabale kokkuleppele, on ebamoraalne.

Lühidalt, armastusabiellu kuulutati inimõiguseks, ja mitteenam kui *droit de l'homme*¹, vaid erandlikult ka kui *droit de la femme*².

See inimõigus erines aga ühes asjas kõigist teistest niinimetatud inimõigustest. Kuna viimased piirdusid tegelikult valitseva klassiga, kodanlusega, rõhutud klassi, proletariaadi jaoks aga kärbiti neid kas otseselt või kaudselt, siis tuli siin jällegi nähtavale ajaloo ironia. Valitsev klass jääb juba kõne all olnud majanduslike mõjude orjusesse ja tõesti vabalt sõlmitud abielusid esineb tema hulgas . seetõttu ainult erandjuhtudel, kuna rõhutud klassi juures, nagu nägime, on need tavalised.

Täielik vabadus abielu sõlmimisel on seega üldiselt teostatav alles siis, kui kapitalistliku tootmise ja selle poolt loodud omandussuhete kaotamine on likvideerinud kõik need majanduslikud kõrvalkaalutlused, mis veel praegugi abikaasa valikule väga suurt mõju avaldavad. Siis ei jää nimelt enam ühtki teist motiivi peale vastastikuse poolehoidu.

Et suguline armastus on oma loomult eksklusiivne - kuigi see eksklusiivsus kehtib tänapäeval ainult naise kohta -, siis on sugulisele armastusele rajatud abielu oma loomult üksikabiellu. Me nägime, kui gaamiaks kui naiste poliandriaksremal määral kaasa meeste tõeliseks monolus, otsustades kõigi seniste kogemuste järgi, võrratult suudust, siis mõjub seeläbi saavutatud naise üheõigustõttu naised on sallinud seda meeste tavakohast ebatruumasolu ja veel rohkem laste tuleviku pärast -, misdumine paarabiellu monogaamiale langeb meeste arvele; ja ajalooliselt viis see sisuliselt naiste seisundi halvenemisele ja meeste truudusetuse soodustamisele. Kui ära langevad majanduslikud kaalutlused - mure enda oleelult üksikabiellule kõigepealt naise teeneks; ainult siirkohal asus Bachofen, kui ta pidas progressi rühmaabivõrd õigel seisu¹.

Sealjuures kaotab monogaamia tingimata kõik need iseloomujooned, mis talle on peale surutud seetõttu, et ta on tekkinud omandussuhetest, ja nimelt, esiteks, mehe ülemvõimu, ja teiseks abielu lahutamatus. Mehe ülemvõim abielus on lihtsalt tema majandusliku ülemvõim, tagajärg ja kaob koos sellega iseenesest. Abielu lahutamatus on osalt selle majandusliku olukorra tagajärg, milgaamia tekkis, osalt pärimus ajast, kus selleles monomajandusliku olukorra ja monogaamia seosest veel õieti aru ei saadud ja kus seda usundiliselt liialdati. Abielu lahutamatus on juba praegugi tuhandeid kordi rikutud. Kui on kõlbeline ainult armastusele rajatud abielu, siis jääb kõlbeliseks ka ainult see, milles armastus püsib. Individuaalse sugulise armastuse kestus on aga eri isikuil väga erisugune, iseäranis

---

¹ *droit de l'homme* – mehe õigus (ka inimõigus). *Toim.*

² *droit de la femme* – naise õigus. *Toim.*

¹ *Poliandria* (kreeka keeles poli – palju ja andros – abikaasa, mees) – mitmemehedamine. *Toim.*

meestel, ja kui poolehoid on täielikult lõppenud või selle on välja tõrjunud uus kirglik armastus, siis muutub lahutus heateoks nii mõlemale poolele kui ka ühiskonnale. Tuleb vaid säästa inimesi tarvidusest läbi käia lahutusprotsessi tarbetust saastast.

Kõik, mida me niisiis praegu võime arvata sugude vahekordade vormidest pärast eelseisvat kapitalistliku tootmise kaotamist, on eeskätt negatiivset laadi, piirdub peamiselt sellega, mis kaob. Mis tuleb aga juurde uut? Seesugub alles siis, kui on kasvanud uus põlvkond: uus põlvkond mehi, kes iial oma elus ei ole pidanud ostma naist ei raha eest ega mõne sotsiaalse võimuvahendiga, ja uus põlvkond naisi, kellel kunagi pole tulnud anduda mehele muudel kaalutlustel peale tõelise armastuse või keelduda armastatule andumast majanduslike tagajärgede kartusest. Kui ilmuvad need inimesed, saadavad nad kuradile kõik selle, mille täitmist tänapäeval nende kohuseks peetakse; nad teavad ise, kuidas talitada ja loovad ise sellele vastavalt oma avaliku arvamuse iga üksikisiku tegude kohta- ja punkt.

Kuid pöördume tagasi Morgani juurde, kellest oleme üsna kaugele läinud. Tsivilisatsiooni perioodil väljaarenenud ühiskondlike institutsioonide ajalooline uurimine ulatub tema raamatu raamidest välja. Monogaamia saatust selle ajajärgu jooksul käsitleb ta seepärast ainult üsna lühidalt. Ka tema näeb monogaamse perekonna edasiarenemises edusammu, lähenemist sugude täielikule üheõigustuks. Aga, ütleb ta, „kui tunnustatakse tõsiasja, lusele, pidamata ometi seda sihti juba saavutaet perekond on järgemööda läbi teinud neli vormi ja on praegu viiendas vormis, siis kerkib küsimus, kas -see vorm jääb tulevikus kauaks püsima? Ainus võimalik vastus on see, et ta peab edasi arenema vastavalt sellele, kuidas areneb edasi ühiskond, ja peab muutuma sedamööda, kuidas muutub ühiskond, nagu see on olnud seni. Ta on ühiskonnasüsteemi produkt ja kajastab edaspidigi selle arenemisastet. Kunamonogaamne perekond on tsivilisatsiooni algusest saadik täienenud ja eriti tunduvalt uusimal ajal, siis võib vähemasti oletada, et ta on võimeline veelgi täienema, kuni on saavutatud mõlema soo võrdsus. Kuiaga monogaamne perekond kaugemas tulevikus ei peaks olema suuteline täitma ühiskonna nõudeid, siis on võimatu ette öelda, missugune saab olema tema järglane“.

III. IROKEESI SUGUKOND

Nüüd tuleme Morgani teise avastuse juurde, mis on vähemalt niisama tähtis, kui algse perekonnavormi rekonstrueerimine sugulussüsteemide alusel. Morgan tõestas, et Ameerika indiaanlaste hõimu piires esinevad loomanimedega tähistatud sugulusühendused on olulises osasidentsed kreeklaste *genos'te* ja roomlaste *gens'idega*; et Ameerika vorm on algne ja kreeka-rooma on hilisem, tuletatud vorm; et esiaja kreeklaste ja roomlaste kogu ühiskondlik organisatsioon oma sugukonna, fraatria ja hõimuga leiab endale täieliku paralleeli Ameerika indiaanlaste ühiskondlikus organisatsioonis; et sugukond on kõigile barbaritele ühine institutsioon kuni nende jõudmiseni tsivilisatsiooni ja isegi veel hiljem (kuivõrd võib otsustada seni meie käsutuses olevate allikate järgi). See tegi korraga selgeks kõige raskemad kohad kreeka-rooma vanimas ajaloo ja avas ühtlasi meie ees ootamatult enne riigi tekkimist eksisteerinud esiajaloolise ühiskonnakorra põhijooned. Ehkki see asi näib olevat väga lihtne, kui seda juba tuntakse, avastas Morgan selle ometi alles viimasel ajal; oma eelmises, 1871. aastal ilmunud raamatus ei olnud ta veel selle saladuse jälile jõudnud, mille päevavalgele toomine tegi inglise muidu nii enesekindlad esiajaloo uurijad mõneks ajaks hiirvaikseks.

Ladina sõna *gens*, mida Morgan tarvitab üldiselt selle sugulusühenduse kohta, tuleneb nagu kreeka samatähenduslik sõna *genos'ki* üldaaria tüvest *gan* (germaani keeles, kus reeglipäraselt aaria *g* asemel peab olema *kan*), mis tähendab sigitama. *Gens*, *genos*, sanskriti *dśanas*, gooti (üldmainitud reegli kohaselt) kuni, muinas-skandinaavia ja anglosaksi *kyn*, inglise *kin*, keskülemsaksa künne tähendavad ühtviisi sugu, põlvnemist. *Gens'i* tarvitatakse aga ladina keeles ja *genos't* kreeka keeles eriti sellise sugulusühenduse kohta, kes pidas end põlvnenuks ühest esivanemast (käesoleval juhul ühisest esiisast) ja on seotud teatud ühiskondlike ja usundiliste institutsioonidega eriliseks kogukonnaks, mille tekkimine ja iseloom olid seni siiski kõigile meie ajaloolastele tumedaks jäänud.

Nägime juba eespool, punalua-perekonna puhul, kellest koosneb sugukond oma algse kujul. See koosneb kõigist isikutest, kes punalua-abieliu tõttu ja selles paraselt moodustavad ühe teatud esiema, sugukonna rajaja, tunnustatud järglastamatult valitsevate kujutluste kohakonna. Et see perekonnavorm ei võimalda isa kindlakstegemist, siis tunnustatakse ainult naisjoont. Et vennad ei või abielluda oma õdedega, vaid ainult teist päritolunaistega, siis jäävad nende võõraste naistega ~sigitatud lapsed emaõiguse alusel väljaspoole sugukonda. Niisiis jäävad sugulusühendusse ainult iga põlvkonnatütard järeltulijad; poegade järglased aga siirduvad oma emade sugukondadesse. Mis saab sellest veresugulusrühmast, kui see konstitueerub teiste omataoliste suhtes eri rühmana hõimu piirides?

Selle algse sugukonna klassikaliseks vormiks peab Morgan irokeeside, eriti seneka hõimu sugukondi. Selhõimul on kaheksa loomade järgi nimetatud sugukonda: 1) hunt, 2) karu, 3) kilpkonn, 4) kobras, 5) hirv, 6) kurvits, 7) haigur, 8) kotkas. Igas sugukonnas valitsevad järgmised tavad:

1. Sugukond valib endale sahhemi (rahuaegse vanema) ja pealiku (sõjapealiku). Sahhem pidi olema valitud sugukonnast endast ja tema amet oli selles päritav, sest vabanemisel pidi see otsekohe uuesti täidetama; sõjapealik võis olla valitud kaväljastpoolt sugukonda ja tavõis ajuti hoopis puududa. Sahhemiks ei valitud kunagi eelmise poega, sest irokeesidel kehtis emaõigus ja poeg kuulus järelikult teise sugukonda; küll aga valiti tihti eelmisesahhemi vend või õepoeg. Valimisest võtsid osa kõik, mehed ja naised. Valimise pidid aga kinnitama ülejäänud seitse sugukonda ja alles siis seati valitu pidulikult ametisse, ja nimelt kogu irokeeside liidu ühise nõukogu poolt. Selle tähendus selgub edaspidi. Sahhemi võim sugukonna piirides oli isalik, puhtmoraalset laadi; sunnivahendeid talei olnud. Ühtlasi oli ta oma ameti tõttu seneka hõimunõukogu kui ka kogu irokeeside liidunõukogu liige. Sõjapealikul oli käsutamisoigus ainult sõjakäikudel.

2. Sugukond tagandab sahhemi ja sõjapealiku oma ära nägemisel. See toimub jällegi meeste ja naiste poolt ühiselt. Tagandatud on seejärel lihtsad sõdurid nagu teisedki, eraisikud. Muide, ka hõimunõukogu võib tagandada sahhemeid, isegi vastu sugukonna tahet.

3. Ukski sugukonna liige ei või abielluda oma sugukonna piirides. See on sugukonna põhireegel, side, mis teda koos hoiab; see on negatiivne järeldus sellest väga positiivsest veresugulusest, mille tõttu selle piiridesse kuuluvad indiviidid alles saavadki sugukonnaks. Selle lihtsa tõsiasja avastamisega tõi Morgan esmakordselt päevavalgele sugukonna olemuse. Kuivõrd vähe sugukonna olemusest seni aru saadi, tõendavad varasemad teated metslaste ja barbarite kohta, kus mitmesugused koondised, mis moodustavad sugukondliku korra, mõistmatult ja vahet tegemata hõimudena, clanidena, thumidena jne.

segi paisati, kusjuures neist mõnikord öeldakse, et abiellumine sellise koondise piirides on keelatud. Sellest tekkiski see lootusetu segadus, milles härra MacLennan võis Napoleonina välja astuda ja luua korra oma vägeva otsusega: kõik hõimud jagunevad sellisteks, mille piirides abiellumine on keelatud (eksogaamsed), ja sellisteks, kus see on lubatud (endogaamsed). Ja seejärel, kui ta oli küsimuse niiviisi täiesti segi ajanud, võis ta laskuda kõige sügavmõttelisematesse uuringutesse, kumb tema absurdseist klassidest on vanem: eksogaamia või endogaamia. See mõttetus hajus iseenesest, kui avastati sugukond, mis oli rajatud veresugulusele ja sellest tulenevale abielukeelule sama sugukonna liikmete vahel. On endastmõistetav, et arenemisastmel, millel leiame irokeesid, peetakse abielukeelust sugukonnas rangelt kinni.

4. Surnute vara langes ülejäänud sugukondlastele, see pidi jääma sugukonda. Kuna esemed, mis irokees võis järele jätta, olid tähtsusetud, jaotasid pärandi omavahelkõige lähemad sugukondlased; mehe surma korral tegid seda ta lihased vennad ja bed ja ema vend; naise surma korral ta lapsed ja lihased õed, mitte aga ta vennad. Sellepärast ei saanudki mees ja naine pärida teineteiselt ega lapsed isalt.

5. Sugukondlaste kohus oli üksteist abistada ja kaitsta ning eriti aidata kätte maksta selle eest, kui mõni võõras oli mõnd sugukondlast solvanud. Oma julgeoleku kaitsmisel toetus üksikisik sugukonnale ja ta võis sellele kaloota; kes teda solvas, solvas kogu sugukonda. Siit, sugukonna veresidemeist, tekkis kohustus veritasuks, midairokeesid tunnustasid tingimusteta. Tappis mõni võõrass sugukondlase, siis oli kogu tapetu sugukond kohustatud veriselt kätte maksta. Esmalt tehti lepituskatse; tapjasugukonna nõukogu astus kokku ja tegi tapetu sugukonna nõukogule hüvitusettepanekuid, avaldades enamasti kahetsust ja pakkudes üsna suuri kinke. Võeti need vastu, oli asi lahendatud. Vastasel korral määras kannatada saanud sugukond kättemaksja või mitu kättemaksjat, kes pidid tapjat jälitama ja ta surmama. Oli see toimunud, siis ei olnud tapetu sugukonnal õigust kaebamiseks, asi oli lahendatud.

6. Sugukonnal on teatud nimed või nimede sarjad, mida kogu hõimus ainult see sugukond võib tarvitada, nii et üksikisiku nimi ütleb ühtlasi, millisesse sugukonda ta kuulub. Sugukonna nimega on lahutamatu seotud ka sugukonnaliikme õigused.

7. Sugukond võib adopteerida võõraid ja sellega neid võtta kogu hõimu liikmeks. Sõjavangid, keda ei surmatud, said sel teel, et mõni sugukond nad adopteeris, seneka hõimu liikmeks ja omandasid seega kõik sugukonna- ja hõimuliikme õigused. Adopteerimine toimus üksikute sugukondlaste ettepanekul, meeste ettepanekul, kes võtsid võõra vennaks resp. õeks, või naiste ettepanekul, kes võtsid ta lapseks; adoptiooni kinnitamiseks oli vajalik pidulik vastuvõtmine sugukonda. Massilise adoptioonigateisest sugukonnast, viimase nõusolekul, said üksikud, erakordsete asjaolude tõttu kokkukuivanud sugukonnad sageli uut elujõudu. Irokeesidel toimus pidulik vastuvõtmine sugukonda hõimunõukogu avalikul istungil, millega see pidulik vastuvõtmine tegelikult kujunes usundiliseks tseremooniaks.

8. Vaevalt küll saab tõestada, et indiaani sugukondadel oleks erilisi usundilisi pidustusi olnud; kuid indiaanlaste usundilised tseremooniad on suuremal või vähemal määral seotud sugukonnaga. Irokeesidel kuus korda aastastoimuvail usundilistel pidustustel arvati üksikute sugukondade sahhemid ja sõjapealikud ameti poolest „usu kaitsjate“ hulka ja nad täitsid preestri funktsioone.

9. Sugukonnal on ühine matmispaik. New Yorgi osariigi irokeesidel, kellele valged igas asjas kitsendusi teevad, on see nüüd kadunud, oli aga varem olemas. Teistel indiaanlastel on see veel säilinud; nii näiteks irokeeside lähedail sugulastel tuskaroradel, kellel, kuigi nad on kristlased, on iga sugukonna jaoks surnuaial teatud haudade rida, kusjuures ema maetakse küll samasse ritta kui lapsed, mitte aga isa. Ka irokeesidel läheb kogu surnu sugukond matusele, hoolitseb haa, matusekõnede jne. eest.

10. Sugukonnal on nõukogu, kõigi mees- ja naissoost täiskasvanud ~sugukondlaste demokraatlik kogu, milles kõigil sugukonna liikmetel on võrdne hääleõigus. See nõukogu valis ja tagandas sahhemeid ja sõjapealikuid, samuti muid „usu kaitsjaid“; tema otsustas tapetud sugukondlaste eest võetavate lunastuskinkide (Wergeld) või veritasu küsimuse; tema adopteeris võõraid sugukonda. Lühidalt, tema oli sugukonna suveräänne võim.

Sellised on tüüpilise indiaani sugukonna õigused. „Kõik tema liikmed on vabad inimesed, kes on kohustatud kaitsma üksteise vabadust; neil on ühesugused isiklikud õigused - ei sahhemid ega sõjapealikud pretendeeringisugustele eesõigustele; nad moodustavad veresidemetega ühendatud vennaskonna. Vabadus, võrdsus ja vendlus olid, kuigisee pole kunagi formuleeritud, sugukonna põhiprintsipiideks, ja sugukond omakorda oli kogu ühiskondliku süsteemi ühikuks, indiaani organiseeritud ühiskonna aluseks. See seletab seda vankumatut sõltumatusetunnet ja käitumises avalduvat isiklikku väarikust, mille olemasolu indiaanlastel igapäev peab tunnustama.“

Ameerika avastamise ajal olid kogu Põhja-Ameerika indiaanlased organiseeritud sugukondadeks emaõiguse alusel. Ainult üksikuis hõimudes, nagu dakotadel, olid sugukonnad lagunened, mõnes teises, nagu odžibvei (ojibwa) ja omaha hõimus, olid need aga organiseeritud isaõiguse alusel.

Väga paljudel indiaani hõimudel, mis koosnevad rohkem kui viiest või kuuest sugukonnast, leiame sugukonnad kolme, nelja või enama kaupa ühendatud olevat eralisteks rühmadeks, millele Morgan, täpselt tõlkides indiaanikeelset nimetust, annab nende kreeka vaste järgi nimetuse: fraatria (vennaskond). Nõnda on senekadel kaks fraatriat; esimene hõlmab sugukonnad 1-4, teine sugukonnad 5-8. Lähem uurimine näitab, et need fraatriad kujutavad enesest enamasti algseid sugukondi, milledeks algul jagunes hõim; sest sugukonna piirides valitseva abielukeelu tõttu pidi iga hõim paratamatult hõlmama vähemalt kaht sugukonda, et võida iseseisvalt püsida. Sedamööda, kuidas hõim kasvas, jagunes iga sugukond omakorda kaheks või enamaks osaks, mis muutusid siitpeale iseseisvateks sugukondadeks, kuna algne sugukond, mis hõlmab kõiki temast tekkinud tütersugukondi, eksisteerib edasi fraatriana. Senekadel ja enamikul teistel indiaanlastel peetakse sama fraatria sugukondi vennassugukondadeks, kuna teise fraatria sugukonnad on nende onupoja-sugukondadeks - nimetused, mis Ameerika sugulusüsteemis on, nagu nägime, väga reaalse ja väljendusriikka tähendusega. Algselt ei tohtinud ka ükski seneka abielluda oma fraatria piirides, kuid see komme on juba ammu kõrvale jäetud ja abielukeeld piirdub nüüd ainult sugukonnaga. Vastavalt senekade pärimustele olid „karu“ ja „hirm“ need algused sugukonnad, millest teised on hargnenud. Kui see uus institutsioon (fraatria) oli kord juba juurdunud, teisedati seda tarvidust mööda; kui mõned ühe fraatria sugukord tasakaalustamiseks sinna ümber terveid sugukondikonnad välja surid, siis paigutati mõnisteistest fraatriatest. Sellepärast leiamegi mitmesugustes hõimudes samanimelisi sugukondi, mis rühmituvad mitmesugusel viisil fraatriatesse.

Fraatria funktsioonid on irokeesidel osalt ühiskondlikud, osalt usundilised. 1. Pallimängu mängivad fraatriad teineteise vastu; iga fraatria paneb välja oma parimad mängijad, teised vaatavad pealt, iga fraatria omaette asetunult, ja veavad vastamisi kihla oma meeste võidule. 2. Hõimunõukogus istuvad iga fraatria sahhemid ja sõjapealikud koos, üks rühm teise vastu, iga kõneleja kõneleb iga fraatria kui omaette koondise esindajaile. 3. Kui hõimus oli ette tulnud mõrv ja kui tapja ja tapetu ei kuulunud samasse fraatriasse, siis pöördus kannatada saanud sugukond tihti toetuse saamiseks oma vennassugukondade poole; need kutsusid siis kokku fraatria nõukogu ja pöördusid teise fraatria kui terviku poole, et see samuti kutsuks kokku oma nõukogu asja rahulikuks lahendamiseks. Siin esineb seega fraatria jälle algse sugukonnana, ja suurema väljavaatega edule kui nõrgem üksik sugukond, tema tütar. 4. Väljapaistvate isikute surma korral võttis vastasfraatria matmise ja matmispidustuste korraldamise endale, kuna fraatria, kuhu surnu kuulus, võttis sellest osa leinajana. Sahhemi surma korral teatas tema ametikoha vabanemisest irokeeside liidunõukogule vastasfraatria. 5. Ka sahhemi valimisel etendas oma osa fraatria nõukogu. Peeti päris endastmõistetavaks, et valimist kinnitasid vennassugukonnad, teise fraatria sugukonnad aga võisid esitada vastuväiteid. Niisugusel juhul tuli kokku oma fraatria nõukogu; tunnistas see vastuväited õigeks, olid valimised tühistatud. 6. Varem olid irokeesidel erilised usundilised müsteeriumid, mida valged nimetasid medicine-lodges¹. Senekadel korraldasid neid kaks usukogudust iga kord, kui nad uusi liikmeid sisse õnnistasid; kummagi fraatria peale langes üks selline kogudus. 7. Kui, nagu peaaegu kindel on, need neli lineage'i (suguvõsa), kes vallutamise² ajal elasid Tlascala neljas kvartalis, olid neli fraatriat, siis on sellega tõestatud, et seal fraatriad, nagu kreeklaste ja samataolised: sugukondade ühendused germaanlastel, olid ka sõjaväelisteks üksusteks; need neli lineage'i läksid võitlusse iga-üks eri malevana, oma vormis ja oma lipu ning juhi all.

Nagu mitu sugukonda moodustavad fraatria, nii moodustavad - klassikalisel kujul - mitu fraatriat hõimu; mõnikord puudub tugevasti nõrgenenud hõimudel vahemine lüli - fraatria. Mis iseloomustab siis indiaanlase hõimu Ameerikas?

1. Oma maa-ala ja oma nimi. Igal hõimul oli peale ta tegeliku asumiskoha veel laialdane maa-ala küttimiseks ja kalastamiseks. Selle taga asus lai erapooletu vöönd, mis ulatus kuni järgmise hõimu maa-alani; see vöönd oli keelelt sugulaste hõimude vahel kitsam, keelelt võõraste hõimude vahel laiem. See vastab germaanlaste piirimetsale, kõrvele, mille Caesaril siveerid olid loonud oma maa-ala ümber, isarnholt'ile (taani keeles jarnved, limes Danicus) taanlaste ja sakslaste vahel, germaanlaste ja slaavlaste

¹ medicine-lodges – nõidade koosolekud. *Toim.*

² Jutt on Mehhiko vallutamisest Cortesi poolt aastal 1521. *Tõlk.*

vahelisele „saksi metsale“ ja branibor'ile (slaavi keeles „kaitsemets“), millest on saanud oma nime Brandenburg. See niiviisi ebakindlate piiridega eraldatud maa-ala oli hõimu ühismaa, niisugusena naaberhõimude poolt tunnustatud ja oma hõimu poolt sissetungide vastu kaitstud. Piiride ebakindlus muutus enamasti praktiliselt kahjulikuks ainult siis, kui elanikkond oli tugevasti kasvanud. - Hõimude nimed näivad enamasti pigem juhuslikult tekkinud kui tahtlikult valitud olevat; aja jooksul juhtus sageli, et hõimu nimetati naaberhõimude poolt teisiti, kui ta end ise nimetas; nii nagu sakslased kisaid oma esimese ajaloolise üldnimetuse, germaanid, keltidelt.

2. Eriline, ainult sellele hõimule omane *keelemurre*. Tegelikult langevad murre ja hõim oluliselt kokku; uute hõimude ja murrete kujunemine hargnemise teel toimus Ameerikas veel hiljuti ja on vaevalt praegugi täiesti lõppenud. Kus kaks nõrgestatud hõimu on kokku sulanud, tuleb ette, et erandina samas hõimus kõneldakse kaht lähedalt sugulast murret. Ameerika hõimude keskmine suurus on alla 2000 hinge: tšerokeese on siiski ligi 26000 - suurim arv sama murret kõnelevaid indiaanlasi Ühendriikides.

3. Õigus sugukondade poolt valitud sahhemeid ja sõjapealikuid pidulikult ametisse seada ja

4. õigus neid jälle tagandada, ka vastu nende sugukonna tahtmist. Et need sahhemid ja sõjapealikud on hõimunõukogu liikmed, siis seletuvad need hõimu õigused nende suhtes iseenesest. Kus oli kujunenud hõimude liit ja kus kõik hõimud olid esindatud liidunõukogus, kandus ülaltähendatud õigus üle liidunõukogule.

5. Ühised usundilised kujutelmad (mütoloogia) ja kultusetalitused. „Indiaanlased olid oma barbaarsel viisilusklik rahvas.“ Nende mütoloogiat ei ole kaugeltki veel kriitiliselt läbi uuritud; nad kujutlesid oma usundilistekujutelmade kehastusi - igasuguseid vaime - juba inimeste taolistena, kuid barbaarsuse alamaste, millel nadolid, ei tunne veel piltlikke kujutisi, niinimetatud iidoleid. See oh mitme jumala teenimise poole arenev looduse ja loodusjõudude kultus. Eri hõimudel olid oma regulaarsed pidustused kindlate kultusevormidega, nimelt tantsu ja mängudega; iseäranis tants oli kõigi usundiliste pidustuste oluliseks osaks; iga hõim pidas oma pidustused omaette.

6. Hõimunõukogu ühiste asjade otsustamiseks. See koosnes kõigist üksikute sugukondade sahhemitest ja sõjapealikutest, kes olid tagandatavuse tõttu sugukondade tõelisteks esindajateks; hõimunõukogu nõupidamised olid avalikud ja toimusid hõimu ülejäänud liikmete keskel, kellel oli õigus kaasa rääki-kuulamist; otsuse tegi nõukogu. Tavaliselt võis iga juuda ja nõuda oma arvamise äraresolija soovi korral sõna võtta, ka naised võisid enda valitud kõneleja kaudu oma arvamist avaldada. Irokeesidel pidi lõplik otsus tehtama ühel häälrel, nagu see oli ka germaani markikogukondade mõningate otsuste puhul. Hõimunõukogu ülesandeks oli muuseas vahekordade korraldamine võõraste hõimudega; ta võttis saatkondi vastu ja saatis neid ise välja, ta kuulutas sõja ja tegi rahu. Kui tuli sõda, siis peeti seda enamasti vabatahtlikega. Põhimõtteliselt arvati iga hõim sõjaseisukorras olevaks iga teise hõimuga, kellega ta ei olnud sõlminud sõnaselget rahulepingut. Sõjaretki selliste vaenlaste vastu organiseerisid enamasti üksikud väljapaistvad sõjamehed; nad korraldasid sõjatantsu ja iga kaasatantsija kuulutas end seega retkest osavõtjaks. Moodustati otsekohe väesahk ja asuti teele. Ka hõimule kuuluva maa-ala kaitsmine, kui sellele oli kallale tungitud, toimus enamasti vabatahtlike salkadega. Selliste malevate teelemine ja tagasideks ei vajatud hõimutulek põhjustas alati avalikke pidustusi. Sellisteks retkenõukogu nõusolekut ja seda ei nõutud ega antud. Need on samad, mis germaani kaaslaskondade (Gefolgschaft'ide) erasõjaretked, nagu neid meile kirjeldab Tacitus, ainult germaanlaste kaaslaskonnad onomandanud juba püsivama iseloomu, moodustavad kindla tuumiku, mis organiseeritakse juba rahuajal ja milleümber sõja puhul rühmituvad muud vabatahtlikud. Sellised malevad olid väga harva arvukad; tähtsaimadki indiaanlaste ekspeditsioonid teostati isegi kauge maa taha tähtsusetute sõjaliste jõududega. Kui mitu niisugust kaaslaskonda ühinesid üheks suureks ürituseks, siis kuulus igaks neist ainult oma juhi käsku; sõjaplaani ühtsus kindlustati, nii hästi-halvasti kui saadi, juhtide nõupidamistel. Samasugune oli alamannide sõjapidamine neljandal sajandil Ülem-Reinil, nagu seda on kirjeldanud Ammianus Marcellinus.

7. Mõningais hõimudes kohtame ülempealikut, kelle võimupürid on siiski väga kitsad. Selleks on uus sahhemeid, kes juhtudel, mis nõuavad kiiret tegutsemist, annab ajutisi korraldusi, kuni nõukogu saab kokku tulla ja lõpliku otsuse teha. See on nõrk ja edaspidises arenemises enamasti viljatuks jäänud katse luua täidesaatva võimuga ametikandjat; viimane on pigem, nagu me veel näeme, enamail juhtudel, kui mitte igal pool, kujunenud ülemast väepealikust.

Suurem enamus Ameerika indiaanlasi ei jõudnud kaugemale kui hõimuks ühinemiseni. V äikse-arvuliste hõimudena, lahutatud üksteisest laiade püri-vöönditega, nõrgestatud lõpmatuist sõdadest, asustasid nad väheste inimestega tohutut maa-ala. Ajutise hädaohu puhul tekkisid siin-seal sugulas-hõimude vahel liidud ja lagunesid selle hädaohu möödumisel. Aga üksikuis piirkondades olid algselt

suguluses olevad, kuid killunenud hõimud jälle koondunud püsivateks liitudeks, tehes sellega esimesammu rahvuste kujunemiseks. Ühendriikides leiame sellise liidu arenenuima vormi irokeesidel. Välja rännanudoma asukohtadest lääne pool Mississipit, kus nad tõenäoselt olid moodustanud ühe haru suurest dakotaperest, asusid nad pika rändamise järel elama praegusesse New-Yorgi osariiki, jagunedes viide hõimu: senekad, kajugad, onondagad, oneidad ja mohaukid. Nad elatusid kalapüügist, küttimisest ja algelisest aia-viljakasvatusest, elades külades, mis enamasti olid kaitstud pihhtaraga. Arvult mitte kunagi üle 20 000 inimese, oli neil kõigis viies hõimus rida ühiseid sugukondi; nad kõnelesid samakeele lähedalt sugulasi murdeid ja asusid nüüd ühiselt kokkukuulaval maa-alal, misoli jaotatud viie hõimu vahel. Et nad olid selle maa-ala alles hiljuti vallutanud, siis oli loomulik, et nad omavahel harjumuse kohaselt väljatõrjutute vastu ühte hoidsid. Hiljemalt XV sajandi algul arenes nii viisi välja vormiline „igavene liit“, konföderatsioon, mis ka otsekohe oma uuest jõust teadlikuna omandas agressiivse iseloomu ja oma võimu haripunktil, 1675. aasta paiku, vallutas ümberkaudu suuri maa-alasid, nende elanikke osalt minema ajades, osalt maksukohuslikeks tehes. Irokeeside liit on kõige kõrgemale arenenud ühiskondlik organisatsioon, milleni olid jõudnud barbaarsuse alamastmele jäänud indiaanlased (välja arvatud järelikult mehhiklased, uusmehhiklased ja peruulased). Liidu põhijooned olid järgmised:

1. Viie veresuguluses oleva hõimu igavene liit, mille aluseks on täielik võrdsus ja iseseisvus kõigis hõimu siseasjades. See veresugulus moodustas liidu tõelise aluse. Viiest hõimust kolme nimetati isa hõimudeks ja need olid omavahel vennad; ülejäänud kaht nimetati poeghõimudeks ja need olid samuti omavahel vennad. Kolm sugukonda - kõige vanemad - olid veel esindatud elavate liikmetega kõigis viies, teised kolm - kolmes hõimus; kõigi nende sugukondade liikmed olid omavahel vennad üle kõigi viie hõimu. Ühine, ainult murretel erinev keel oli ühise päritolu väljenduseks ja tõendiks.

2. Liidu organiks oli liidunõukogu, mis koosnes 50 sahemist, kes olid seisundilt ja lugupeetavuselt võrdsed; see nõukogu tegi lõpliku otsuse kõigis liidu asjus.

3. Need 50 sahemit olid liidu asutamisel ära jaotatud hõimude ja sugukondade vahel uute, otseselt liidu ülesannete jaoks asutatud ametite kandjatena. Ametikoha vabanemisel valisid vastavad sugukonnad uue isiku järele, et iga ajal tagandada; ametisse seadmise õigus, kuulus aga liidunõukogule.

4. Need liidu sahemid olid ka oma hõimu sahemiteks ja neil oli koht ning hääleõigus hõimunõukogus.

5. Kõik liidunõukogu otsused pidid olema tehtud ühel häälel.

6. Hääletamine toimus hõimude kaupa, nii et iga hõim ja iga hõimus kõik nõukogu liikmed pidid hääletama poolt, et otsus oleks maksev.

7. Igaüks viiest hõimunõukogust võis kokku kutsuda liidunõukogu, see iseennast aga mitte.

8. Istungid toimusid kogunenud rahva ees; iga irokees võis sõna võtta, otsused tegi ainult nõukogu.

9. Liidul ei olnud personaalset kõrgemat ülemust, täidesaatva võimu juhti.

10. Seevastu oli tal kaks ülemat sõjapealikut, võrdsete õigustega ja võrdse võimuga (spartalaste kaks „kuningat“, kaks konsulit Roomas).

Niisugune oli kogu ühiskondlik kord, millega irokeesid on elanud üle neljasaja aasta ja elavad praegugi. Kirjeldasin seda üksikasjalisemalt Morgani järgi, sest meil on siin võimalus tundma õppida niisatsiooni, kes ei tunne veelsuguse ühiskonna organiriiki. Riik eeldab erilist avalikku võimu, mis on lahutatud ta alatiste osaliste kogust. Sellepärast Maurer, kes õigest vaistust juhitud tunustab saksa marki rügist oluliselt erinevaks, kuigi hiljem enamasti riigile aluseks saanud puhtühiskondlikuks institutsiooniks, - Maurer uurib kõigis oma töödes seda, kuidas avalik võim on järk-järgult tekkinud markide, külade, mõisate ja linnade algsest organisatsioonist ja selle organisatsiooniga paralleelselt. Põhja-Ameerika indiaanlaste juures me näeme, kuidas algsest ühtne hõim aegamööda levib üle tohutu mandri, kuidas hõimud muutuvad hargnemise teel rahvasteks, terveteks hõimurühmadeks, kuidas muutuavad keeled, kuni nad saavad üksteisele mitte ainult, arusaamatuks, vaid kaob ka peaaegu iga nende algse ühtsuse jälg; kuidas selle kõrval hõimudes üksikud sugukonnad jagunevad mitmeks sugukonnaks, vanad emasugukonnad säilivad fraatriatena, kusjuures nende vanimate sugukondade nimed üksteisest väga kaugelt läinud jakaua lahutatud hõimudel jäävad siiski samadeks - hunt ja karu on veelgi suurel enamikul indiaani hõimudest sugukonnanimedeks. Ja neil kõigil on peajoontes ülalkirjeldatud ühiskondlik korraldus - ainult et paljud neist ei ole jõudnud sugulashõimude liiduni.

Kuid me näeme ka - kui sugukond ühiskondliku ühikuna on kord juba olemas -, kuidas sellest ühikust areneb peaaegu möödapääsmatu paratamatusega - kuna see on loomulik - kogu kirjeldatud sugukondadest, fraatriatest ja hõimudest koosnev organisatsioon. Kõik kolm on eristatavad veresugulusrühmitused, igaüks omaettesuletud ja ise oma asju korraldavad, igaüks aga ka teist täiendav. Ja nende kompetentsi kuuluvate küsimuste ring hõlmab barbaarsuse alamastmel seisva inimese ühis-

kondliku elu kogu selle ulatuses. Kusme leiame mõnel rahval ühiskondliku ühikuna sugukonna, seal võime niisiis otsida ka hõimuorganisatsiooni, mis sarnaneb ülalkirjeldatuga; ja kus on küllaldasi allikaid, nagu kreeklastel ja roomlastel, seal me mitte ainult leiame niisuguse organisatsiooni, vaid veendume ka, et seal, kus allikad meid hätta jätavad, selgitab Ameerika ühiskondliraldusega võrdlemine meile kõige raskemadki kku korrahtlused ja mõistatused.

Ja milline imeväärne kord on see sugukondlik kord kogu oma naiivsuses ja lihtsuses! Ilma sõduriteta, sandarmiteta ja politseita, ilma aadlita, kuningateta, asetuniketa, ilma vanglavalitsejateta, prefektideta või kohteta, ilma kohtuprotsessideta liigub kõik oma korrapärast rada. Iga tüli või riiu lahendab nende kollektiiv, kellesse asi puutub, sugukond või hõim, või üksikud sugukonnad omavahel - ainult äärmise, harva rakendatava vahendina ähvardab veritasu, kusjuures meie surmanuhtlus on ainult selle veritasu tsiviliseeritud vorm ühes kõigi tsivilisatsiooni positiivsete ja negatiivsete külgedega. Kuigi ühiseid asju on palju rohkem kui praegu - majapidamine on real peredel ühine ja kommunistlik, maa kuulub hõimule, ainult väikesed aiad on antud üksikmajapidamistele (peredele) ajutiseks kasutamiseks - ei vajata siiski meie laialdase ja keeruka valitsemisaparaadi varjugi. Asjaosalised lahendavad kõik küsimused ise ja enamasti on iidne tava kõik juba korraldanud. Vaeseid ega puudustkannatajaid ei saa olla - kommunistlik pere ja sugukond tunnevad oma kohustust vanade, haigete ja sõjas vigastatute vastu. Kõik on võrdsed ja vabad, kaasa arvatud ka naised. Orje veel ei ole, võõraste hõimude orjastamist tavaliselt ka veel mitte. Kui irokeesid 1651. aasta paiku olid võitnud eried ja „erapooletu hõimu“, tegid nad neile ettepaneku võrdõiguslikena liitu astuda; alles siis, kui võidetud sellest keeldusid, aeti nad oma maalt ära. Missuguseid mehi ja naisi aga niisugune ühiskond sünnitab, seda tõendab see imetus, mida äratav kõigis rikkumatute indiaanlastega kokkupuutunud valgetes nende barbarite isiklik väarikus, otsekoheesus, iseloomutugevus ja vaprus.

Selle vaprase näiteid nägime alles hiljuti Aafrikas. Suulukahvrid mõningate aastate eest ja nuubialased mõne kuu eest¹ - kummalgi hõimul pole sugukonna-institutsioonid veel kadunud - tegid seda, mida ei suuda ükski Euroopa sõjavägi. Relvastatud ainult piikide ja viskeodadega, ilma tulilaetavate püsside kuuliraheselt maailma parimaks tunnustatud inglise jalaväe tagantrelvadeta, koondrivivõitluses üldiall, tormasid nad käsitsivõitlusesse, paiskasid inglise jalaväe read enam kui üks kord segi ja löid ta isegi tagasi, hoolimata määratu suurest vahest relvastuses ja sellest, et neil ei ole mingit sõjaväeteenistust ja et nad ei teagi, mis on väljaõpe. Kui vastupidavad nad on ja mida nad suudavad, tõendab inglaste kaebus, et kahver käib 24 tunniga pikema maa ja kiiremini kui hobune. „Pisimgi lihas tungib tal esile, kõva jakarastatud nagu piitsanöör,“ ütleb üks inglise maalikunstnik.

Nii nägid välja inimesed ja inimühiskond enne, kui oli toimunud jagunemine eri klassideks. Ja kui võrdleme nende olukorda tänapäeva tsiviliseeritud inimeste valdava enamiku omaga, siis on vahe tänapäeva proletaarlase või väiketalu poja ja endise vaba sugukondlase vahel väga suur.

See on asja üks külg. ärgem unustagem aga, et see organisatsioon oli määratud hävimisele. Ta ei jõudnud hõimust kaugemale; hõimude liit tähistab juba tema lagusest, nad ripuvad veel, nagu ütleb Marx, ta alistus. Kui imponeerivad selle ajastu inimesed meile näivadki, nii vähe erinevad on nad üksteisest olid pühad ja puutumatud, olid selleks looduse poolt antud kõrgemaks võimiks, kellele üksikisik oma tunnetes, mõtlemises ja tegevuses tingimustes seis usundilistes kujutelmades. Hõim jäi inimesele piiriks nii väljaspool hõimu seisja kui ka tema enda suhtes: hõim, sugukond ja nende institutku alistumist temale võõrana vastuseisvale, arusaamatule välisele loodusele, nagu see kajastub naiivsust pehmenes. Oma õitseajal eeldas sugukondlik kord, nagu seda nägime Ameerikas, äärmiselt vähe arenenud tootmist, järelikult väga hõredat asustust laial maa-alal; järelikult inimese peaaegu täielikmadest ja mis alles hiljem materiaalsete huvide mõjul pime ja nagu seda juba nägime irokeeside katseis orjastada teisi hõime. Mis oli väljaspool hõimu, oli väljaspool seadust. Kus ei olnud sõnaselget rahulepingut, valitses hõimude vahel sõda, ja seda peeti julmusega, mis eraldab inimest muudest loonemise algust, nagu seda veel näe ürgkogukonna nabanööri küljes. Selle ürgkogukonna võim pidi murtama ja see murti. Aga selle murdsid mõjud, mis meile esimesel pilgul näivad langusena, pattulangemisena vana sugukondliku ühiskonnalihtsalt kõlbeliselt kõrguselt. Kõige madalamad huvid - alatu ahnus, toores naudinguhimu, räpane ihnus, ühisomandi egoistlik röövimine - on need nähtused, mis sisse õnnistavad uue tsiviliseeritud klassiühiskonna; kõige häbiväärsemad vahendid - vargus, vägivald, salakavalus ja reetmine - on need, mis, õõnestavad ja viivad langusele vana klassideta sugukondliku ühiskonna. Ja uus ühiskond ise ei ole kogu oma olemasolu kahe ja poole tuhande

---

¹ Jutt, on inglaste sõjast 1879. aastal Aafrika suulude vastu 1883. aa~tal nuubialaste vastu. Toim.

aasta kestel kunagi olnud muud, kui tühise vähemuse arenemine suure eksploateeritava ja rõhutud enamuse kulul, ja praegu on ta seda rohkem kui kunagi varem.

IV. KREEKA SUGUKOND

Kreeklased, nagu pelasgid ja teised nende hõimurahvad, olid juba esiajaloolisest ajast peale korraldatud samas orgaanilises järjestuses nagu ameeriklasedki: sugukond, fraatria, hõim, hõimude liit. Fraatria võis puududa, nagu doorlastel, hõimude liit ei tarvitsenud veel kõikjal välja kujunenud olla, aga igal juhul oli ühikuks sugukond. Sel ajal, kui kreeklased astuvad ajaloo areenile, seisavad nad tsivilisatsiooni lävel; nende ja Ameerika hõimude vahel, kellest oli juttu eespool, on peaaegu tervenisti kaks suurt arenemisjärku, mille võrra kangelaste ajastu kreeklased irokeesidest ees olid. Kreeklaste sugukond ei ole sellepärast ka enam irokeeside arhailine sugukond, rühmaabieliu pitser hakkab tunduvalt kustuma. Emaõigus on aset andnud isaõigusele; sellega on tekkiv erarikkus löönud esimese mõra sugukondlikku korda. Teine mõra oli esimese loomulikuks tagajärjeks: et isaõiguse kehtestamisega rikka naispärija vara abiellumisel oleks läinud ta mehele, järelikult teise sugukonda, siismurti kogu sugukonnaõiguse põhialus ja mitte ainult lubati, vaid sel korral otse *nõuti*, et tüdruk abielluks oma sugukonna piirides, et tema vara jääks sugukonda.

Grote'i kreeka ajaloo järgi Ateena sugukond oli rajatud nimelt järgmistele alustele:

1. Ühised usundilised pidustused ja preestrite ainuõigus teenida teatud jumalat, keda arvati sugukonna esiisaks ja keda sellena märgiti erilise lisanimega.

2. Ühine matmispaik (vrd. Demostenese „Eubulides“).

3. Vastastikune pärimisõigus.

4. Vastastikune kohustus abistada, kaitsta ja toetada üksteist vägivalla puhul.

5. Vastastikune õigus ja kohustus abielluda - sugukonnas teatud juhtudel, eriti kui asi puutus orvusse (tütarlapsesse) või naispärijasse.

6. Ühise vara valdamine, vähemasti mõningatel juhtudel, omaette arhondiga (vanemaga) ja varahoidjaga.

Edasi ühendas mitut sugukonda fraatria, kuid mitte nii tihedate sidemetega; kuid siingi leiame samasuguseid vastastikuseid õigusi ja kohustusi, eriti teatud ühiseid usundilisi toiminguid, ja jälitamise õigust, kui mõni fraatria liige oli surmatud. Sama hõimu kõigil fraatriatel oli omakorda ühiseid, korrapäraselt korduvaid pühi pidustusi ühe suursuguste (eupatriidide) seast valitud fülobasielse (hõimuvanema) juhtimisel.

Nii kõneleb Grote. Ja Marx lisab juurde: „Aga ka kreeka sugukonnast paistab täiesti selgesti läbi metslane (näiteks irokees).“ Teda näeme veelgi selgemini, kui uurime pisut edasi.

Kreeka sugukonnale on nimelt veel omane:

7. Põlvnemine isaõiguse järgi.

8. Oma sugukonna piires abiellumise keeld, välja arvatud abiellud naispärijatega. See erand ja selle sõnastamine käsuna annavad tunnistust, et vana tava oli veel maksev. See tuleb samuti üldkehtivast korrast, etnaine loobus abiellumisega oma sugukonna usundilistest riitustest ja võttis omaks mehe omad, kelle fraatriasse ta ka arvati. Selle järgi ja ka Dikaiarhose kuulsa ütluse järgi oli abiellumine väljaspool oma sugukonda reegliks ja „Hazikleses“ Becker otse arvab, et keegi ei võinud abielluda oma sugukonna piirides.

9. Sugukonda adopteerimise õigus; see teostus perekonda adopteerimise kaudu, kuid avalike formaalsuste täitmisega ja ainult erandjuhtudel.

10. Õigus valida ja tagandada vanemaid. Me teame, et igal sugukonnal oli oma arhon, aga et see ametikoht oleks olnud päritav teatud perekondades, seda ei ole kusil öeldud. Kuni barbaarsuse ajajärgu lõpuni tuleb alati oletada ametikohtade range päritavuse puudumist, sest niisugune päritavus ei sobi kuidagi kokku olukorraga, kus rikkail ja vaestel olid sugukonnas täiesti võrdsed õigused.

Mitte ainult Grote, vaid ka Niebuhr, Mommsen ja kõik teised senised klassikalise vana-aja ajaloo uurijad pole suutnud lahendada sugukonna küsimust. Nii õigesti kui nad ongi ära märkinud paljud selle tunnused, nägid nad sugukonnas ometi ikka vaid *perekondade rühma* ning ei suutnud seetõttu mõista sugukonna iseloomu ja tekkimist. Sugukondliku korra ajal ei ole perekond kunagi olnud organisatsioonühikuks ega võinudki seda olla, sest mees ja naine kuulusid paratamatult kahte eri sugukonda. Sugukond kuulus täielikult fraatriasse, fraatria hõimu; perekond kuulus pooleldi mehe ja pooleldi naise sugukonda. Ka riik ei tunnusta avalikus õiguses perekonda; perekond eksisteerib tänapäevani ainult eraõiguses. Ometi lähtub kogu meie senine ajalooteadus absurdsest eeldusest, mis

muutus vaieldamatuks eriti kaheksateistkümnendal sajandil, et monogaamne üksikperikond, mis on vaevalt vanem kui tsivilisatsioon, on selleks südamikuks, mille ümber aegapidi on kristalliseerunud ühiskond ja riik.

„Härra Grote'ile olgu veel tähendatud,“ lisab Marx, „et kuigi kreeklased tuletavad oma sugukondi mütoloogiast, on need sugukonnad siiski vanemad, kui nende *eneste poolt* loodud mütoloogia oma jumalate ja pooljumalatega.“

Morgan tsiteerib meelsasti Grote'i, sest ta on autoriteetne ja ikkagi päris usaldusväärne tunnismees. Edasi jutustab Grote, et igal Ateena sugukonnal olnud ta oletatud esiisast tuletatud nimi, et igatahes enne Solonit ja veel pärast Solonitki pärisid testamendi puudumise korral surnu vara ta sugukondlased (gennetes) jaet tapmise korral oli kõigepealt tapetu omakseil, siis sugukondlastel ja lõpuks fraatria liikmeil õigus ja kohustus kurjategijat kohtu ees süüdistada: „Kõik, mida kuuleme kõige vanematest Ateena seadustest, on rajatud sugukondadeks ja fraatriateks jagunemisele.“

Sugukondade põlvnemine ühistest esivanematest on „koolitatud väikekoodanlastele“ (Marx) ränka peamurdmist tekitanud. Pidades neid esivanemaid loomulikult puht-müütilisteks, ei saa nad kuidagi seletada sugukonna tekkimist üksteise kõrval seisvaist, algselt isegi mitte suguluses olevaist perekondadest, jasiiski peavad nadsellega hakkama saama, et seletada vähemalt sugukonna olemasolu. Siis püütakse end aidata nõiarangis keerleva sõnade vooluga, mis ei küüni kaugemale väitest: sugupuuon küll müüt, aga sugukond on tõelisus, ja lõpuks ütleb Grote järgmist (sulgudes Marxi vahemärkused): „Sellest sugupuust kuuleme ainult harva, sest seda kantakse avalikkuse ette vaid teatavil, eriti pidulikel juhtumel. Kuid vähemtähtsailgi sugukondadel olid oma ühised usutaline, eks ole, mr. Grote!) ja ühine üleinimtlused (kummaliik esiisa ja sugupuu nagu kuulsamatelgi (eks ole see väga kummaline, härra Grote, *vähemtähtsailgi* sugukondadel!); põhiplaan ja ideeline alus (mitte *ideeline*, armuline härra, vaid karnaalne, lihtsalt *lihalik*) oli kõigil sama.“

Morgani vastusest sellele küsimusele teeb Marx järginise 'kokkuvõtte: „Sugukonna algvormile - ja kreeklastel on see kunagi olnud nagu teistelgi surelikel - vastav veresugulussüsteem kindlustas kõigi sugukonnaliikmete omavahelise sugulusvahekorra tundmise. Nad õppisid neid neile nii äärmiselt tähtsaid andmeid praktiliselt lapseast peale. Monogaamse perekonna tekimisega jäi see unustusse. Sugukonna nimi lõi sugupuu, mille kõrval üksikperikonna oma näis tähtsusetuna. Siitpeale oli sugukonna nimi see, mis pidi andma tunnistust sellest tõsiasjast, et selle kandjad on ühist päritolu; aga sugukonnasugupuu ulatus nii kaugemale tagasi, et sugukondlased ei suutnud enam tõestada oma vastastikust tõelist sugulust, välja arvatud vähesed juhtumid, kus olid olemas hilisemad ühised esivanemad. Nimi ise oli ühise päritolu tõendiks, ja vaieldamatuks tõendiks, välja arvatud adopteerimisjuhud. Seevastuon igasuguse sugukondlaste vahelise suguluse tegelik eitamine a la Grote ja Niebuhr, mis muudab sugukonna puhtalt väljamõeldud ja poeetiliseks loominguks, väärt „ideelisi“, s. o. oma kabinetis istuvaid kirjatarku. Et sugupõlvvede side, eriti monogaamia tekkimisega, nihkub aegade kaugusse ja möödunud tegelikkus kajastub mütoloogilises fantaasiapildis, siis järeldasid ja järeldavad ausameelsed filistrid, et fantaasia-sugupuu ongi loonud tõelised sugukonnad!“

Fraatria oli nagu ameeriklastelgi mitmeks tütersugukonnaks hargnenud ja neid ühendav algsugupeale neid kõiki veel ühisestkond, kes tihtiesiisast tuletas. Nii pidasid Grote'i järgi „kõik Hekataiose fraatria kaasaegsed liikmed oma esiisaks sama jumalat kuuteistkümnendast põlvest saadik“; kõik selle fraatria sugukonnad olid seega sõna otseses mõttes vennassugukonnad. Homerosel esineb fraatmude ja fraatriate järgi nõnda, ria veel sõjaväelise üksusena kuulsas kohas, kus Nestor soovitab Agamemnonile: „Aseta mehed hõiet fraatria oleks fraatriale ja hõim hõimule toeks.“ Fraatrial oli peale selle õigus ja ta oli kohustatud jälitama oma fraatria liikme kallal toimepandud veretööd, seega lasus temal varasemal ajal ka veritasu kohustus. Edasi olid tal ühised pühamud ja pidustused, nagu ju kogu kreeka mütoloogia arenemine põlisest muinasaaria loodusekultusest oli sisuliselt tingitud sugukondadest ja fraatriatest ning toimus nendepiires. Edasi oli tal vanem (fratriarhos) ja De Coulanges'i järgi ka üldkoosolekud, ta võttis vastu kohustuslikke otsuseid, tal oli oma kohtu- ja administratiivvõim. Isegi hilisem riik, mis ignoreeris sugukonda, jättis fraatriale teatavad administratiivset laadi ühiskondlikud funktsioonid.

Mitu sugulasfraatriat moodustavad hõimu. Atikas oli neli hõimu, igaihes kolm fraatriat, igaihes neist kolmkümmend sugukonda. Selline rühmade arvu täpne kindlaksmääramine eeldab teadlikku, plaanipärast vahelesegamist stiihiliselt tekkinud olukorda. Kuidas, millal ja miks see on toimunud, sellest vaikib kreeka ajalugu, sellest on, kreeklased ise säilitanud mälestusi ainult kuni kangelaste ajastuni.

Keelemurrete erinevused olid võrdlemisi väikesele maaalale kokkusurutud kreeklastel vähem arenenud kui avarates Ameerika metsades; kuid ka siin näeme, et suuremaks tervikuks on liitunud ainult sama peamurret kõnelevad hõimud, ja isegi väikeses Atikas leiame eri murde, mis hiljem üldise proosakeelena valitseva seisundi omandas.

Homerose lugulauludes leiame kreeka hõimud enamasti juba ühinenult väikesteks rahvasteks, kelle piirides aga sugukonnad, fraatriad ja hõimud säilitasid veel täielikult oma iseseisvuse. Nad elasid juba müüridega kindlustatud linnades; rahvaarv tõusis ühes karjade kasvuga, põlluharimise ja käsitöö algmete levimisega; ühes sellega kasvasid varalised erinevused ja koos nendega aristokraatne element vana, loomulikult tekkinud demokraatia piirides. Üksikud rahvakesed pidasid lakkamatuid sõdu parematemaade ja muidugi ka sõjasaagi pärast; sõjavangide orjastamine oli juba tunnustatud institutsiooniks.

Nende hõimude ja rahvakeste elukorraldus oli järgmine:

1. Alaliseks võimuorganiks *oli nõukogu*, bulê, mis koosnes algul vististi sugukonna vanemaist, hiljem, kui nende arv kasvas liiga suureks, eriliselt väljavalitutest, mis andis võimaluse aristokraatse elemendi kujunemiseks ja tugevnemiseks; Dionüsius ütlebki, et kangelaste ajastu nõukogu olevat koosnenud just ülikutest (kratistoi). Nõukogu tegi lõpliku otsuse tähtsamais küsimustes; nii teeb Teeba nõukogu Aishülosele antud olukorras määrava otsuse matta Eteokles maha auga, kuid Polüneikese laipheita koerte ette. Riigi kujunemisega muutus see nõukogu hiljem senatiks.

2. *Rahvakogu* (agora). Irokeesidel nägime, et rahvas, mehed ja naised, seisid nõukogu koosoleku ümber, võttis, ettenähtud korras asja arutamisest osa ja mõjutas niiviisi otsuste tegemist. Homerose kreeklased on see „ümberseisimine“ („Umstand“), tarvitades muinas-germaanikohtuterminite, juba arenenud täielikuks rahvakoguks, nagu see oli ka esiaja germaanlastel. Rahvakogu kutsuti nõukogu poolt kokku tähtsamate küsimuste otsustamiseks; iga mees võis sõna võtta. Otsus tehti käte tõstmisega (Aishülose „Kaitsepalujais“) või hüüdudega. Rahvakogu oli viimses instantsis suveräänne, sest, nagu ütleb Schömann („Griechische Altertümer“¹), „kui on tegemist asjaga, mille läbiviimiseks on vaja rahva kaastegevust, siis ei näita Homeros meile ühtki vahendit, millega oleks võimalik rahvast selleks vastu tahtmist sundida“. Sestsel ajal, kui iga täiskasvanud meessoost hõimuliige oli sõdur, ei olnud veel rahvast eraldatud avalikku võimu, mida oleks võinud talle vastu seada. Ürgdemokraatia oli veel täies õitsengus, ja see peab jääma meile lähtekohaks nii nõukogu kui ka basileuse võimu ja seisundi üle otsustamisel.

3. Väepealik (basileus). Selle kohta tähendab Marx: „Euroopa õpetlased, enamasti sündinud vürstide kummardajad, teevad basileusest monarhi tänapäeva tähenduses. Selle vastu protestib jänki-vabariiklane Morgan. Ta ütleb väga irooniliselt, aga õigesti, õlises Gladstone'ist ja selle „Juventus Mundi'ist“²: „Härra Gladstone esitab meile kreeka kangelaste ajastu pealikuid kuningate ja vürstidena, lisades juurde, et nad olevat olnud ka džentelmenid; kuid ta on ise sunnitud möönma: üldiselt näikse esimese sündimise õiguse kommet või seadust arvestatavat küllaldaselt, kuigi mitte väga rangelt.“ Küllap härra Gladstone'ile endalegi paistab, et niiviisi piiratud esimese sündimise õigus on küllaldaselt, kuigi mitte väga rangelt niihästi kui mitte midagi väärt.

Kuidas olid lood vanemaameti päritavusega irokeesidel ja teistel indiaanlastel, seda me juba nägime. Kõik ametikohad olid valitavad enamasti sugukonna piires ja sedavõrd viimase piires päritavad. Ametikoha vabanemisel hakati aegapidi eelistama lähimat sugulast - venda või õepoega - kui ei olnud põhjusi temast mööda minna. Kuisiis kreeklased isaõiguse valitsemise ajal basileuse ametikoht läks tavaliselt üle pojale või ühele poegadest, siis tõestab see ainult seda, et pojad võisid siin pidada tõenäoliseks, et nad pärivad isa ametikoha, kui rahvas nad valib, mitte aga seda, et neil oleks olnud seaduslik pärimisõigus ilma, et rahvas neid valib. See, mida me siin näeme nii irokeesidel kui ka kreeklased, on sugukondades eriliste ülikate perekondade tekkimise esimesed algmed, kreeklased peale selle veel tulevase päriliku juhtkonna võimonarhia esimesed algmed. Sellepärast on põhjust oletada, et kreeklaste basileus kas valiti rahva poolt või vähemasti pidi ametisse kinnitama rahva tunnustatud organite - nõukogu või agora - poolt, nagu see kehtis: Rooma „kuninga“ (rex'i) kohta.

Meestevalitseja Agamemnon ei esine „Iliases“ kreeklaste ülemkuningana, vaid liitunud sõjaväe ülemjuhatajana sissepiiratud linna ees. Kui kreeklaste seas oli puhkenud tüli, viitab Odüsseus teatavaskuulsaks saanud kohas just sellele asjaolule: ei ole hea paljude võim, üks olgu ülemjuhataja jne. (millele järgneb hiljem lisandatud populaarne värss, milles mainitakse valitsuskeppi). „Odüsseus ei pea siin mitte loengut valitsusvormist, vaid nõuab kuulekust ülemjuhatajale sõjas. Kreeklased, kes esinevad Trooja all ainult sõjaväena, oli rahvakogus (agoras) küllalt demokraatlik kord. Ahhilleus, kõneldes kingitustest, s. o. sõjasaagi jaotamisest, ei tee jaotajaks Agamemnoni või mõnd teist basileust, vaid teeb selleks „ahhailaste pojad“, s. o. rahva. Epitedid „Zeusi sigitatud“, „Zeusi toidetud“ ei

---

¹ G. F. Schömann, Griechische Altertümer, Bd. I-II Berlin, 1851/1859 (Kreeka muistised, I-II kd., Berliin, 1855-1859). Toim.

² W.E. Gladstone, Juventus Mundi. The Gods and Men of the Heroic Age (Maailma noorusaeg. Kangelaste ajastu jumalad ja inimesed), London, 1869. Toim.

tõesta midagi, sest *iga* sugukond põhineb mõnest jumalast, hõimupealiku sugukond aga „suursugusemast“ jumalast - käesoleval juhtumil Zeusist. Isegi isiklikult mittevabad, nagu seakarjus Eumaios jt., on „jumalikul“ (dioi ja theioi) ja seda veel „Odüsseias“, niisiis palju hilisemal ajal, kui seda kirjeldatakse „Iliases“; sellesamas „Odüsseias“ antakse kangelase nimetus veel heerold Muleiosele ja pimedale laulikule Demodokosele. Lühidalt, sõna basileia, millega kreeka autorid tähistavad Homerose-aegset niinimetatud kuningavõimu, mille kõrval on olemas nõukogu ja rahvakogu, tähendab vaid sõjaväelist demokraatiat (sest sõjavägede juhatamine on tema peatunnuseks.“ (Marx.)

Basileusel olid peale sõjaliste õiguste veel ka preestri ja kohtuniku õigused; viimased olid lähemalt määramata, eelmised kuulusid talle kui hõimu või hõimude liidu kõrgeimale esindajale. Tsiviilõigustest, valitsemisõigustest ei ole iial juttu; kuid ameti poolest oli ta nähtavasti nõukoguliige. Basileuse tõlkimine sõnaga „König“ (kuningas) onniisiis etümoloogiliselt päris õige, sest sõna „König“ (Kuning) tuleneb sõnast Kuni, Künne, mis tähendab sugukonnavanemat. Aga sõna „König“ (kuningas) tänapäeva tähendusele ei vasta muinas-kreeka „basileus“ hoopiski mitte. Thuküdides nimetab muistset basileiat nimelt patrike'ks, s. o. sugukondadest tulenevaks, ja ütleb, et sel olevat olnud täpselt kindlaks määratud, järelikult piiratud õigused. Ja Aristoteles ütleb, et kangelaste ajastu basileia olnud vabade kodanike juhatus ja basileus väepealik, kohtunik ja ülempreester; valitsemisvõimu hilisemas mõttes tal seega ei olnud.¹

Kreeka kangelaste ajastu ühiskondlikus korras näeme seega vana sugukondlikku organisatsiooni veel täies elujõus, aga ka juba selle lagunemise algust: isaõigust vara pärandamisega lastele, mis soodustas rikkuste kuhjumist perekonnas ja kõvendas perekonda kui sugukonna vastast jõudu; varaliste erinevuste tagasimõju ühiskondlikule korrale päriliku ülikonna ja kuningavõimu algmete tekkimise kaudu; orjust, esialgu küll veel ainult sõjavangidele, aga juba ka avanevaid võimalusi omaenda hõimlaste ja isegi sugukondlaste orjastamiseks; vana hõimudevaheline sõda on juba mandumas maal ja merel toimuvaks süstemaatiliseks röövimiseks, et võita loomi, orje ja aardeid, on muutumas korrapäraseks tuluallikaks; lühidalt, rikkust kiidetakse ja hinnatakse ülimalt hüvena ja vanu sugukondlikke institutsioone kuritarvitatakse rikkuste vägivaldse röövimise õigustamiseks. Puudus veel ainult üks asi: institutsioon, mis oleks mitte ainult kindlustanud üksikisikute värskest omandatud rikkusi sugukondliku korra kommunistlike traditsioonide vastu, mis oleks varem nii madalalt hinnatud eraomanduse mitte ainult pühaks tunnistanud ja selle pühakspidamise kogu inimühiskonna kõige kõrgemaks eesmärgiks kuulutanud, vaid mis oleks vajutanud üldise ühiskondliku tunnustuse pitseri ka üksteise järel väljaarenevatele uutele omandi hankimise vormidele, niisiis üha kiirenevale rikkustekogunemisele; puudus institutsioon, mis oleks jäädvustanud mitte ainult ühiskonna algava lõhenemise klassideks, vaid ka varaka klassi õiguse ekspluateerida varatuid ja esimese valitsemise teiste üle.

Ja see institutsioon tekkiski. Leiutati *riik*.

V. ATEENA RIIGI TEKKIMINE

Kuidas riik on arenenud seeläbi, et sugukondliku korra organid osalt ümber kujundati, osalt uute organite sisseseadmise ja välja tõrjuti ja lõpuks tõeliste riigiasutustega täielikult asendati, kuna sugumudes iseennast kaitsva tõelise „relvastatud rahva“ aseksionades, fraatriates ja hõimele tuli neile riigiasutustele alluv, seega ka rahva vastu kasutatav „avalik võim“ – vähemalt esimest järku sellest kõigest ei saa me jälgida paremini kuskil mujal kui vanas Ateenas. Vormide muutusi on põhiliselt kirjeldanud Morgan, neid sünnitanud majandusliku sisu analüüs aga tuleb mul suuremalt osalt juurde lisada.

Kangelaste ajastul asusid ateenlaste neli hõimu Atikas veel eri maa-aladel; isegi neid moodustaval kaheteistkümnel fraatrial näikse olevat olnud eri asupaigad Kekropsi kaheteistkümnel linna näol. Valitsemine oli korraldatud nagu kangelaste ajastulgi: rahvakogu, rahvanõukogu, basileus. Sel ajal,

¹

Nagu kreeka basileust nii ka atsteekide väepealikut on valesti käsitatud kaasaegse vürstina.

Morgan võtab esimesena ajaloolise arvustuse alla hispaanlaste esmalt väärarusaamisele rajatud ja liialdatud, hiljem otse valed teated ja tõestab, et mehhiklased olid barbaarsuse keskastmel, aga kõrgemal kui Uus-Mehhiko pueblo-indiaanlased, ja et nende ühiskondlik kord, kuivõrd võib otsustada moonutatud teadete järgi, vastas sellele: see oli kolme hõimu liit, mis oli endale alistanud maksukohusväepealik, kellest hispaanlased tegid „keisri“. Liikena teatud hulga teisi hõime; liitu valitsesid liidunõukogu ja liidu(*Engelsi* märkus.)

milleni kirjutatud ajalugu tagasi ulatub, oli maa juba jagatud ja muutunud eraomandiks, nagu see on omane barbaarsuse ülemastme lõpul juba võrdlemisi arenenud kaubatootmisele ja sellele vastavale kaubavahetusele. Vilja kõrval toodeti veini ja õli; Egeuse merel toimuv merekaubandus kisti üha rohkem ära foiniiklastelt jasee langes suuremalt osalt atiklaste kätte. Seeläbi, et maad osteti ja müüdi, et arenes tööjaotus maaharimise ja käsitöö vahel, kaubanduse ja laevanduse vahel, pidid sugukondade, fraatriate ja hõimude liikmedvarsti segunema, fraatria ja hõimu piirkonda asus elanikke, kes olid küll sama rahva liikmed, kuid ei kuulunud siiski nimetatud organisatsioonidesse ja kes olid järelikult omaenda elukohas võõrad. Sest iga fraatria ja iga hõim korraldas rahu ajal ise oma asju, Ateena rahva-nõukogu või basileuse poole pöördumata. Kes aga elas fraatria või hõimu maa-alal, sellesse fraatriasse või hõimu kuulumata, ei võinud loomulikult nende asjade korraldamisest osa võtta.

See häiris niivõrd tugevasti sugukondliku korra organite normaalset tegevust, et juba kangelaste ajastul oli vaja sellevastu abi otsida. Pandi maksma Theseuse arvele kirjutatud konstitutsioon. Muudatus seisis kõigepealt selles, et Ateenas loodi keskvalitsus, s. o. osa seni hõimude poolt iseseisvalt aetud asju kuulutati üldist tähtsustomavaiks ja anti Ateenas asuva ühise nõukogu võimkonda. Sellega jõudsid ateenlased oma arenemises kaugemale kui ükski Ameerika põlisrahvastest kunagi on jõudnud: kõrvuti elavate hõimude palja liidu asemel toimus nende kokkusulamine ühtseks rahvaks. Sellest tekkis Ateenas üldine rahvaõigus, mis seisis kõrgemal hõimude ja sugukondade õigustavade; Ateena kodanik sai sellisena teatud õigused ja uue õiguskaitse ka temalevõõra hõimu territooriumil. Sellega oli aga astunud esimene samm sugukondliku korra õnnestamiseks, sest see oli esimeseks sammuks sinnapoole, et pärast hakati kodanikuks vastu võtma neid, kes kogu Atikas olid hõimult võõrad, kes seisis täielikult väljaspool Ateena sugukondlikku korda ja kes jäidki sellest väljapoole. Teine Theseuse arvele kirjutatud korraldus seisis selles, et kogu rahvas, vaatamata sugukonnale, fraatriale või hõimule, jaotati kolmeks klassiks: eupatriidideks ehk ülikuteks, geomoorideks ehk gõlluharijateks ja demiurgideks ehk käsitööliseks, ametikohtade pidamise ainuõigus aga anti ülikutele. See jaotus jäi küll tagajärgedeta, välja arvatud ülikute ainuõigus ametikohtadele, sest muidu see korraldus ei loonud mingeid õigusevahesid klasside vahele. Aga see jaotus on tähtis seetõttu, et ta esitab meile uusi, märkamatuks arenenud ühiskondlikke elemente. See näitab, et kombeks saanud sugukondlike ametikohtade täitmine teatud perekondade liikmetega on juba muutunud nende perekondade vähe vaieldavaks õiguseks neileametikohtadele, et need perekonnad, olles rikkuse tõttu niigi võimsad; hakkasid kujunema väljaspool oma sugukondi eriliseks eesõigustatud klassiks ja et parajasti tärkamas olev riik sanktsioneeris nende pretensioonid. Edasi näitab see, et tööjaotus maaharijate ja käsitöölise vahel oli juba niivõrd kindlaks kujunenud, et see vähendas seda ühiskondlikku tähtsust, mis oli vanal sugukondade ja hõimude järgi läbiviidud jaotusel. See proklameerib lõpukslepitamatut vastuolu sugukondliku ühiskonna ja riigi vahel; esimene katse moodustada riik seisab selles, et sugukonnad lõhestatakse sel teel, et iga sugukonna liikmed jagatakse eesõigustatuteks ja teisejärgulisteks ning viimased omakorda tööharude järgi kahte klassi ja seatakse nad seega üksteise vastu. Ateena edasist poliitilist ajalugu kuni Solonini teatakse ainult lünklikult. Basileuse amet kaotas tähtsuse; riigi etteotsa astusid ülikute seast valitud arhondid. Ülikute võim kasvas üha enam, kuni see umbes 600 aasta paiku enne meie ajaarvamist muutus talumatuks. Rahva vabaduse mahasurumise peamiseks vahendiks oli raha ja liigkasuvõtmine. Ülikute peamiseks asukohaks oli Ateena ja selle ümbrus, kus merekaubandus ja selle kõrval parajal juhul ikka veel harrastatav mererööv neid rikastas jaharikkused nende kätte koondas. Siit tungis arenev rahamajandus nagu söövitav hape maakogukondade naturaalmajandusel rajanevasse põlisesse eluviisi. Sugukondlik kord ei sobi kuidagi kokku rahamajandusega; Atika väiketalunike laostumine langes ühte neid kaitsnud vanade sugukonnasidemete lõdvenemisega. Võlakohustus ja maa pantimine (sest ateenlased olid leiutanud ka jubahüpoteegi) ei arvestanud ei sugukonda ega fraatriat. Vana sugukondlik kord aga ei tundnud raha, ei laenusid ega rahavõlga. Sellepärast lõi ka ülikute üha lopsakamalt leviv rahavõim uue tavaõiguse, et kindlustada võlausaldajat võlglaste vastu, et sanktsioneerida väiketaluniku kurnamist rahaomaniku poolt. Kõik Atika põllud olid täis panditulpi, millele oli märgitud, et vastav maatükk on panditud sellele ja sellele nii- ja niipalju raha eest. Põllud, millel niisugused märgid puudusid, olid enamasti juba müüdnud tasumata jäänud hüpoteekide või protsentide katteks, — olid muutunud aristokraadi-liigkasuvõtja omandiks; talupoeg võis olla rõõmus, kui tal lubati jääda sellele kohale rentnikuks ja elada *ühest kuuendikust* oma töö viljast, kuna ta *viis kuuendikku* pidi maksma rendiks uuele peremehele. Veel rohkem. Kui maatüki müügist saadud summast ei piisanud võla katteks, või kui laen oli pandiga kindlustamata, siis pidi võlgnik müüma oma lapsed välismaale orjadeks, et rahuldada võlausaldajat. Laste müümine isa poolt — see oli isaõiguse ja monogaamia esimene vili! Ja kui vereimeja polnud siiski rahuldatud, võis ta müüa orjaks ka võlgniku enda. Niiugune oli tsivilisatsiooni kaunis koidik Ateena

rahva juures.

Varem, kui rahva elutingimused alles sugukondlikule korrale vastasid, oli niisugune pööre võimatu; aga nüüdoli see toimunud teadmata kuidas. Pöördugem hetkeks tagasi oma irokeeside juurde. Seal polnud mõeldav niisugune olukord, mis oli end nüüd ateenlastele peale sundinud nii-ütelda ilma nende eneste kaastegevuseta jakindlasti vastu nende tahtmist. Seal ei võinud aasta-aastalt muutumatuks jääv elatusvahendite tootmise viis kunagi tekitada niisuguseid otsekui väljastpoolt pealesunnituid konflikte, niisugust antagonismi rikaste ja vaeste, ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel. Irokeesid olid veel kaugel looduse üle valitsemisest, aga nende suhtes arvesse tulevates looduslikes piirides olid nad oma tootmise peremehed. Kui mitte arvestada ikaldusi nende aiakestes, kalatagavarade vähenemist nendejärvedes ja jõgedes, jahiloomade kadumist nende metsadest, teadsid nad, mida neilon loota oma elatusvahendite hankimise viisi juures. Nad teadsid, et nad saavad elatusvahendeid, olgu kasinamalt või rikkalikumalt; kuid ettenägematud ühiskondlikud pöörded, sugukonnasidemete purunemine, sugukondlaste või hõimlaste lõhenemine antagonistlikeks, üksteise vastu võitlevaiks klassideks olid tol ajal võimatud. Tootmine liikus kõige kitsamais piirides; aga produkt oli täiesti tootjate võimuses. See oli barbaarse tootmise määratu suur eelis, mis tsivilisatsiooni tulekuga kaduma läks ja mille tagasivõitmine on lähemate põlvkondade ülesanne, kuid selle aluseks on nüüd juba see tohutu võim, mille inimene on saavutanud looduse üle, ja nüüd juba võimalikuks saanud vaba assotsiatsioon.

Kreeklaste juures oli asi teisiti. Tekkinud eraomand karjade ja luksusesemete näol tõi kaasa ühkelise vahetuse ja muutis produktidsikisikute *vakaupadeks*. Ja selles peitubki kogu järgneva pöörde idu. Niipea kui tootjad oma produkti enam ise otseselt ära ei tarvitanud, vaid selle vahetuse teel edasi andsid, kadus ka nende võim produkti üle. Nad ei teadnud enam, mis sellest sai, ja nii oli tekkinud võimalus kasutada produkti tootja endavastu, tema ekspluateerimiseks ja rõhumiseks. Sellepärast ei saa ükski ühiskond säilitada pikemat aega võimu omaenese tootmise üle ja kontrolli oma tootmisprotsessi ühiskondlike tagajärgede üle, kui ta ei kaota vahetust üksikisikute vahel.

Kui ruttu aga pärast üksikisikute vahelise vahetuse tekkimist ja produktide kaupadeks muutumisega nähtavale tuleb produkti võim tootja üle – seda said ateenlased oma nahal tunda. Koos kaubatootmisega tekkis kamaaharimine üksikisikute poolt enda arvel, ja üsna varsti ka üksikisikute maaomandus. Edasi ilmus raha, üldine kaup, mille vastu olid vahetatavad kõik teised kaubad; kuid raha leiutades ei mõelnud inimesed, et nad löid sellega jälle uue ühiskondliku jõu, selle ainsa üldise jõu, mille ees pidi kummarduma kogu ühiskond. Ja see uus, oma loojate teadmata ja tahtmata äkitselt tekkinud jõudandis ateenlastele oma võimu tunda kogu oma noorusliku brutaalsusega.

Mis tuli teha? Vana sugukondlik kord oli osutunud mitte ainult võimetuks raha võidukäigu vastu, ta oli ka täiesti võimetu oma piirides kas või ruumigi leidma niisugustele asjadele, nagu seda on raha, võlausaldaja ja võlglane ning laenude sundsissenõudmine. Aga uus ühiskondlik jõud oli olemas ja vagad soovid, hea vana aja tagasiigatsemine ei suutnud raha ega liigkasuvõtmist enam maa pealt minema pühkida. Ja peale selle, oli sugukondlikku korda löödud rida muidki teisejärgulisi mõrasid. Sugukondade ja fraatriate liikmete segipaiskumine kogu Atika alal, eriti Ateena linnas endas, oli põlvest põlve suurenenud, kuigi ateenlane praegugi veel võis müüa väljaspool oma sugukonda olevale isikule küllmaatükke, mitte aga oma elumaja. Koos tööstuse ja kaubavahetuse edasiarenemisega oli üha täielikumalt välja arenenud tööjaotus mitmesuguste tootmisharude vahel: maaharimise, käsitöö, käsitöös jällegi arvutu hulga alaliikide, kaubanduse, laevanduse jne. vahel; rahvastik jagunes nüüd oma tegevuse järgi üsna kindlasse rühmadesse, kellest igaühel oli rida uusi ühiseid huve, millel ei olnud paika sugukonnas või fraatrias ja mille rahuldamiseks oli seega vaja uusi ametikohti. Orjade arv oli tunduvalt suurenenud ja ületas vist juba sel ajal kaudeidgelt vabade ateenlaste arvu; sugukondlik kord ei tundnud algselt üldse orjapidamist, järelikult ka mitte vahensellise mitte-vabade hulga vaoshoidmiseks. Ja lõpuks oli kaubandus toonud Ateenasse hulga võõraid, kes kergemate rahateenimise võimaluste tõttu sinna elama jäid; vana korra järgi olid nad samuti õigusteta ja kaitsetaning traditsioonilisest sallitavusest hoolimata jäid rahva seas segavalt võõraks elemendiks. Lühidalt, sugukondlik kord oli hääbumas. Ühiskond kasvas iga päevaga ikka rohkem selle raamidest välja; isegi kõige hullemaid pahesid, mis olid tekkinud ta silme all, ei suutnud ta pidurdada ega kõrvaldada. Aga vahepeal oli märkamatuult arenenud riik. Uued rühmad, mis olid tekkinud tööjaotusest, kõigepealt maa ja linna ning hiljemlinna mitmesuguste tööharude vahel, olid loonud uusi organeid oma huvide kaitseks; oli loodud igasuguseid ametikohti. Ja siis vajas noor riik kõigepealt oma sõjalist jõudu, mis meresõitjail ateenlastel võis olla eeskätt ainult merejõud üksikute väikeste sõdade pidamiseks ja kaubalaevade kaitseks. Teadmata ajal enne Solonit loodi naukraariad, väikesed territoriaalsed piirkonnad, kaksteistkümmend igas hõimus; iga naukraaria pidi andma ühe sõjalaeva, selle varustama ja mehitama ning andma peale selle veel kaks ratsanikku. See korraldus õõnestas

sugukondlikku korda kahel viisil. Esiteks lõi see avaliku võimu, mis enam otseselt kokku ei langenud relvastatud rahvaga; ja teiseks jaotas see esmakordselt rahva ühiskondlikul otstarbel mitte enam sugulusrühmade, vaid *kooselu koha* järgi. Mis tähendus sellel oli., seda näeme edaspidi.

Kuna sugukondlik kord ei suutnud ekspluateeritavale rahvale mingit abi anda, siis jäi loota vaid tekkivale riigile. See andiski seda abi Soloni konstitutsiooni näol, kõvendades end seega ühtlasi vana korra arvel. Solon - see viis, kuidas viidi läbi tema reform, mis langeb aastasse 594 enne meie ajaarvamist, meid siin ei huvita - Solon avas niinimetatud poliitiliste revolutsioonide rea ja nimelt sellega, et ta tungis omandussuhetesse. Kõik senised revolutsioonid on olnud revolutsioonid üht liiki omanduse kaitseks teist liiki omanduse vastu. Nad ei saa kaitsta üht omanduse liiki, riivamata teist. Suures Prantsuse revolutsioonis ohverdati feodaalne omandus kodanliku omanduse päästmiseks; Soloni poolt läbiviidud revolutsioonis pidi kannatama võlausaldajate omandus võlglaste omanduse kasuks. Võlad kuulutati lihtsalt kustutatuks. Üksikasjad pole meile täpselt teada, kuid Solon kiidab end oma luuletustes, et ta on kõrvaldanud panditulbad võlgadega koormatud maatükkidelt ja on tagasitoonud võlgade pärast välismaale müüdnud ja sinna põgenenud inimesed: See oli võimalik ainult omandiõiguse avaliku rikkumisega. Ja tõepoolest, kõik niinimetatud poliitilised revolutsioonid, esimesest kuni viimaseeni, ontoimunud *üht* liiki omanduse kaitseks ja läbi viidud mõne *teist* liiki omanduse konfiskeerimisega, mida on nimetatud ka omandi varguseks. Niisiis pole kahtlust, et eraomandus on võinud kahe ja poole tuhande aasta jooksul püsima jääda ainult omandiõiguse rikkumise abil.

Nüüd aga oli vaja vältida sellist vabade ateenlaste orjastamise kordumist. See saavutati eeskätt üldiste abinõudega, näiteks sel teel, et keelati ära võlalepingud, kus panditi võlgniku isik. Edasi määrati kindlaks ühe isiku valdusse kuuluda võiva maaomandi ülemmäär, et panna vähemalt mingisugunegi piir ülikute täitmatule ahnusele talupoegade maade endi kätte haaramisel. Siis aga tulidmuudatused konstitutsioonis (Verfassung) eneses; meie jaoks on neist kõige tähtsamad järgmised:

Nõukogu liikmete arv viidi neljasajani, sada igast hõimust; aluseks jäi siin niisiis veel hõim. See oli aga ka ainus punkt, milles uus riik vana korra omaks võttis. Sest muus osas jagas Solon kodanikud nelja klassi vastavalt nende maaomandile ja selle tulule; 500, 300 ja 150 medimnost vilja (1 medimnos = umbes 41liitrit) olid minimaaltuluks kolmele esimesele klassile; kellel oli vähem maadvõi kel seda üldse ei olnud, see langes neljandasse klassi. Kõiki ametikohti võidi täita ainult kolme kõrgema klassi, kõige kõrgemaid ainult esimese klassi esindajatega; neljandal klassil oli ainult õigus rahvakogus sõna võtta ja hääletada, kuid siin valiti kõik ametikandjad, siin pidid nad aru andma, siin võeti vastu kõik seadused, ja siin moodustas neljas klass enamuse. Aristokraatide eesõigusi uuendati osaliselt rikkuse eesõiguste näol, kuid otsustav võim jäi rahvale. Edasi moodustasid need neli klassi uue sõjaväeorganisatsiooni aluse. Kaks esimest klassi andsid ratsaväe; kolmas pidi teenima raskelt relvastatud jalaväena; neljas pidi teenima kergelt relvastatud, soomusrüüta jalaväena või laevadel ja sai siis tõenäoliselt ka palka.

Siin tuuakse seega konstitutsiooni täiesti uus element: eraomandus. Riigikodanike õigusi ja kohustusi hakatakse kindlaks määrama vastavalt nende maaomandi suurusele, ja kuivõrd suurenes varakate klasside mõju, niivõrd tõrjuti kõrvale vanad veresugulusel põhinevad ühendused; sugukondlik kordon saanud uue lüüasaamise osaliseks.

Poliitiliste õiguste mõõtmine varanduse järgi ei olnud aga sugugi niisugune korraldus, mille puudumisel riik ei saa eksisteerida. Nii suurt osa kui see ongi etendanud riikide konstitutsioonide ajaloos, pole siiski väga paljud riigid, ja just kõige arenenumad, seda vajanud. Ateenaski etendas see ainult ajutist osa; Aristeidese ajast peale oli igal kodanikul tee vaba kõigile ametikohtadele.

Järgneva kaheksakümne aasta jooksul võttis Ateena ühiskonna arenemine pikkamööda selle suuna, milles see on jätkunud järgnevail sajandeil. Enne Solonit lokanud maaga seotud liigkasuoperatsioonidele oli pandud piir, samuti maaomandi lõputule kontsentreerumisele. Kaubandus ja orjatöö varal üha laialdasemalt arenev käsitöö ja kunstikäsitöö muutusid valitsevateks tegevusaladeks. Muututi haritumaks. Selle asemel et endisel viisil oma kaaskodanikke toorelt ekspluateerida, ekspluateeriti eeskätt orje ja mitte-ateenlastestostjaskonda. Vallasvara, rikkus, mis koosnes rahast, orjadest ja laevadest, kasvasjärjest, kuid nüüd ei olnud see enam lihtsalt vahendiks, mille abil hangiti maaomandit, nagu varasemal, vaimseltpiiratud ajal, vaid oli saanud eesmärgiks omaette. Uue klassi, rikaste töösturite ja kaupmeeste klassi näol oli sellega tekkinud ühelt poolt võidukas konkurent vanaleülikute võimule, teiselt poolt aga oli sellega võetud viimane pind vana sugukondliku korra jäänustelt. Sugukonnad, fraatriad ja hõimud, kelle liikmed elasid nüüd üle kogu Atika laiali ja täiesti segipaisatult, olid seeläbi poliitiliste koondistena päris kõlbmatuiks muutunud; hulk Ateena kodanikke ei kuulunud ühtegi sugukonda; need olid sisserändajad, kes olid küll saanud kodanikuõigused, kuid keda ükski vana sugulusühendus ei olnud oma liikmeks võtnud; peale nende oli veel olemas järjest kasvav hulk

võõraid sisserändajaid, kes kasutasid ainult kaitseõigust.

Samal ajal jätkusid parteide võitlused; ülikond püüdis tagasi võita oma endisi eesõigusi ja saavutaski lühikeseksajaks jälle ülevõimu, kuni Kleisthenese revolutsioon (509. a. enne meie ajaarvamist) ta lõplikult kukutas; ühes temaga aga ka sugukondliku korra viimsed jäänused.

Kleisthenese uus konstitutsioon ignoreeris nelja vana hõimu, mis olid rajatud sugukondadele ja fraatriatele.

Nende asemele tuli täiesti uus organisatsioon, mille aluseks oli juba naukraariates katsetatud jaotus, mille järgikodanikud jaotati ainult elukoha järgi. Määrav ei olnud enam kuulumine sugulusühendustesse, vaid ainult elukoht; ei jaotatud rahvast, vaid ainult maa-ala, poliitiliselt muutusid elanikud lihtsalt maa-ala päraldiseks.

Kogu Atika jaotati sajaks omavalitsuspiirkonnaks, demoodid) valimoseks. Igas demoses elavad kodanikud (desid endile vanema (demarhose) ja varahoidja ning kolmkümmend kohtunikku õigusemõistmiseks vähemais tüliküsimustes. Demosed said ka oma templi ja kaitsejumala või kangelase, kelle jaoks nad valisid preestrid. Kõrgeimvõim demoses kuulus demootide kogule. See on, nagu Morgan õigusega tähendab, Ameerika omavalitsusliku linnakogukonna algkuju. Tekkiv riik Ateenas algas sellisama ühikuga, milleni kaasaegne riik oma kõrgeimal arenemisastmel välja jõuab.

Kümme sellist ühikut, demost, moodustasid hõimu, mida aga nimetatakse nüüd kohahõimuks (Ortsstamm), et eraldada teda vanast sugulushõimust (Geschlechtsstamm). Kohahõim oli mitte ainult omavalitsuslik poliitiline organisatsioon, vaid ka sõjaväeline organisatsioon; ta valis fülarihose ehk hõimuvanema, kes juhtis ratsaväge, taksiarhose, kes juhtis jalaväge, ja strategose, kes juhtis kogu hõimupiirkonna poolt väljapandavat sõjaväge. Edasi andis ta viis sõjalaeva koos meeskonna ja juhiga ja sai endalekaitsepühakuks mõne Atika kangelase, kelle järgi ta end nimetas. Lõpuks valis ta viiskümmend nõunikku Ateena nõukogusse.

Kõik see kokku moodustas lõpuks Ateena riigi, mida valitses kümne hõimu poolt valitud viiesajast esindajast koosnev nõukogu ja viimses instantsis rahvakogu, kuhu pääses ja kus olihääleõiguslik iga Ateena kodanik; peale selle ajasid arhondid ja muud ametikandjad mitmesuguseid valitsemisasju ja toimetasid õigusemõistmist. Täidesaatva võimu kõrgeimat esindajat Ateenas ei olnud.

Selle uue konstitutsiooniga ja väga suurele arvule kaitsealustele - osalt sisserändajaile, osalt vabaks lastud orjadele- kodanikuõiguste andmisega olid sugukondliku korra organid ühiskondlike asjade ajamisest kõrvale tõrjutud; nad langesidera- ja usuühingute ossa. Kuid vana sugukondliku aja moraalne mõju, sellest ajastpärit vaate- ja mõtlemisviis kestsid veel kaua ja kadusid alles aegamööda. See ilmnes ühe hilisema riikliku institutsiooni juures.

Nägime, et riigi oluliseks tunnuseks on rahvahulkadest eraldatud avalik võim. Ateenal oli tol ajal ainult rahvavägi ja otseselt rahva poolt väljapandud merevägi; need kaitsesid riiki välisvaenlaste eest ja hoidsid vaos orje, kes juba tol ajal moodustasid suure enamiku rahvastikust. Kodanike suhtes eksisteeris avalik võim esmalt ainult politsei näol, mis on niisama vana kui riik, mispärast ka naiivseeritud, vaid politseeritud rahvastest XVIII sajandi prantslased ei kõnelnud tsivil(nations policees). Ateenlased asutasid seega ühtaegu riigiga ka politsei, tõelise žandarmeeria jala- ja ratsavibuküttidest- Landjäger'itest, nagu neid nimetatakse Lõuna-Saksamaal ja Sveitsis. Kuid see žandarmeeria moodustati - *orjadest*. See politseisulase töö näis vabale ateenlasele niivõrd alandavana, et ta laskis end meelsamini vahistada relvastatud orjal, kui et ta ise oleks laskunud sellise häbiteoni. Selles ilmnes veel vana sugukondlik mõtlemisviis. Riik ei tulnud toime ilma politseita, kuid ta oli veel noor ja tal ei olnud veel küllaldaselt moraalset autoriteeti, et teha lugupeetavaks niisugune käsitöö, mis tundus endisteletavana. sugukondliku ühiskonna liikmetele paratamatult häbis

Mil määral nüüd oma peajoontes väljakujunenud riik vastas ateenlaste uuele ühiskondlikule olukorrale, sellest annab tunnistust rikkuse, kaubanduse ja tööstuse kiire õitselepuhkemine. Klassiantagonism, millele olid nüüdrajatud ühiskondlikud ning poliitilised institutsioonid, ei olnud enam antagonism ülikonna ja lihtrahva, vaid orjade ja vabade, kaitsealuste ja kodanike vahel. Suurima õitsengu ajal koosnes Ateena kogu vaba kodanikkond, naised-lapsed kaasa arvatud, umbes 90 000 hingest, kelle kõrval oli 365 000 mõlemast soost orja ja 45 000 kaitsealust - võõramaalast ja vabakasvanud meeskodaniku kohta tuli seega vähemalt 18 orja ja üle kahe kaitsealust orja. Iga täisaluse. Orjade suur arv oli tingitud sellest, et paljud neist töötasid koos manufaktuurides, suurtes ruumides ülevaatajate järelevalveall. Koos kaubanduse ja tööstuse arenemisega aga kuhjusid ja kontsentreerusid rikkused vähestesse kättesse, vaesusid vabade kodanike hulgad, kellele jäi ainult valida, kas hakata oma käsitöö abil konkureerima orjatööga, mida peeti häbistavaks ja põlatavaks ning mis töötas pealegi vähe edu, - või siis muutuda kerjuseks. Nad läksid antud tingimustes paratamatultviimast teed ja kuna nad moodustasid rahvamassi, viisid nad niiviisi põhja kogu Ateena riigi. Mitte demokraatia ei olnud

see, mis viis Ateena põhja, nagu väidavad Euroopa vürstidele sabaliputavad koolmeistrid, vaid orjapidamine, mis tegi põlastusväärseks vaba kodaniku töö.

Ateenlaste riigi tekkimine on väga tüüpiliseks näiteks riigi kujunemisest üldse, ühelt poolt sellepärast, et see toimub täiesti puhtal kujul, ilma vägivaldse sisemise või välise vahelesegamiseta - Peisistratose võimuhaaramine ei jätnud oma lühikesest olemasolust mingeid jälgi -, teiselt poolt sellepärast, et siin võrsus väga kõrgele arenenud riigivorm, demokraatlik vabariik, vahenditult sugukondlikust ühiskonnast, ja lõpuks sellepärast, et kõik olulised üksikasjad on meile küllaldaselt tuntud.

VI. SUGUKOND JA RIIK ROOMAS

Rooma asutamise kohta levinud muinasloost selgub, et esimesteks asukateks oli teatud hulk üheks hõimuks koondunud ladina sugukondi (muinasloo järgi sada), kellega varsti liitus sabelli hõim, kes olevat koosnenud samuti sajast sugukonnast, ja lõpuks veel kolmas mitmesugustest elementidest koosnev hõim, pärimuse kohaselt jällegi saja sugukonnaga. Kogu jutt näitab juba esimesest pilgust, et siin polnud enam kuigi palju algset peale sugukonna, ja et seegi oli mõnel juhul ainult oma vanas kodukohas edasi püsiva algse sugukonna võsuks. Hõimud kannavad kunstliku moodustamise, enamasti küll sugulaselementidest ja vana eeskuju järgi võrsunud, mitte kunstlikult loodud hõimu pitsarit; sealjuures ei ole võimatu, et iga kolme hõimu tuumikuks võis olla mõni vana tõeline hõim. Vahepealne lüli, fraatria, koosnes kümnest sugukonnast ja seda nimetati kuuriaks; neid oli järelkult kolmkümmend.

Et Rooma sugukond oli samasugune institutsioon, nagu kreeklaste omagi, on üldtunnustatud; kui kreeka sugukond on selle ühiskondliku ühiku edasiarenemise tulemus, mille ürgvormi me leiame Ameerika punanahkadel, siis on see täiesti maksev ka rooma sugukonna kohta. Sellepärast võime seda käsitleda lühemalt.

Rooma sugukond, vähemalt linna vanimal ajal, oli korraldatud järgmiselt:

1. Sugukondlaste vastastikune pärimisõigus; vara jäi sugukonda. Et rooma sugukonnas, nagu kreeka sugukonnaski, kehtis juba isaõigus, siis ei saanud järglased naisne tahvli seaduse, joonel pärandist osa. Kaheteistkümnivanima teadaoleva kirjutatud rooma õiguse järgi pärisid kõigepealt lapsed otseste pärijatena; nende puudumisel agnaadid (sugulased *meesjoonel*); ja nende puudumisel sugukondlased. Igal juhul jäi vara sugukonda. Me näeme siin, kuidas uued, kasvanud rikkusest ja monogaamiast tingiõigust piigivad: sugukondlaste algselt võrdset pärimistud õigusnormid pikkamööda sugukonna tavasse tunratakse - arvatavasti juba väga varakult, nagu eespool tähendatud - tegelikult agnaatidega, lõpuks lastega ja nende järeltulijatega meesjoonel; kaheteistkümnnes tahvlis ilmneb see endastmõistetavalt vastupidises järjekorras.

2. Ühine matmispaik. Patriitsisugukond Claudia sai sisserändamisel Regilist Rooma tüki maad, peale selle linnas ühise matmispaiga. Augustuse ajalgi veel maeti Teutoburgi metsas langenud Varuse pea, mis oli Rooma toodud, gentilitius tumulus¹; sugukonnal (Quinctilia) oli seega veel olemas oma eriline kalmuküngas.

3. Ühised usundilised pidustused. Need, *sacra gentilitia*, on tuntud.

4. Kohustus mitte abielluda oma sugukonna piirides. See ei näi Roomas kunagi kirjutatud seaduseks kujunenud olevat, püsis aga tavana. Sellest Rooma abielupaaride määratu suurest hulgast, kelle nimed on meie päevini säilinud, ei ole mehel ja naisel ühelgi juhtumil sama sugukonnanime. Pärimisõiguski kinnitab selle reegli olemasolu. Abiellumisega kaotab naine oma agnaadiõigused, lahkub oma sugukonnast, ei tema ise ega ta lapsed saa pärida oma isalt või selle vendadelt, sest muidu läheks pärand isa sugukonnale kaotsi. Sel on mõtet ainult eeldusel, et naine ei või abielluda oma sugukondlasega.

5. Ühine maavaldus. Esiajal oli see alati olemas seni, kuni hõimumaad hakati jagama. Ladina hõimudel leiamemaa olevat osalt hõimu, osalt sugukonna, osalt üksikute majapidamiste valduses, kusjuures need majapidamised olid tol ajal vaevalt üksikpered. Romulus olevat toimetanud esimesi maade jagamisi üksikisikuile, umbes ükshektar (kaks jagerumit) igapähele. Ometi kohtame veel hiljemgi

---

¹ *gentilitius tumulus* – sugukonna kalmuküngas, kalmistu. *Toim.*

sugukondade ühisvalduses olevaidmaid, rääkimata riigimaadest, mille ümber keerleb vabariigi kogu sisemine ajalugu.

6. Sugukondlaste kohustus üksteist kaitsta ja abistada. Kirjutatud ajalugu näitab meile sellest veel ainult riismeid; Rooma riik kerkis kohe algusest peale esile sellise ülekaaluka võimuga, et ülekohtu vastu kaitsmise õigusläks tema kätte üle. Kui vangistati Appius Claudius, riietus kogu ta sugukond leinarüüsse, isegi need, kes olid ta isiklikud vaenlased. Teise Puunia sõja¹ ajal ühinesid sugukonnad oma vangilangenud sugukondlaste väljalunastamiseks; senat *keelas* neile selle.

7. Õigus kanda sugukonna nime. See säilis keisrite ajani; vabakslastud orjadel lubati võtta endale oma endise isanda sugukonnanimi, kuid ilma sugukonnaõigusteta.

8. Õigus võõraid sugukonda adopteerida. See toimus adopteerimisega ühte perekonda (nagu indiaanlastelgi), mis tõi enesega kaasa vastuvõtmise sugukonda.

9. Vanema valimise ja tagandamise õigust ei mainita kuskil. Et aga Rooma algajal kõik ametikohad, valitavast kuningast alates, kas valimise või nimetamise teel täideti ja et ka kuuriate preestrid olid kuuriate poolt valitud, siis võime sedasama oletada ka sugukonnavanemate (principes) kohta- kuigi valimine sugukonna piirides ühest ja samast perekonnast võis juba reegliks saanud olla.

Niisugused olid rooma sugukonna õigused. Maha arvatud juba lõpule jõudnud üleminek isaõigusele, peegeldavad need täpselt irokeesi sugukonna õigusi ja kohustusi; siingi „paistab irokees selgesti läbi“.

Missugune segadus valitseb veel praegu rooma sugutatute ajaloolaste hulgas, sellest kondlikust korrast arusaamises isegi meie kõige tunnusainult üks näide. Mommseni uurimuses Rooma vabariigi ja Augustuse ajapärisnimedest („Römische Forschungen“², Berliin 1864, I köide) on öeldud: „Peale kõigi meessoost sugukondlaste, orjad loomulikult välja arvatud, kuid kaasa arvatud adopteeritud ja kaitsealused, käib sugukonnanimi ka naistekohta ... Hõim (Stamm, nagu Mommsen siin tõlgib sõna gens) on ... ühisest – tõelisest või oletatavast või ka väljamõeldud - põlvnemisest tekkinud, ühiste pidustuste, ühise kalmistu ja ühise pärimisõigusega seotud kollekta kõik isiklikulttiiv, millesse võivad ja peavad kuuluvad indiviidid, järelikult ka naised. Raskusi teeb aga abielunaiste sugukonnanime määramine. Seda raskust pole küll niikaua, kui naine ei võinud abielluda teisiti kui ainult oma sugukondlasega; ja, nagu on tõestatud, on naistel kaua aega olnud suuremaid raskusi abiellumisega väljaspool oma sugukonna piire kui oma sugukonna piires, sest õigust gentis enuptio³ anti veel VI sajandil isikliku eesõigusena teenete eest ... Seal aga, kus esines sääraseid väljaspoolseid abiellumisi, peab naine vanimal ajal olema siirdunud mehe hõimu. Pole mingit kahtlust, et vana usundilise abieluga astub naine täielikult meheõiguslikku ja sakraalsesse osadusse ja lahkub omast. Kes ei teaks, et abielunaine kaotab aktiivse ja passiivse pärimisõiguse oma sugukondlaste suhtes, seevastu astub pärimisühendusse oma mehega, oma lastega ja üldse mehe sugukondlastega? Ja kui naine mehe poolt otsekui adopteeritakse ja astub tema perekonda, kuidas võib ta võõraks jääda mehe sugukonnale?“ (lk. 9-11).

Mommsen väidab niisiis, et rooma naised, kes kuulusid mõnda sugukonda, olevat algselt võinud abielluda ainult oma sugukonna *piirides*, et rooma sugukond olevat järelikult olnud endogaamne, mitte eksogaamne. See vaade, olles vastuolus kõigega, mis ses suhtes teada on teistest rahvastest, on rajatud peamiselt, kui mitte ainuüksi, ühele ainsale palju vaidlusi tekitanud kohale Liviusel (raamat XXXIX, ptk. 19), mille järgi senat Rooma aastal 568, s. o. aastal 186 enne meie ajaarvamist, otsustas uti Feceniae Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset- et Fecenia Hispallal peab olema õigus valitseda oma vara üle, seda vähendada, abielluda väljaspool sugukonda ja endale eestkostjat valida, justkui oleks ta (surnud) mees talle selle õiguse testamendiga andnud; et ta võib abielluda täieõigusliku kodanikuga, ja et sellele, kes ta naiseks võtab, seda mitte ei loeta halvaks teoks või häbiks.

Kahtlemata antakse siin niisiis Feceniaele, vabakslastud orjale, õigus abielluda väljaspool sugukonda. Samuti polekahtlust, et abielumees võis selle järgi anda oma naisele testamendiga õiguse abielluda pärast oma surma väljaspool sugukonda. Kuid väljaspool missugust ~sugukonda?

Kui naine pidi abiella oma sugukonna piirides, nagu arvab Mommsen, siis jäi ta ka pärast abielumist sellesesugukonda. Esiteks aga vajab just see sugukonna väidetud endogaamsus tõestamist. Ja teiseks, kui naine pidi abielluma oma sugukonna piirides, siis loomulikult ka mees, kes muidu ei

---

¹ Puunia sõjad – Rooma kolm sõda puunlaste, s. o. foiniiklaste Põhja-Aafrikas asuva koloonia Kartaago elanike vastu. Puunia sõjad toimusid aastail 264–146 e. m. a., teine neist aastail 218–201. *Toim.*

² Th. Mommsen, Römische Forschungen (Rooma uurimused), 2. väljaanne, I-II kd., Berliin 1864–1878. *Toim.*

³ *gentis enuptio* - abiellumine väljaspool sugukonda. *Toim.*

olekski ju naist saanud. Nii jõuame: selleni, et mees võis oma naisele anda testamendiga õiguse, mida tal endalgi ja iseenele jaoks ei olnud; see on juriidiliselt seisukohalt mõttetu. Mommsengi tunnebseda ja oletab seepärast: „abiellumiseks väljaspool sugukonda oli juriidiliselt vajalik vististi mitte ainult võimuvaldaja, vaid kõigi sugukondlaste nõusolek“ (lk. 10, märkus). See on esiteks väga julge oletus, ja teiseks on see vastuolus tsiteeritud teksti selge sõnastusega; senat annab naisele selle õiguse mehe asemel, ta ei anna nimelt ei enam ega vähem kui tema mees talle oleks võinud anda, aga mis ta temale annab, on absoluutne õigus, mis pole sõltuv mingist muust kitsendusest; nii et kui naine seda kasutab, siis ei pea ka ta uus mees sellest kannatama; senat koguni kohustab praegusi ja tulevasi konsuleid ja preetoreid selle eest hoolitsema, et naisele ei tekiks sellest mingeid ebameeldivusi. Mommseni oletus näib niisiisolevat täiesti võimatu.

Või jälle: naine abiellus teisest sugukonnast mehega, jäi aga ise oma -sünnisugukonda. Siis oleks ülaltoodud teksti järgi ta mehel olnud õigus lubada naisel abielluda väljaspool naise enda sugukonda. See tähendab, mehel oleks olnud õigus teha korraldusi sugukonna asjus, millesse ta üldse ei kuulunud. See on niivõrd absurdne, et selle peale ei maksa enam ainustki sõna raisata.

Jääb niisiis ainult oletus, et naine on esmalt olnud abielus teise sugukonda kuuluva mehega ja selle abiellumisega lihtsalt üle läinud oma mehe sugukonda, nagu Mommsen seda ka niisuguste juhtude puhul tegelikult mõõnab. Siis saavad kõik vahekorrad otsekohe selgeks. Naine, kes abiellumisega on lahti kistud oma vanast sugukonnast ja vastu võetud uude, oma mehe sugukondlikku ühendusse, on selles sugukonnas koguni erilises seisundis. Ta on küll sugukondlane, kuid mitte veresugulane; tema vastuvõtmise viis seab ta iseenesest väljapoole üldist keeldu, mis ei luba abielluda sugukonnapiires, kuhu ta ju just abiellumise kaudu tuligi; ta on peale selle vastu võetud sugukonna abieluühendusse, pärib oma mehe surma puhul osa selle varast, järelikult ühe sugukondlase varast. Mis on loomulikum kui see, et vara peaks jääma sugukonda, et naine oleks niisiis kohustatud abielluma oma esimese mehe sugukondlasega ja mitte kellegi muuga? Ja kui tuleb teha erand, kes muu oleks nii kompetentne naist volitama kui just see, kes talle selle vara pärandas, ta esimene mees? Hetkel, kui ta naisele pärandab osa oma varast ja talle ühtaegu lubab seda osa varast abiellumisega või abiellumise tagajärjel üle viia võõrasse sugukonda, kuulub see vara veel temale; ta otsustab järelikult sõna otseses mõttes ainult oma omandi üle. Mis puutub naisesse endasse ja ta vahekorda oma mehe sugukonnaga, siis on mees see, kes oma vaba tahte aktiga - abiellumisega - tõi naise sellesse sugukonda; näib niisiis samuti loomulikuna, et just mees on kohane isik, kes võib anda naisele õiguse teise abiellumise kaudu sugukonnast välja astuda. Lühidalt, asi osutub lihtsaks ja endastmõistetavaks, niipea kui heidame kõrvale imeliku kujutluse rooma sugukonna endogaamsusest ja seda ühes Morganiaga algselt eksogaamsuseks peame.

Jääb veel viimne oletus, mis ka on leidnud endale poolehoidjaid ja küllap kõige arvukamalt: see tsitaat ütlevat ainult, „et vabakslastud teenijatüdrukud (libertae) ei võinud erilise loata egente enubere (abielluda väljaspool sugukonda) või teostada mõnd muud akti, mis, olles seotud *capitis deminutio minima*¹, oleks põhjustanud liberta väljaastumise sugukondlikust ühendusest“ (Lange, „Römische Altertümer“¹, Berlin 1856, I, lk. 195, kus meie poolt tsiteeritud Liviuse koha puhul viidatakse Huschkele). Kui see oletus õige on, siis ei tõesta see tsitaat sünnipäraselt vabade roomlannade olukorra kohta üldse mitte midagi ega või siis nende kohustusest abielluda oma sugukonna piirides üldse juttugi olla.

Väljendus *enuptio gentis* esineb ainult selles ainsas kohas ja enam mitte kuski mujal kogu rooma kirjanduses; sõna enubere, abielluma väljapoole, esineb ainult kolm korda, ikka Liviusel, aga sedagi mitte ühenduses sugukonnaga. Fantaasia, nagu oleksid roomlannad võinud abielluda ainult oma sugukonna piirides, on tekkinud ainult tänu sellele ainsale kohale. Seda ei saa aga kuidagi põhjendatult lüüa. Sest emb-kumb, see koht tekstis puudutab kas erilisi kitsendusi vabakslastute suhtes ega tõenda siis midagi sünnipäraselt vabade (*ingenuae*) kohta; või see kehtib ka sünnipäraselt vabade kohta, ja siis see pigem tõestab, et naine abiellus tavaliselt väljaspool oma sugukonda, läks aga abiellumisega üle oma mehe sugukonda; järelikult kõneleb Mommseni vastu ja Morgani poolt.

Veel ligi kolmsada aastat pärast Rooma asutamist olid sugukondlikud sidemed niivõrd tugevad, et üks patriitside sugukond, nimelt Fabiused, võis senati nõusolekul omal käel ette võtta sõjakäigu naaberlinna Vei vastu. 306 faabialast olevat läinud retkele ja, olles sattunud lõksu, kõik tapetud; üksainus ellujäänud poisike olevat saanud sugukonna jätkajaks.

Kümme sugukonda moodustasid, nagu öeldud, *fraatria*, mida siin nimetati kuuriaks ja millel olid

---

¹ *capitis deminutio minima* – perekonnaõiguste kaotamine. *Toim.*

¹ *L. Lange, Römische Altertümer (Rooma muistised), 1–III kd., Berlin 1256–1871. Toim.*

tähtsamad ühiskondlikud funktsioonid kui kreeka fraatrial. Igal kuurial. olid oma usundilised talitused, pühamud ja preestrid; igakuuria preestrid moodustasid ühe rooma preestrite kolleegiumidest. Kümme kuuriat moodustasid hõimu, kellel tõenäoliselt oli algselt, nagu muudelgi ladina hõimudel, valitud vanem - väepealik ja ülempreester. Kõik kolm hõimu kokku moodustasid rooma rahva, *populus romanus*'e.

Rooma rahva hulka võis järelikult kuuluda ainult see, kes oli sugukonna ja selle kaudu kuuria ja hõimu liige. Selle rahva algne ühiskondlik kord oli järgmine. Ühiskondlikke asju korraldas kõigepealtsenat, mis, nagu Niebuhr esimesena on õigesti tähele pannud, koosnes kolmesaja sugukonna vanemaist; just sellepärast, sugukonnavanematena, nimetati neid isadeks, *patres*, ja nende kogu senatiks (vanemate nõukogu, *senex - vana*). Tava valida vanem igas sugukonnas ikka samast perekonnast tekitas siingi esimese hõimu-aristokraatia; need perekonnad nimetasid endid patriitsideks ja pretendeerisid ainuõigusele pääseda senatisse ja kõigisse teistesse ametitesse. Et rahvas selle prentensiooniga aja jooksulleppis ja et see muutus kehtivaks õiguseks, seda väljendab muinaslugu nõnda, et Romulus olevat andnud patriitsiaadi ühes selle eesõigustega esimestele senaatoritele ja nende järeltulijatele. Senat, nagu kreeka *bule*'gi, otsustas palju küsimusi, ta arutas esialgselt läbi tähtsamad neist, eriti aga uued seadused. Need võttis lõplikult vastu rahvakogu, mida nimetati *comitia curiata* (kuuriatekoguks). Rahvas tuli kokku ja rühmitus kuuriate viisi, igas kuurias tõenäoliselt sugukondade kaupa, otsustamisel oli igapähe kolmekümnest kuuriast üks hääl. Kuuriate kogu võttis vastu või lükkas tagasi kõik seadused, valis kõik kõrgemad ametikandjad, kaasa arvatud *rex* (niinimetatud kuningas), kuulutas sõja (rahu tegi aga senat) ja tegi kõrgeima kohtuinstantsina lõpliku otsuse asjaosaliste edasikaebuste puhul kõigil neil juhtudel, kus oli tegemist surmanuhtluse määramisega Rooma kodanikule. Lõpuks oli senati ja rahvakogu kõrval veel *rex*, kes vastas täpselt kreeka basileusele ega olnud milgi juhul see peaaegu isevalitseja kuningas, kellenä teda kujutab Mommsen.² Ka *rex* oli väepealik, ülempreester ja teatud kohtute eesistuja. Tal ei olnud mingeid õigusi tsiviiladministratsiooni alal ega mingit võimu kodanike elu, vabaduse ja varanduse üle, kuivõrd need ei tulenenud väepealiku distsiplinaarvõimust või kohtu eesistuja otsuseid täidesaatvast võimust. *Rexi* amet ei olnud päritav; vastuoksa, ta valiti, tõenäoliselt eelkäija ettepanekul, esmalt kuuriate kogu poolt ja seati siis teisel kuuriate kogu kokkutulekul pidulikult ametisse. Et ta oli ka tagandatav, seda näitab Tarquinius Superbuse saatus.

Nagu kreeklased kangelaste ajastul, nii elasid ka roomadele, fraatlasid niinimetatud kuningate ajal sugukonriatele ja hõimudele rajatud ja neist arenenud sõjaväelises demokraatias. Kuigi kuuriad ja hõimud võisid olla osalt kunstlikud moodustised, olid nad siiski loodud selle ühiskonna ehtsate, loomulikult väljakujunenud eeskujude järgi, millest nad olid võrsunud ja mis neid veel igast küljest ümbritses. Kuigi loomulikus, arenemiskäigus tekkinud patriitside-aristokraatia juba oli pinda võitnud, kuigi *rexid* püüdsid oma võimupiire aegamööda laiendada, ei muuda see ühiskonnakorralduse algset põhiiseloomu, ja just see on oluline.

Vahepeal kasvas Rooma linna ja vallutustega laiendatud Rooma maa-ala elanikkond, osalt sisserändamisarvel, osalt alistatud, enamuses ladina piirkondade elanike arvel. Kõik need uued riikkondsed (klientide küsimuse jätame siin kõrvale) seisid väljaspool vanu sugukondi, kuuriaid ja hõime, ei moodustanud järelikult osa *populus romanus*'est, Rooma põlisrahvast. Need olid isiklikult vabad inimesed, nad võisid omada maad, nad pidid maksma makse ja teenima sõjaväes. Aga nad ei pääsenud ametikohtadele, ei saanud osa võtta kuuriate kogust ega ka osa saada vallutatud riigimaade jagamisest. Nad moodustasid kõigist avalikest õigustest ilmajäetud plebsi. Oma pidevalt kasvava arvukuse, oma sõjalise väljaõppe ja relvastuse tõttu muutusid nad ähvardavaks jõuks vanale populusele, kes oli nüüd igasugusele väljastpoolt tulevale juurdekasvule täiesti suletud. Lisaks sellele oli maa nähtavasti populuse ja plebsi vahel jaotatud üsna võrdselt, kuna kaubanduslik ja tööstuslik rikkus, mis polnud küll veel väga arenenud, oli suuremalt osalt plebsi käes.

Suure hämaruse tõttu, millesse on mähitud Rooma kogu muinasjutuline esiajalugu, – hämaruse tõttu, mida veel märksa suurendavad hilisemate õigusteaduslikult koolitatud allikautorite ratsionalistlik-pragmatilised seletuskatsed ja teated –, selle hämaruse tõttu on võimatu öelda midagi kindlat selle revolutsiooni ajast, käigust või põhjustest, mis tegi lõpu vanale sugukondlikule korrale. Kindel on ai-

2

Ladina *rex* on seesama, mis kelti-iiri *righ* (hõimuvanem) ja gooti *reiks*; et see, nagu algselt ka saksa *Fürst* (s. o. nagu inglise *first*, taani *förste*, esimene), tähendas sugukonna- või hõimuvanemat, nähtub sellest, et gootidel on juba IV sajandil eriline sõna hilisema kuninga, kogu rahva väepealiku jaoks: *thiudans*. Artakserksest ja Herodest ei nimetata Ulfilase piiblitõlkes kunagi *reiks*, vaid *thiudans*, ja keiser Tiberiuse riiki mitte *reiki*, vaid *thiudinassius*. Gooti *thiudansi* või, nagu me ebatäpselt tõlgime, kuningas *Thiudareiksi*, *Theodorichi*, s. o. *Dietrichi* nimes langevad mõlemad nimetused ühte. (*Engelsi* märkus.)

nult, etselle põhjus peitus plebsi ja populuse omavahelises võitluses.

Uus konstitutsioon, mis omistatakse rex Servius Tulliusesele ja mis tugines kreeka eeskujudele, eriti Solonile, lõi uue rahvakogu, millest võtised osa või jäid välja vahet tegemata nii populus kui ka plebeid vastavalt sellele, kasnad pidid sõjaväes teenima või mitte. Kõik sõjaväeteenistuskohuslikud mehed jaotati varanduse järgi kuude klassi. Varanduse alammääraks igapähe viiest klassist oli: I 100 000 assi; II - 75 000; III - 50 000; IV - 25 000; V - 11 000 assi; Dureau de la Malle'i järgi vastavad need määrad umbes 14 000, 10 500, 7000, 3600 ja 1570 margale. Kuues klass, proletaarid, koosnes vähema varandusega isikuist, kes olid vabad sõjaväeteenistusest ja maksudest. Uues tsentuuriate rahvakogus (comitia centuriata) rühmitusid kodanikud sõjaväelisel, väesalkade kaupa oma sajamehelistes tsentuuriates, kusjuures igal tsentuerial oli üks hääl. Esimene klass andis aga 80 tsentuuriat, teine 22, kolmas 20, neljas 22, viies 30 ja kuues viisakuse pärast ka ühe. Lisaks tulid kõige rikkamaist koosnevad ratsanikud 18 tsentuuriaga; kokku 193 tsentuuriat; häälteenamus: 97. Aga ratsanikel ja esimesel klassil oli kokku 98 häält, iseega enam; olid nad ühismeelel, siis teiste arvamust ei küsitudki, otsus loeti vastuvõetuks.

Sellele viiele tsentuuriate kogule läksid nüüd üle kõik endise kuuriate kogu poliitilised õigused (peale mõningate nominaalsete õiguste); kuuriad ja neid moodustavad sugukonnad degradeeriti seeläbi nagu Ateenaski lihtsateks era- ja usuühinguteks ja kiratsesid sellistena veel kaua, kuna kuuriate kogu oma olemasolu varsti täiesti lõpetas. Et riigist kõrvaldada ka kolm vana sugukondlikku hõimu, loodi neli kohahõimu, kellest igapähe elas ühes linna veerandis ja kellel oli rida poliitilisi õigusi.

Seega oli ka Roomas juba enne niinimetatud kuningatele rajatud ühiskondlik kord ja selle asemele seatud uus, võimu kaotamist purustatud vana isiklikele veresidemeterritoriaalsele jaotusele ja varalisele erinevusele põhinev tõeline riiklik korraldus. Avalik võim koondus siin sõjaväeteenistus-kohusliku kodanikkonna kätte ja oli suunatud mitte ainult orjade, vaid ka niinimetatud proletaaride vastu, keda ei võetud sõjaväeteenistusse ja kel polnud relvi.

Selle uue korra raamides, mis edasi arenes ainult pärast seda, kui oli minema kihutatud viimne rex, Tarquinius Superbus, kes oli usurpeerinud tõelise kuningavõimu, ja kui rex oli asendatud kahe võrdse ametivõimuga (nagu irokeesidel) väepealikuga (konsuliga), – selle korra raamides liigub kogu Rooma vabariigi ajalugu kõigi oma patriitside ja plebeide vaheliste võitlustega, mida peeti ametikohtadele pääsemise ja riigimaadest osasaamise pärast, patriitside-aristokraatia lõpliku muutumisega suureks suurmaomanike ja rahameeste klassiks, kes sõjaväeteenistusega laostatud talupoegadelt aegamööda neelasid kogu maaomandi, sel viisil tekkinud hiiglasuuri mõisamaid orjadega harisid, Itaalia rahvast tühjendasid ja sellega ukse avasid mitte ainult keisrivõimule, vaid ka selle järeltulijatele, germaani barbaritele.

VII. SUGUKOND KELTIDE JA GERMAANLASTE JUURES

Ruum ei luba meil pikemalt peatuda sugukondlikel institutsioonidel, mida enam või vähem puhtal kujul veel praegugi leidub mitmesugustel metslasrahvastel ja barbaarsetel rahvastel, ega Aasia kultuurrahvaste vanemas ajaloos esinevatel sugukondlike institutsioonide jälgedel. Ühtesid või teisi leidub igal pool. Toome ainult paar näidet. Enne veel, kui teada saadi, mis on sugukond, tõestas Mac-Lennan, mees, kes kõige rohkem vaeva nägi, et sugukonnast väärilt aru saada, selle olemasolu ja kirjeldas seda üldiselt õigesti kalmõkkidel, tšerkessidel, neenidel (samojeedidel) ja kolmel India rahval: varaalidel, magaaridel ja munipuuridel. Hiljuti on M. Kovalevsky selle avastanud ja seda kirjeldanud pšaavidel, hev suuridel, svaneetidel ja teistel Kaukaasia hõimudel Siinkohal piirdume ainult mõne lühikese märkusega sugukonna olemasolust keltide ja germaanlaste juures.

Vanimad säilinud kelti seadused näitavad meile sugukonda veel täiesti elavana; Iirimaal elab see vähemasti instinktiivselt rahva teadvuses veel praegugi, pärast seda, kui inglased selle vägivaldselt on purustanud; Sotimaal oli sugukond veel möödunud sajandi keskpaiku täies õitsengus ja kadus siingi ainult inglaste relvade, seadusandluse ja kohtute ees.

Vana-Walesi seadused, mis kirjutati üles mitu sajandit enne maa vallutamist inglaste poolt, hiljemalt XI sajandil, annavad veel tunnistust sellest, et oli olemas ühismaaharimine tervete külade kaupa, kuigi ainult endise üldise tava harva jäänusena; igal perekonnal oli viis aakrit omaette harimiseks; üht tükkiselle kõrval hariti ühiselt ja selle saak jaotati. Et need külakogukonnad esindavad sugukondi või nende alaosi, selles ei saa Iiri- ja Sotimaa analoogiat arvestades kahelda isegi siis, kui Walesi sea-

duste uus läbivaatamine, milleks mul aga praegu aega ei ole (minu väljavõtted pärinevad aastast 1869), ei peaks seda otseselt kinnitama. Mida aga Walesi allikad ja koos nendega Iirimaa omad otseselt tõestavad, on see, et paarielu ei olnud keltidel XI sajandil veel sugugi monogaamia poolt välja tõrjutud. Walesis muutus abielu alles seitsme aasta möödumisel lahutamatuks või, õigemini, seda ei saanud üles öelda. Puudus veel ainult kolm ööd seitsmest aastast, siis võisid abielupooled lahku minna. Siis toimus vara jaotus: naine jaotas, mees valis oma osa. Mööbel jaotati teatud, väga naljakate reeglite järgi. Kui abielu lahutas mees, siis pidi ta naisele tagasi andma kaasavara ja mõned muud esemed; kui lahutajaks oli naine, siis sai ta vähem. Lastest sai mees kaks, naine ühe, ja nimelt keskmise. Kui naine võttis pärast lahutust teise mehe ja kui esimene mees tahtis teda endale tagasi, siis pidi naine talle järgnema isegi siis, kui tal juba üks jalg oli uues abieluvoodis. Kui nad olid aga mõlemad seitse aastat koos elanud, siis olid nad mees ja naine, ka ilmaeelnendud vormilise abiellumiseta. Tütarlaste voorust enne abiellumist ei peetud ega nõutud kaugeltki rangelt; sellekohased reeglid olid äärmiselt frivoolsed ega vasta sugugi kodanlikule moraale. Kui naine abielu rikkus, siis võis mees teda peksta (üks kolmest juhust, kus see mehele oli lubatud, teistel puhkudel langes ta karistuse alla), seejärel ei võinud ta aga enam mingit hüvitust nõuda, sest „ühele ja samale süütele järgnegu kas süü lunastamine või kättemaks, mitte aga mõlemad koos“. Põhjused, miks naine võis nõuda lahutust, ilma oma õigusi asja lahendamisel kaotamata, olid väga mitmesugused: piisas mehe halvast hingeõhust. Esimese öö õiguse eest hõimupealikule või kuningale makstav lunaraha (gobr merch, millest tuleb keskaegne nimetus marcheta, prantsuse marquette) etendab seaduseraamatus üsna suurt osa. Naistel oli rahvakoosolekul hääleõigus. Lisame veel, et Iirimaa suhtes on tõestatud niisamasugune kord; et sealgi olid abielud teatud ja peale üsna tavalised ja et naisele lahkuminekukorral olid kindlustatud suured, täpselt kindlaks määratud soodustused, isegi tasu ta koduste tööde eest; et seal esineb „esimene naine“ teiste naiste kõrval ja et pärandi jaotamisel ei tehta vahet abielust sündinud ja väljaspool abielu sündinud laste vahel. Nii oleme saanud pildi paarabielust, millega võrreldes Põhja-Aeluvorm näib rangena, mis agameerikas kehtiv abipole imekspandav XI sajandi rahva juures, kes veel Caesari ajal elas rühmaabielus.

Iiri sugukonna (sept, hõimu nimetati clainne, clan) olemasolu kinnitavad ja kirjeldavad mitte ainult vanad seaduseraamatud, vaid ka inglise XVII sajandi juristid, kes saadeti Iirimaaale, et clanide maid Inglise kuningale üle võtta. Maa oli selle ajani clani või sugukonna ühisomand, kui pealikud ei olnud seda juba oma eramaaks muutnud. Kui mõni sugukondlane suri, järelikult mõni majapidamine kadus, võttis vanem (caput cognationis, nagu nimetasid teda inglise juristid) ette kogu maa ümberjaotamise ülejäänud majapidamiste vahel. Üldiselt toimus see vististi reeglite kohaselt, mis kehtisid Saksamaalgi. Veel praegugi leidub mõningais küldes niinimetatud rundale'i süsteemis kasutatavaid maid, nelja- või viiekümne aasta eest oli neid väga palju. Talupojad, kes on üksikrentnikuks maal, mis varem kuulus ühiselt sugukonnale, kuid mille hiljem inglise vallutajad ära röövivad, maksavad renti igaüks oma maatüki eest, kuid ühendavad kõigi tükide põllud ja heinamaad ning jaotavad need siis koha ja headuse järgi nõõrimaiks, „Gewanne'deks“, nagu neid nimetatakse Moseli ääres, ja annavad igast nõõrimaast igaühele oma osa; raba- ja karjamaad kasutatakse ühiselt. Alles viiekümne aasta eest jagati maad aeg-ajalt, mõnikord isegi igal aastal uuesti ümber. Selliste rundale-küldade maadekaart näeb täpselt samasugune välja kui mõne saksa Moseli-äärse või Hochwaldi talukogukonna (Gehöferschaft) oma. Ka „faction'ides“¹ elab sugukond edasi. Iiri talupojad jagunevad tihti parteideks, mille aluseks on pealtnäha päris absurdsed või mõttetud lahkuminekud, ja mis inglastele on täiesti arusaamatud ja millel ei näi olevat mingit muud eesmärki peale armastatud pidulike löömingute faction'ide vahel. Need on laiali pillatud sugukondade kunstlikud taaselustumised, hilisem aseaine, mis omal viisil tunnustust annab päritud sugukonnainstinkti säilimisest. Mõnes piirkonnas elavad sugukondlased muide veel üsna lähestikku vanal maa-alal; nii oli veel kolmekümnendail aastail Monaghani krahvkonna elanike suurel enamusel ainult neli perekonnanime, seega pärines see neljast sugukonnast või clanist.¹

---

¹ – „parteides“. *Toim*,

¹ Mõne Iirimaaal veedetud päeva jooksul olen jälle värskelt tõdenud, kui võrd maarahvas elab seal veel sugukondliku aja kujutlustes. Maaomanik, kellelt talupoeg maad rendib, on viimasele ikka veel mingi clanipealik, kes peab valitsema maad kõigi huvides, kellele talupoeg maksab tribuuti rendi näol, kellelt ta aga häda korral abi peab saama. Ja samuti peetakse iga jõukama kohuseks abistada oma vaesemaid naabreid, kui need hätta satuvad. Selline abi ei ole armuand, vaid see, mis vaesem claniliige rikkamalt claniliikmelt või pealikult on õigustatud saama. Arusaadavad on majandusteadlaste ja õigusteadlaste kurtmised, et iiri talupojale on võimatu selgeks teha tänapäeva kodanliku omandi mõistet; omand, millel on ainult õigusi, mitte aga kohustusi, ei mahu iirlasele lihtsalt pähe. On aga ka arusaadav, kuidas iirlased, kui nad selliste naivsete sugukondlike kujutlustega satuvad äkki Inglismaa või Ameerika suurlinnadesse, hoopis teistsuguse moraali- ja õigusekäsitlusega rahva sekka, kuidas niisugused iirlased lähevad seal moraali- ja õigusemõistetes täiesti segi, kaotavad igasuguse pinna jalge alt ja

Šotimaal langeb sugukondliku korra hävimine ühte 1745. aasta ülestõusu mahasurumisega. Missuguse lüli selles korras nimelt moodustab šoti clan, tuleb veel selgitada; et ta aga on selliseks lüliks, selles pole kahtlust. Walter Scotti romaanides näeme seda Ülem-Šoti clani elavana meie ette kerkimas. See on, ütleb Morgan, „kogu oma organisatsioonis ja vaimus suurepärase sugukonna näide, rabav näide sellest, kuidas sugukonnaelu valitseb sugukondlaste üle ... Oma tülides ja veritasus, maa jaotamises clanide järgi, oma ühises maakasutamises, claniliikmete truuduses pealikule ja üksteisele leiame igal pool kordumas sugukondliku ühiskonna jooni ... Põlvnemist loeti isaõiguse järgi, nii et meeste lapsed jäid clani, kuna naiste lapsed siirdusid oma isade clani“. Et aga Šotimaal varem valitses emaõigus, tõendabsee asjaolu, et Beda ; sõnade järgi arvestati piktide kuninglikus perekonnas pärivust naisjoonel. Ja isegi osake punaluuaperekonda oli säilinud nii uelsslattel kui ka skottidel kuni keskajani esimese õigusega, mida võis kasutada clanipealik või kuningas varemate ühiste abielumeeste viimseesindajana iga mõrsja juures, kuivõrd seda õigust ei lunastatud väljaostuga.

Et germaanlased kuni rahvasterändamiseni olid organiseeritud sugukondadeks, selles pole kahtlust. Doonau, Reini, Visla ja põhjapoolsete merede vahelisele maa-alale asusid nad vististi alles mõni sajand enne meie ajaarvamist; kimbrid ja teutoonid olid alles täiel määral rändamas ja suevid jäid alles Caesari ajal peatuma püsivaile eluasemeile. Viimaste kohta ütleb Caesar selgesti, et nad olevat asunud elama sugukondadena ja sugulusrühmadena (*gentibus cognationibusque*), aga roomlase suus, kes ise kuulus Juliuste sugukonda (*gens Julia*), on sõnal *gentibus* oma päris kindel, mitte vääriti seletatav tähendus.

See maksis kõigi germaanlaste kohta; isegi asumine roomlastelt vallutatud provintssidesse näib olevat toimunud sugukonniti. Alamanni rahvaõiguses kinnitatakse, et rahvas asus vallutatud maale lõuna pool Doonau sugukonniti (*genealogiae*); sõna *genealogia* tarvitatakse täpselt sellesamas mõttes, nagu hiljem marki- või külakogukond. Kovalevsky avaldas hiljuti arvamist, et need *genealogiae* olevat olnud suurpered (*kodakonnad*, *Hausgenossenschaften*), kelle vahel jaotati maa ja kellest alles hiljem arenes külakogukond. Sama peaks siis käima ka fara kohta, millise sõnaga burgundid ja langobardid – niisiis üks gooti ja üks hermiooni või ülemsaksa hõim – tähistavad peaaegu, kui mitte täpselt, sama kui sõna *genealogia* alamanni seaduseraamatus. Millega meil siin tõeliselt tegemist on, kas sugukonna või suurperega, seda tuleb veel lähemalt uurida.

Keelelised mälestusmärgid ei anna kindlat vastust küsimusele, kas kõigil germaanlastel oli ühine väljend sugukonna jaoks ja missugune nimelt. Etümoloogiliselt vastab kreekakeelsele *genos*, ladinakeelsele *gens* gooti kuni, kesk-ülemsaksa *künne*, ja seda sõna tarvitatakse ka sellesamas mõttes. Emaõiguse aegadele viitab tagasi asjaolu, et naise nimetus tuleneb samast tüvest: kreekakeelne *gyne*, slaavi *zena*, gooti *qvinu*, muinas-skandinaavia *kona*, kuna, – Langobardidel ja burgundidel leiame, nagu öeldud, sõna *fara*, mille Grimm tuletab hüpoteetilisest tüvest *fisan*, *sigitama*. Mina eelistaksin meelsamini tõenäolisemat tuletust sõnast *faran*, *sõitma*, *rändama*, tagasi minema, millega tähistati teatavat kindlat rändvoori osa, mis endastmõistetavalt koosnes ainult sugulastest, tähendus, mis mitme sajandi pikkuste esiteks itta, siis läände rändamiste jooksul kandus aegamööda sugukondlikule ühendusele enesele. – Edasi gooti *sibja*, anglosaksi *sib*, vanaülemsaksa *sippia*, *sippa*, *sippe* (suguvõsa). Muinas-skandinaavia keeles esineb ainult mitmus – *sifjar*, sugulased; ainsus esineb ainult jumalanna nimena, *Sif*. – Ja lõpuks esineb veel üks teine väljend Hildebrandilaulus, kus Hildebrand küsib Hadubrandilt, „kes meestest rahva hulgason su isa ... või missugusest soost sa oled“ („*eddo hue-lihescnuosles du sis*“). Kui sugukonnal on üldse olnud ühine germaani nimetus, siis on see tõenäoliselt gooti kuni; selle poolt kõneleb mitte ainult ta identsus sugukeelte vastava sõnaga, vaid ka asjaolu, et sellest tuletub sõna kuning (kuningas), mis algselt tähendab sugukonna- või hõimuvanemat. *Sibja*, *Sippe* ei näi kõnesse tulevat, vähemalt tähendab muinas-skandinaavia *sifjar* mitte ainult veresugulasi, vaid ka hõimlasi, hõlmab seega vähemalt *kahe sugukonna* liikmeid; järelikult ei võinud sõna *sif* tähendada sugukonda.

Nagu mehhiklastel ja kreeklastel, nii ka germaanlastel seati nii ratsaväeeskadron kui ka jalaväe kiilkolonn lahingukorda sugukondlike rühmitste järgi; kui Tacitus ütleb: perekondade ja suguluse järgi, siis seletub see ebamäärane väljend nii, et tema ajal oli sugukond Roomas juba ammugi lakanud olemast elavaks ühenduseks.

Otsustav tähtsus on ühel kohal Tacituse tekstis, kus on öeldud: ema vend vaatab oma õepojale kui oma pojale, ning mõned peavad veresidet onu ja õepoja vahel pühamaks ja lähemaks kui isa ja poja vahel, nii et kui vajatakse pantvangi, siis peetakse õepoega kindlamaks tagatiseks kui selle isiku oma

poega, keda tahetakse pandigasiduda. Siin on meil elav tükk emaõiguse järgi organiseeri-tud, järelikult algset sugukonda, ja nimelt kui midagi germaanlastele eriti iseloomustavat.¹ Kui mõni sellise sugukonna liige andis oma poja mõne töotuse pandiks ja kui poeg langes isa lepingumurdmise ohvriks, siis oli see ainult isa asi. Kui ohvriks langes aga õepoeg, siis olirikutud kõige pühamat sugukonnaõigust; poisi või noormehe lähim sugukondlane, kes enne kõiki teisi oli kohustatud teda kaitsma, oli saanud süüdlaseks ta surmas; ta kas ei tohtinud teda pandiks anda või pidi lepingut pidama. Kui meil ei oleks muid jälgi germaanlaste sugukondlikust korrast, piisaks meile ainuüksi sellest ühestkohast.

Veel otsustavam tähtsus, kuna see pärineb umbes 800 aastat hilisemast ajast, on ühel kohal muinas-skandinaavia laulust „Völuspä“, mis käsitleb jumalatehämärust ja maailma lõppu. Selles „nägijanaise nägemuses“, millesse, nagu nüüd on tõestanud Bang ja Bugge, on põimitud ka kristluse elemente, öeldakse suure katastroofieel käiva üldise mandumise ja kõlbelise laostumise kirjelduses:

Broedhr munu berjask *munu systrungar* ok at bönum verdask, sifjum spilla.

„Vennad saavad vaenlasteks ja hakkavad üksteist tapma, õestelapsed murravad sugulussidemeid.“ Systrungar tähendab ema õepoega, ja et need omavahelise veresuguluse maha salgavad, näib luuletajale veelgi suuremakuriteona kui vennatapmine. Systrungar, mis rõhutab emapoolset sugulust, märgib tõusu; kui selle asemel seisaks syskina-börn, õeste-vennaste lapsed, või syskinasynir, õeste-vennaste pojad, siis ei oleks teises reas esimese suhtes mingit tõusu, vaid e:sineks nõrgendav langus. Niisiis isegi viikingite ajal, kui tekkis „Völuspä“, ei olnud Skandinaavias mälestus emaõigusest veel mitte kustunud.

Muidu oli emaõigus Tacituse ajal vähemalt temale lähemalt tuntud germaanlastel taganenud isaõiguse ees: lapsed pärisid isalt; kui lapsi ei olnud, pärisid isa- ja emapoolsed vennad ja onud. Emavenna pärijaks arvamine on seoses äsjamainitud tavaga ja tõestab ühtlasi, kui noor oli tol ajal veel germaanlaste isaõigus. Emaõiguse jälgi leidub kuni hilise keskajani. Isegi tol ajal ei usaldatud nähtavasti täiesti põlvnemist isast, eriti pärisorjadel; kui siis mõni feodaalhärä nõudis mõnelt linnalt tagasi oma ärajooksnud päris-orja, siis pidid näiteks Augsburgis, Baaselis ja Kaiserslauternis kuus kaebealuse lähemat veresugulast, ja nimelt eranditult ema poolt, vandega kinnitama, et kaebealune onpärisori. (Maurer, „Städteverfassung“², I, lk. 381.)

Veel üheks alles väljasuremisel oleva emaõiguse igandiks võib pidada seda germaanlaste lugupidamist naissoovastu, millest roomlased ei suutnud peaaegu üldse aru saada. Suursuguste perekondade tütarlapsi peeti kõigesiduvamaiks pantvangideks lepingu sõlmimisel germaanlastega; mõte, et nende naised ja tütreid võivad sattuda vangi ja orjusse, on neile kohutav ja ergutab rohkem kui miski muu nende julgust lahingus; nad näevad naises midagi püha ja prohvetlikku, nad kuulavad ta nõu- andeidkõigis tähtsamaiski asjus, -- nii nagu Lippe ääres asuvate brukterite preestrinna Veleda oli näiteks kogu selle bataavide ülestõusu hingeks, mille ajal Civilis germaanlaste ja belglaste eesotsas pani kõikuma Rooma valitsusvõimu Gallias. Kodus näib naise võim olevat vaieldamatu; temal, vanadel ja lastel tuleb ju ka teha kogu töö, mees aga kütib, joob või laiskleb. Nõnda ütleb Tacitus; et ta aga ei ütle, kes harib maad, ja kindlasti seletab, et orjad maksavad ainult andamit, kuid ei tee tegu, siis pidi vististi täiskasvanud meeste hulk siiski ära tegema selle vähese töö, mida nõudis maaharimine.

Abieluvormiks oli, nagu eespool juba öeldud, vähehaaval monogaamiale lähenev paarabielu. Rangemonogaamia see veel ei olnud, sest ülikutele oli lubatud mitmenaisepidamine. Üldiselt nõuti rangelt tütarlaste vooruslikkust (vastandina keltidele) ja Tacitus kõneleb samuti erilise soojusega germaanlaste abielusidemete murdmatuses. Abielulahutuse põhjusena mainib ta ainult naise abielurikkumist. Aga tema jutustus jätab siin mõndagi lünklikuks ja tahab peale selle liiga ilmselt olla vooruse peegliks kõlvatuile roomlastele. Niipalju on kindel: kui germaanlased oma metsades olidki sellised haruldased

---

¹ Emaõiguse ajast pärinevat onu ja õepoja vahelist eriti lähedast sidet, mis esineb paljudel rahvastel, tunnevad kreeklased ainult kangelaste ajastu mütoloogias. Diodorose järgi (IV, 34) surmab Meleager Thestiuse pojad, oma ema Althaia vennad. Ema näeb selles nii lepitamatut kuritegu, et ta neab mõrvari, omaenese poja, ja soovib talle surma. „Jumalad,“ nagu jutustatakse, „võtsid kuulda ta soove ja tegid Meleageri elule lõpu peale.“ Same Diodorose järgi (IV, 44) maanduvad argonaudid Heraklese juhtimisel Traakias ja leiavad seal, et Fineus oma uue naise ässitusel kohtleb halvasti kaht poega, kes olid sündinud tema äratõugatud naisest Borease Kleopatrast. Kuid argonautide hulgas on ka Boreaseid, Kleopatra vendi, seega halvasti koheldute emavendi. Need astuvad kohe välja oma õepoegade eest, vabastavad nad ja tapavad vahid. (*Engelsi märkus.*)

² G L. Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland (Saksamaa linnakorralduse ajalugu), I-IV kd., Erlangen 1869-1871

vooruse rüütliid, siis oli vaja ainult väheseid kokkupuuteid välismaailmaga, et neid Euroopa teiste keskpäraste inimeste tasemele alla viia; kõlbelise ranguse viimnegi jälg kadus Rooma maailma keskel veel palju kiiremini kui germaani keel. Loetagu ainult Tours'i Gregoriust. On endastmõistetav, et germaani põlismetsades ei võinud valitseda niisugune meeleliste lõbude rafineeritud küllusnagu Roomas, ja nii jääb germaanlastele selleski suhtes veel küllalt paremusi roomlastega võrreldes, ilma et me hakkaksime neile külge luuletama lihalikes asjus sellist karskust, mis pole kunagi ega kuski valitsenud kogu rahva juures.

Sugukondlikust korrast on võrsunud kohustus pärida isa või sugulaste vaenud samuti nagu sõp-rusedki; samutika lunaraha (Wergeld), trahv, veritasu asemel, tapmise või vigastamise eest. See lunaraha, mida alles üks inimpõlv tagasi peeti puhtgermaani institutsiooniks, on nüüd tõestatud sadade rahvaste juures sugukondlikust korrast võrsuva veritasu üldise pehmendusvormina. Nii lunaraha kui ka külalislahkuse kohustust leiame muuseas ka Ameerika indiaanlastel; Tacituse poolt esitatud külalislahkuse kirjeldus („Germania“, ptk. 21) langeb peaaegu üksikasjadeni ühte sellega, kuidas Morgan kirjeldab oma indiaanlaste külalislahkust.

Äge ja lõputu vaidlus selle üle, kas Tacituse-aegsed gernud või mitte,maanolased olid põllumaa juba lõplikult jaotaja kuidas tõlgitseda vastavaid kohti, kuulub nüüd minevikku. Pärast seda, kui on tõestatud, et peaaegu kõigil rahvastel on esinenud ühine põlluharimine sugukondade ja hiljem kommunistlike perekondlike kogukondadekaupa, nagu see Caesari kinnitust mööda oli veel kombeks sueevitel, ning et sellele järgnes maa jagamine üksikute perekondade vahel ühes perioodilise ümber-jaotamisega, ja pärast seda, kui on kindlaks tehtud, et Saksamaal on see põllumaa perioodiline üm-maanolased maa ühisharimiselt,berjagamise kohati säilinud meie päevini, ei tasu sellele vaidlusele enam sõnagi raisata. Kui germida Caesar kindlasti tõendab sueevide kohta (jaotatud või erapõllumaid neil üldse ei ole, ütleb ta),on järgneva 150 aasta jooksul, mis möödusid kuni Tacituse ajani, üle läinud maa üksikharimisele iga-aastase maa ümberjaotamisega, siis on see tõepoolest suur samm edasi; üleminek sellelt astmelt täielikule maaeraomandusele tolle lühikese ajavahemiku vältel ja ilma igasuguse välise vahelesegamiseta oleks olnud lihtsalt võimatu. Leian Tacitusel järelikult ainult seda, millest ta räägib väheste sõnadega: nad vahetavad (või jaotavad uuesti) haritud maa igal aastal ja sealjuures jääb ühismaad küllalt üle. See on maaharimise ja maakasutuse aste, mis vastab täpselt germaanlaste tolleaegsele sugukondlikule korrale.

Eeloleva viimase lõigu jätan muutmata, nagu see oli varemais trükkides. Vahepeal on küsimus võtnud teise pöörde. Pärast seda, kui Kovalevsky (vrd. eespool lk. 23) on tõestanud patriarhaalse suurpere kui emaõigusliku kommunistliku perekonna ja kaasaegse isoleeritud perekonna vaheastme laialdast, kui mitte üldist esinemist, eiole küsimus enam selles, nagu selle veel asetasi Maurer ja Waitz: kas valitses maaühisomandus või maaeraomandus, vaid selles, milline oli ühisomanduse vorm. Et Caesari ajal sueevitel valitses mitte ainult maaühisomandus, vaid ka maa ühisharimine ühisel arvel, selles pole kahtlust. Kas majanduslikuks ühikuks oli sugukond või suurpere või mõni nende vahepeal asetsev kommunistlik sugulusrühm, või esinesid olenevalt maapinna tingimustest kõik need kolm rühma, selle üle võib veel kaua vaielda. Kovalevsky aga väidab nüüd, et Tacituse poolt kirjeldatud olukord eeldavat mitte markkonna või külakogukonna, vaid suurpere olemasolu; alles viimasest olevat siis palju hiljem, rahvaarvu kasvamise tagajärjel,arenenud külakogukond.

Seega oleksid germaanlaste asulad nende poolt Rooma ajal asustatud kui ka roomlastelt hiljem äravõetud maaaladel koosnenud mitte küladest, vaid suurtest perekondlikest kogukondadest, mis hõlmasid mitu põlvkonda, võtsid vastava maatüki harimisele ja kasutasid ümbritsevat tühja maad koos naabritega ühise markina (sarasena). Seda kohta Tacituse tekstis, kus kõneldakse ülesharitud maa vahetamisest, tuleks siis käsitada tegelikult agronoomilises mõttes: kogukond haris igal aastal üles uue maatüki ja jättis eelneva aasta põllu kesaks või ka täiesti sööti. Hõreda rahvastiku tõttu jäi siis ikka veel küllalt tühja maad üle, et teha igasugune tüli maavalduse pärast tarbetuks. Alles pärast aastasadu, kui suurperede liikmete arv oli kasvanud niivõrd suureks, et ühismajapidamine tolleaegseis tootmistingimustes polnud enam võimalik, lagunesid nad; senised ühised põllud ja heinamaad jaotatituntud viisil nüüd kujunenud üksikute majapidamiste vahel, algul ajutiselt, hiljem jäädavalt, kuna aga mets, karjamaa ja veed jäid ühisteks.

Venemaa kohta näib see arenemiskäik olevat ajalooliselt täiesti tõestatud. Mis puutub Saksamaasse ja teises järjekorras muudesse germaani maadesse, siis ei saa salata, et see oletus seletab allikaid mitmes suhtes paremini ja lahendab raskused hõlpsamini kui senine seisukoht, mille järgi külakogukond ulatub tagasi Tacituse ajani. Kõige vanemad dokumendid, näiteks Codex Lau-

reshamensis¹, on üldjoontes palju paremini seletatavad. suurpere kui külamarkkonna abil. Teiselt poolt tekitab see seletus uusi raskusi ja uusi alles lahendamist nõudvaid küsimusi. Otsustada võivad siin alles uued uurimused, kuid ma ei saa igatahes salata, et vaheastmena onsuurpere ka Saksamaa, Skandinaavia ja Inglismaa jaoks, väga tõenäoline.

Kui germaanlased olid Caesaril osalt alles parajasti paikse asumiseni jõudnud, osalt veel otsisid vastavaid asupaiku, on neil Tacituse ajaks juba terve sajand paikset elu seljataga; vastavalt sellele on kahtlemata toimunud progress ka elatusvahendite tootmise alal. Nad elavad palkmajades; nende riietus on veel väga primitiivne, metsaelanikele kohane: jäme villane sõba, loomanahad, naistel ja ülikutel linased alusriided. Nende toiduks on piim, liha, metsikud puuviljad ja – nagu Plinius lisab - kaerapuder (veel praegugi keltide rahvustoit Iiri- ja Sotimaal). Nende rikkus seisab kariloomades, kuid need on halba tõugu: veised on väikesed, inetud, sarvedeta; hobused on väikesed ponid ja halvad jooksjad. Raha tarvitati harva ja vähe, sealjuures ainult Rooma raha. Kulda ja hõbedat ei töödeldud ega peetud neist lugu, raud oli haruldane ja näib, et vähemasti Reini- ja Doonau-äärseil hõimudel oli see peaaegu ainult sisse veetud, mitte oma toodetud. Ruunikirja (kreeka ja ladina tähtede järele aimatud) tunti ainult salakirjana ja kasutati ainult usundiliseks nõidumiseks. Inimohvrid olid veel tavaks. Lühidalt, meil on siin tegemist rahvaga, kes äsja on tõusnud barbaarsuse keskastmelt ülemastmele. Kuna vahetultroomlaste naabruses asuvatel hõimudel oli kerge Rooma tööstustoteid sisse vedada, siis takistas see asjaolu nende iseseisva metalli- ja tekstiilitööstuse arenemist, see tööstus arenes aga kahtlemata kirdes, Läänemere ääres. Šlesvigi rabadest leitud relvastusesemed – pikk raudmõök, rõngassoomus, hõbekiiver jne. koos teise sajandi lõpu Rooma müntidega – ja rahvasterändamisega lemaani metallesemedvinud geron täiesti omapärast, võrdlemisi arenenud tüüpi isegi siis, kui nad algselt jälgendavad Rooma eeskujusid. Väljarändamine tsiviliseeritud Rooma riiki tegi igal pool, peale Inglismaa, sellele oma maa tööharule lõpu. Kui ühtlaselt see tööstus oli tekkinud ja arenenud, osudias, Rumeenias ja Aasovitavad näiteks pronkspandlad; Burgunmere ääres leitud pandlad võiksid olla tulnud Inglise ja Rootsi omadega samast töökojast ning on niisama kaheldamatult germaani algupära.

Barbaarsuse ülemastmele vastab ka ühiskondlik korraldus. Tacituse järgi oli igal pool olemas vanepes nõukogu, kes otsustas vähemtähtsaid küsimusi, tähtmate (princisamaid) aga valmistas ta ette otsustamiseks rahvakogus; viimane esineb barbaarsuse alamastmel, vähemalt seal, kus seda tunneme - ameeriklastel – esialgu ainult sugukonnal, mitte veel hõimul või hõimude liidul. Vanemad (princilastelt loomade, vilja jne. näol saadavaist aukingitustest; pes) erinevad alles teravalt sõjapealikuist (duces), täpselt nagu irokeesidel. Esimesed elavad juba osalt hõimnad valitakse nagu Ameerikaski enamasti ühest ja sellest samast perekonnast; üleminek isaõigusele soodustab, nagu Kreekas ja Roomaski, valimiste aegapidi muutumist päritavaks õiguseks ja koos sellega igas sugukonnas ülika perekonna tekkimist. See vana, niinimetatud hõimu-aristokraatia hävis enamasti rahvasterändamise ajal või varsti pärast seda. Väepealikud valiti vaatamata päritolule ainult tubliduse järgi. Neil oli vähe võimu ja nad pidid mõjuma eeskujuga; päris distsiplinaarvõimu sõjaväes omistab Tacitus selgesti preestritele. Tõeline võim oli koondunud rahvakogu kätte. Kuningas või hõimuvanem juhatab; rahvas otsustab – ei: nurinaga; jah: heakskiidu-hüüetega ja relvatärinaga. Rahvakogu on ühtlasi kohtukoguks; siia esitatakse kaebused jasiin otsustatakse need, siin tehakse surmaotsused, kusjuures surmaga karistatakse ainult argust, rahvareetmist ja ebaloomulikku himurust. Kasugukondades ja teistes alajaotustes mõistavad kohut kõik nende liikmed vanema eesistumisel, kes, nagu kõigis algupäralt germaani kohtutes, võis olla ainult asjaarutamise juhatajaks ja küsimuste esitajaks; otsuse tegijaks oli germaanlastel alati ja igal pool vastav kollektiiv.

Alates Caesari ajast olid hakanud kujunema hõimude liidud; mõnedel neist olid juba kuningad; ülem väepealik taotles, nagu kreeklastel ja roomlastelgi, juba türanni võimu ja saavutaski mõnikord selle. Niisugused õnnelikud usurpaatorid polnud aga sugugi piiramatud valitsejad; nad hakkasid aga juba purustama sugukondliku korra ahelaid. Kuna vabakslastud orjad olid muidu madalamas seisundis, sest nad ei võinud kuuluda ühtegi sugukonda, saavutasid sellised soosikud uute kuningate juures tihti peale kõrgeid kohti, rikkust ja au. Sama juhtus pärast Rooma riigi vallutamist väepealikutega, kessaid nüüd suurte maade kuningateks. Frankidel etendasid kuninga orjad ja vabakslastud suurt osa esmalt õukonnas, hiljem ka riigis; uus aadel põlvneb suurelt osalt just neist.

Üks institutsioon soodustas kuningavõimu tekkimist: kaaslaskonnad (Gefolgschaften). Juba Ameerika punanahkadel nägime, kuidas sugukondliku korra kõrval kujunevad eraühendused sõjapidamiseks omal

---

¹ G L. Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland (Saksamaa linnakorralduse ajalugu), I-IV kd., Erlangen 1869–1871

käel. Germaanlastel kujunesid need eraühendused juba alatisteks liitudeks. Väepealik, kes oli saavutanud teatud kuulsuse, koondas enda ümber salga saagihimulisi noormehi, kes olid kohustatud olema talle isiklikult truud nagu tema neilegi. Pealik pidas neid ülal ja jagas neile kinke, korraldas nad hierarhiliselt; see oli ihukaitsevägi ja löögivalmis rühm väiksemateks sõjakäiseride kaader suuremateks sõjakäikudeks. kudeks, valmis ohvitNeed kaaslaskonnad, nii nõrgad kui nad ka paistavad ja nagu nad seda näiteks Odoakeri juures Itaalias hiljem olidki, sisaldasid endas siiski juba vana rahvavabaduse languse eo ja etendasid just seda osa rahvasterändamise ajal ja pärast seda. Sest, esiteks soodustasid nad kuningavõimu tekkimist, teiseks aga võidi neid, nagu tähendab juba Tacitus, koos hoida ainult pidevate sõdade ja röövretkedega. Röömärgiks. Kui kaaslaskonna isandal eivimine muutus eesolnud läheduses midagi teha, läks ta oma meeskonnaga teiste rahvaste juurde, kus oli käimas sõda ja väljavaateid sõjasaagiks; germaani abiväed, kes võitlesid Rooma lipu all suurel hulgal isegi germaanlaste vastu, koosnesid osalt sellistest kaaslaskondadest. Enda sõjasulaseks palkamine, germaanlaste häbi ja needus, oli siin juba oma esialgsel kujul olemas. Pärast Rooma riigi vallutamist moodustasid need kuningate kaaslaskondlased mittewabade ja Rooma õukondlaste kõrval hilisema aadli teise peamise koostisosa.

Seega valitses rahvasteks liitunud germaani hõimudel üldiselt niisamasugune ühiskondlik korraldus, nagu see oli kujunenud kangelaste ajastu kreeklaste ja niinimetatud kuningate aja roomlastel: rahvakogu, sugukonnavanemate nõukogu, väepealik, kes juba taotleb tõelist kuningavõimu. See oli kõige arenenum ühiskondlik korraldus, mis sugukondliku korra tingimustes üldse võis kujuneda; see oli tüüpiline barbaarsuse ülemastme ühiskondlik korraldus. Kui ühiskond neist piiridest üle astus, mille raamides see korraldus täitis oma ülesande, siis oli lõpp ka sugukondlikul korral; see purunes, selle asemele astus riik.

VIII. RIIGI KUJUNEMINE GERMAANLASTEL

Germaanlased olid Tacituse järgi väga rohkearvuline rahvas. Umbkaudse kujutluse üksikute germaani rahvastesuurusest saame Caesarilt; tema arvab Reini vasakule kaldale ilmunud usipeetide ja tenkterite arvu 180 000 hingele, naised ja lapsed kaasa arvatud. Niisiis iga üksiku rahva kohta umbes 100 000¹, mis on juba tunduvalt rohkem kui näiteks irokeeside üldarv nende õitseajal, millal nad vähema kui 20 000-hingelise rahvana said hirmuks kogu maale, Suurtest järvedest kuni Ohaioni ja Potomakini. Niisugune üksik rahvas võtab kaardil, kui püüame vanade teadete kohaselt rühmitada Reini lähedal asunud lähemalt tuntud rahvaid, enda alla keskmiselt umbes ühe Preisi administratiivringkonna (Regierungsbezirk) maa-ala, s. o. umbes 10 000 ruutkilomeetrit ehk 182 geograafilist ruutmiili. Roomlaste Germania Magna² kuni Visla jõeni hõlmab ümmarguselt 500 000 ruutkilomeetrit. Üksikute rahvaste keskmiselt 100 000-hingelise arvu juures oleks pidanud Germania Magna elanike üldarv ulatuma viie miljonini; barbaarse rahvaste rühma kohta tähelepandavalt suur, meie oludes – 10 hinge ruutkilomeetril ehk 550 geograafilisel ruutmiilil – äärmiselt väike arv. Sellega ei ole aga veel ammutatud kõigi tol ajal elavate germaanlaste arv. Me teame, et piki Karpaate kuni alla Doonau suudmeni elasid gooti hõimu germaani rahvad, bastarnid, peukiinid ja muud, nii rohkearvuliselt, et Plinius pidas neid germaanlaste viiendaks peahõimuks, ja et need rahvad, kes juba 180 aastat enne meie ajaarvamist seisavad palgalistena Makedoonia kuninga Perseuse teenistuses, tungisid veel Augustuse valitsemise esimestel aastatel kuni Adrianoopoli ümbruskonnani. Kuime arvestame neid ainult ühele miljonile, siis on tõenäoliselt germaanlaste arv meie ajaarvamise algul vähemalt kuus miljonit.

Pärast asumist Germaaniasse peab rahvastik olema kasvanud järjest kiiremini; seda võiksid tõestada juba ainuüksi ülalmainitud edusammud tootmise alal. Šlesvigi rabaleiud pärinevad, neis esinevate Rooma müntide järgi otsustades, kolmandast sajandist. Sel ajal esines seega Läänemere ääres juba arenenud metall- ja tekstiilesemete valmistamine, elav läbikäimine Rooma riigiga ja teatud toredus rikkamail – kõik tihedama rahvastiku tunnused. Sama aja paiku algab aga ka germaanlaste üldine pealetung kogu

¹ Siin oletatud arvu kinnitab üks Gallia keltide kohta käiv tekstikoht Diodorosel: „Gallias elab palju erisuguse suurusega rahvaid. Kõige suurematel on inimeste arv umbes 200 000, kõige väiksematel 50 000“ (Diodorus Siculus, V, 25). Seega keskmiselt 125 000; üksikuid Gallia rahvaid tuleb, arvestades nende kõrgemat arenemisastet, tingimata pidada pisut suuremateks kui germaani rahvaid. (*Engelsimärkus.*)

² *Germania Magna* – Suur Germaania. *Toim.*

Reini, Rooma piirivalli ja Doonau joonel, Põhjamerest Musta mereni – otsene tõend üha kasvava ja oma piiride laiendamist taotleva rahvaarvu kohta. Kolmsada aastat kestis võitlus, mille jooksul kõik gooti rahvaste peahõimud (välja arvatud Skandinaavia gootid ja burgundid) liikusid kagusse ja moodustasid vasaku tiiva suurest pealetungijoonest, mille keskel ülemgermaanlased (herminoonid) tungisid välja Ülem-Doonaule ja paremaltiival istävoonid, keda nüüd nimetatakse frankideks, tungisid välja Reinile; ingävoonide osaks langes Britannia vallutamine. V sajandi lõpul oli Rooma riik jõuetuna, veretuna ja abituna sissetungivaile germaanlastele avatud.

Eespool seisime antiikse kreeka ja rooma tsivilisatsiooni hälli juures. Siin seisame ta puusärgi ääres. Üle kõigi Vahemere basseini maade oli käinud Rooma maailmavalitsemise nivelleeriv hõövel, ja seda sajandite kestel. Kus ei olnud kreeka keelt vastupanu avaldamas, seal pidid kõik rahvuslikud keeled taanduma rikutud ladina keele ees; kadusid kõik rahvuslikud erinevused, polnud enam galle, ibeere, liguure, noriklasi, kõik olid muutunud roomlasteks. Rooma administratsioon ja rooma õigus olid igal pool laostanud vanad sugukondlikud ühendused ning seega ka kohaliku ja rahvusliku isetegevuse viimsed jäänused. Värske Rooma kodakondsus ei pakkunud midagi asemele; see ei väljendanud mingit rahvust, vaidainult rahvuse puudumist. Uute rahvaste elemendid olid igal pool olemas; eri provintside ladina murded läksid järjest rohkem üksteisest lahku; loomulikud piirid, mis varem olid teinud Itaalia, Gallia, Hispaania ja Aafrikaiseseisvaiks aladeks, olid veel alles ja andsid ennast ka tunda. Aga kuskil ei olnud jõudu, mis oleks suutnud ühendada need elemendid uuteks rahvusteks; kuskil polmest. Selle tohutu maa-ala tohutuil inimlemata loomisvõinud veel jälgegi arenemisvõimest, vastupanujõust, kõnehulkadel oli ainult üks ühendav side: Rooma riik, see aga oli aja jooksul saanud nende verivaenlaseks ja rõhujaks. Provintsid olid hävitanud Rooma; Rooma ise oli muutunud provintsilinnaks nagu teisedki - eesõigustatuks, kuid mitte enam valitsevaks, mitte enam maailmariigi keskuseks, isegi mitte enam keisrite ja asekeisrite asukohaks, kes elasid nüüd Konstantinoopolis, Trieris ja Milaanos. Rooma riik oli muutunud hiiglasuureks keeruliseks masinaks ainuüksi oma alamate elumahlade väljajaimemiseks. Maksud, igasugused riiklikud kohustused ja andamid surusid elanikkonna massid järjest sügavamasse vaesusse; asevalitsejad, maksunõudjad ja sõdurid muutsid selle rõhumise oma väljapressimistega talumatuks. Nii kaugele oli siis jõudnud Rooma riik oma maailmavalitsemisega: ta põhjendas oma õigust olemasolule sellega, et ta hoiab sisemist korda ja kaitseb väljastpoolt barbarite vastu. Aga tema kord oli halvem kui kõige hullem korralagedus, ja barbareid, kelle vastu ta kodanikke ütles kaitsvat, igatsesid viimased kui päästjaid.

Ühiskonna olukord oli niisama meeletu. Juba alates vabariigi lõppjärgust oli Rooma võim seisnud vallutatud provintside hoolimatus ekspluateerimises; keisririik ei olnud seda ekspluateerimist lõpetanud, vaid vastupidi: oli teinud selle süsteemiks. Mida enam riik laostus, seda suuremaks läksid maksud ja andamid, seda häbitumalt ametnikud röövisid ja välja pressisid. Kaubandus ja tööstus ei ole kunagi roomlaste kui rahvaste valitsejate tugevaks küljeks olnud; ainult liigkasuvõtmises ületasid nad kõike, mis on enne ja pärast neid olnud. See, mis kaubanduse alal oli olemas olnud ja mis sellest oli alles jäänud, hävis ametnike väljapressimise tõttu; mis sellest veel suutis püsima jääda, langeb riigi idapoolsele, kreeka osale, mis jääb väljapoole meie vaatlusvälja. Üldine vaesumine, kaubavahetuse, käsitöö ja kunsti tagurpidimine, rahvastiku kahanemine, linnade laostumine, põllumajanduse tagasilangemine madalamale astmele - see oli Rooma maailmavalitsemise lõpptulemus.

Põllumajandus, kogu vanas maailmas määrav tootmisharu, oli seda nüüd jälle rohkem kui kunagi varem. Itaalias vabariigi lõpust peale peaaegu kogu maad enda allavõtvaid määratu suuri mõisaid (latifundiume) oli kasutatud kahesugusel viisil: kas karjamaadena, kus rahvastik oli asendatud lammaste ja härgadega, kelle eest hoolitsemine nõudis ainult väheseid orje; või villadena, kus orjade massi varal harrastati suurejoonelist aiandust, osalt omaniku toreduseks, osalt müügiks linnaturgudel. Suured karjamaad olid säilinud ja veel laienuki; villamõisad ja nende aiandus olid alla käinud koos omanike vaesumise ja linnade laostumisega. Orjatööle rajatud latifundiumide majandamine ei olnud enam tasuv; see oli aga tol ajal ainus võimalik suurmaapidamise vorm. Väikemaapidamine oli saanud jälle ainsaks tasuvaks vormiks. Üks villa teise järel jagati väikesteks tükkideks ja anti välja pärilikele rentnikele, kes maksid teatud summa, või niinimetatud partiaariidele, kes olid pigem valitsejad kui rentnikud ja said oma töö eest kuuendiku või isegi ainult üheksandiku aastaproduktist. Peaasjalikult aga anti need väikesed maatükid välja koloonidele, kes selle eest maksid igal aastal teatud summa, kes olid maa külge kinnistatud ja keda võidi koos maatükiga müüa; nad ei olnud küll orjad, aga ka mittevabad, nad eivõinud vabadega abielluda ja nende omavahelisi abielusidki ei peetud täieõiguslikeks abieludeks, vaid nagu orjadelgi ainult kokkuelamiseks (contubernium). Nad olid kesk-aegete pärisorjade eelkäijaks.

Antiikne orjapidamine oli oma aja ära elanud. Ei maal suurmaapidamises ega linna manufaktuurides

andnud seenam tulu, mis oleks vaeva tasunud – turg tema saaduste jaoks oli kadunud. Väikemaapidamises aga ja väikekäsitöös, milleni riigi õitseaja hiiglasuurte orjapidamisele rajatud majandite tootmine oli kokku kuivanud, ei olnud ruumi suurele orjade arvule. Ainult rikkaste maja- ja toredusorjad mahtusid veel ühiskonda. Aga väljasureva orjapidamise mõjust piisas ikkagi veel selleks, et iga tootlik töö kui orja tegevus näis alandavana vabale roomlasele - ja seda oli nüüd igauks. Sellest sageski ühelt poolt ülearuste, koormaks muutunud orjade vabastamine, teiselt poolt suurenes nii koloonide kui ka allakäinud vabade (umbes nagu poor whites¹ Ameerika endistes orjandusosariikides) hulk. Kristlus on antiikse orjapijargulises väljasuremises täiesti süütu. Ta on Rooma riigisdamise järkvalitsenud orjapidamise sajandite vältel kaasa teinud ega ole hiljem kunagi kristlaste orjakaubandust takistanud, ei germaanlastel põhjas ega veneetslastel Vahemerel, ega hilisematki neegritega kauplemist². Orjapidamine ei olnud enam tasuv, sellepärast ta suri välja. Agavabade põlgusena tootliku too vastu jättis surev orjapidamine endast järele mürgise astla. See oligi väljapääsmatu ummik, kuhu oli sattunud Rooma maailm: orjapidamine oli majanduslikult võimatu, vabade töö oli moraalselt põlastusväärne. Üks ei saanud enam, teine ei saanud veelolla ühiskondliku tootmise põhivormiks. Ainult põhjalik revolutsioon võis sellest olukorrast välja aidata.

Provintsid ei olnud lugu parem. Kõige rohkem teateid on meil Gallia kohta. Koloonide kõrval oli siin veel vabu väiketalunikke. Et end ametnike, kohtunike ja liiglustada, andsid nad endkasuvõtjate vägivalla vastu kindsageli mõne mõjuvõimsa isiku kaitse, patronaadi alla; ja seda tegid mitte ainult üksikud talupojad, vaid tervedkogukonnad, nii et keisrid avaldasid IV sajandil mitmel korral käskkirju, milles see ära keelati. Kuid millist abi said kaitseotsijad? Patroon seadis neile tingimuseks, et nad oma maatüki omandiõiguse temale üle annaksid, mille vastu ta kindlustas neile maa eluaegse kasutamise – võtte, mille püha kirik omaks võttis ja mida ta IX ning X sajandil jumalariigi ja omaenda maavalduse suurendamiseks usinasti järele aimas. Tol ajal, 475. aasta paiku, avaldab Marseille' piiskop Salvianus küll veel pahameelt niisuguse varguse suhtes ja jutustab, et Rooma ametnike ja suurmaomanike rõhumine olevat muutunud niivõrd talumatuks, et paljud „roomlased“ põgenevat barbarite poolt juba vallutatud piirkondadesse ja et seal asuvail Rooma kodanikel ei olevat millegi ees suuremat hirmu, kui et nad võiksid jälle sattuda Rooma võimu alla. Et tol ajal vanemad tihti vaesuse pärast oma lapsi orjusse müüsid, seda tõendab selle vastu antud seadus.

Tasuks selle eest, et germaani barbarid vabastasid roomlased nende eneste riigist, võtsid nad kaks kolmandikku kogu roomlaste maast ja jagasid selle omavahel ära. Jaotamine toimus sugukondliku korra kohaselt; vallutajate suhteliselt väikese arvu tõttu jäi suuri maa-alasid jaotamata, osalt kogu rahva, osalt üksikute hõimude jasugukondade valdusse. Igas sugukonnas jaotati põllu- ja heinamaa üksikute majapidamiste vahel võrdsete osadenoosimise teel; kas järgneval ajal on toimunud kordu- vaidümberjagamisi, seda me ei tea, igatahes kadus see komme Rooma provintsidest varsti ja üksikud maatükid muutusid võõrandatavaks eraomandiks, alloodiks. Mets ja karjatatud põllumaa harimist korraldati vana tava järgi ja kogukasutusse; selle kasutamist ja jaotamata ühiskogukonna otsuse kohaselt. Mida kauem sugukond elas oma külas ja mida rohkem germaanlased ja roomlased aegapidi kokku sulasid, seda rohkem taganes sidemete sugukondlik iseloom sidemete territoriaalse iseloomu ees; sugukond kadus markikogukonda, milles igatahes kultavad, laltki tihti ilmneb jälgi, mis näiet tema liikmed on olnud omal ajal sugulased. Nõnda muutus sugukondlik organisatsioon, vähemasti neis maades, kus säilis markikogukond – Põhja-Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal ja Skandinaavias –, märkamatult territoriaalseks ja sai seega võimeliseks riigiga kokku sobima. Aga ta säilitas siiski oma ürgse demokraatliku iseloomu, mis on omane kogu sugukondlikule korrale, ja hoidis seega talle hiljem pealesunnitud mandumiseski kuni kõige uuema ajani elavana osakese sugukondlikku korda ja sellega ühtlasirelva rõhutute käes.

Kui niiviisi vereside sugukonnas peagi oma tähtsuse kaotas, siis oli see selle tagajärjeks, et tema organid mandusid vallutuste tagajärjel ka hõimus ja kogu rahvas. Teame, et võim võidetute üle ei ole ühendatav sugukondliku korraga. Siin näeme seda suure mastaabis. Germaani rahvad, saanud Rooma provintside isandaiks, pidid seda oma vallutust organiseerima. Ei olnud aga võimalik roomlaste masse sugukondlikesse organisatsioonidesse vastu võtta ega neid ka viimaste abil valitseda. Esialgu suurelt jaolt edasi püsivate rooma kohalike valitsemisorganite etteotsa tuli panna mingi Rooma riiki asendav võim, ja selleks võis olla ainult mingi muu riik. Sugukondliku korra organid pidid niisiis muutuma riigi organeiks, ja seda olude sunnil väga kiiresti. Vallutajarahva lähimaks, esindajaks oli aga väepealik.

¹ poor whites – vaesed valged. *Toim.*

² Cremona piiskopi Liutprandi järgi oh X sajandil Verdunis, järelikult pühas Saksa riigis, peamiseks tööstusharuks eunuhhide fabritseerimine, keda eksporditi suurte kasudega Hispaaniasse mauride haaremitte jaoks. (*Engelsi märkus.*)

Vallutatud ala sisemise ja välise julgeoleku kindlustamine nõudis tema võimu tugevdamist. Oli saanud hetk väepealiku võimu kuningavõimudeks muutumiseks, ja see toimuski.

Võtame frankide riigi. Siin olid võiduka saali rahva kätte täisomandina langenud mitte ainult laiaulatuslikud Rooma riigimaad, vaid ka kõik need suured alad, mis ei olnud jaotatud suuremate ja väiksemate piirkonna- ja markikogukondade (Gau- und Markgenossenschaften) vahel, eriti kõik suuremad metsaalad. Esimene asi, mida tegi lihtsast ülemast väepealikust tõeliseks monarhiks muutunud frankide kuningas, oli selle rahvaomandi muutmise kuningasomandiks, selle varastamine rahvalt ja kinkimine või kasutadaandmine oma kaaslaskonnale. See kaaslaskond, mis koosnes algselt tema isiklikest sõjakaaslastest ja muudest sõjaväe alljuhtidest, suurenes varstimitte ainult roomlaste, s. o. romaniseeritud gallide arvel, kes muutusid talle varsti hädavajalikeks oma kirjutamisoskuse, oma hariduse, oma romaani kõnekeele ja ladinakirjakeele kui ka kohaliku õiguse tundmisega; kaaslaskond kasvas ka orjade, pärisorjade ja vabaklastute arvel, kes moodustasid ta õukonna ja kelle seast ta valis oma soosikuid. Neile kõigile anti algul tükke rahva maast enamasti kingina, hiljem kasutamiseks benefiitsidena¹, algselt enamasti kuninga eluajaks, ja loodi nii rahva kulul alus uuele aadlile.

Sellest ei olnud küllalt. Riigi suurt maa-ala ei olnud võimalik valitseda vana sugukondliku korra vahenditega; vanemate nõukogu, kui see ei oleks juba ammu kadunud olnud, poleks suutnud koos käia ja tuli peagi asendamisele kuninga alatiste lähikondlastega; vana rahvakogu jäi küll näiliselt püsima, kuid muutus üha rohkem ainult sõjaväe alljuhtide ja uute suurnike koguks. Vabad maavaldajad talupojad, kes moodustasid franki rahva suurenamiku, olid igavestes omavahelistes ja vallutus-sõdades, viimastes eriti Karl Suure ajal, niisama kurnatud ja laostatud nagu seda olid varem Rooma talupojad vabariigi lõppjärgul. Need talupojad, kes esialgu olid moodus tanud kogu sõjaväe ja pärast Prantsusmaa vallutamist viimase tuumiku, olid IX sajandi alguseks niivõrd vaesunud, et vaevalt iga viies mees suutis sõtta minna. Otse kuninga poolt kokkukutsutava vabade talupoegade väe asemeletuli sõjavägi, mis koosnes uute suurnike teenistuses olevaist meestest, nende hulgas ka sõltuvatest talupoegadest, nende järglastest, kes varem ei olnud tundnud muud isandat peale kuninga, ja veelgi varem mitte ühtki isandat, isegi mitte kuningat. Karl Suure järglaste ajal laostasid franki talupojaseisuse lõplikult sisesõjad, kuningavõimu nõrkus ja vastavalt kasvav suurnike omavoli, kellele lisandusid nüüd veel ka Karli poolt ametisse seatud ja oma võimu pärilikkust taotlevad piirkonnakrahvid (Gaugrafen), ja lõpuks normannide kallaletungid. Viiskümmenda aastat pärast Karl Suure surma lamas frankide riik niisama vastupanuvõimetuna normannide jalge ees nagu nelisada aastat varem Rooma riik frankide jalge ees.

Ja mitte ainult väline jõuetus, vaid ka sisemine ühiskonnakord või pigem -korratus oli peaaegu samasugune. Vabad franki talupojad olid asetatud niisamasugusesse olukorda kui nende eelkäijad, rooma koloonid. Sõdadest ja rüüstamistest laostatuina olid nad pidanud endid andma uute suurnike või kiriku kaitse aila, sest kuningavõim oli nende kaitsmiseks liiga nõrk; kuid selle kaitse eest tuli neil kallilt maksta. Nagu varem gallia talupojad, nii pidid nemadki oma maatüki omandiõiguse patroonile üle andma ja said siis maa tagasi rendikohana mitmesugustel ja vahelduvaltel tingimustel, ikka aga teokohustuse ja andamite eest; kord juba sellisesse sõltuvusse sattunud, kaotasid nad aegamööda ka isikliku vabaduse; väheste põlvkondade järel olid nad enamasti juba pärisorjad. Kui kiiresti toimus vaba talupojaseisuse kadumine, näitab meile Irminoni poolt koostatud nimekiri Saint Germain des Pres abtkonna maade kohta, mis asusid tol ajal Pariisi lähedal, nüüd aga Pariisis eneses. Selle abtkonna suurel, kogu ümbruskonnas laialipillatud maa-alal asus tol ajal, veel Karl Suure eluajal, 2788 majandit, peaaegu eranditult germaani nimedega frankide omad. Nende seas oli 2080 kolooni, 35 litti², 220 orja ja ainult 8 vaba asunikku! Salvianuse poolt jumalavastaseks tunnistatud kommet, mille kohaselt patroon sundis talupoega oma maatüki patrooni omandiks andma ja selle talle ainult eluaegseks kasutamiseks tagasi andis, praktiseerib nüüdki talupoegade suhtes üldiselt. Nüüd järjest rohkem rakendatava teoorjuse eeskujuks olid samavõrra rooma „angarid“, riigile tehtavad sundtööd, kui ka germaani marki liikmete kohuseks ja muiks ühiseiks otstarbeiks. Pealtnäha oli rahvastused sildade ja maanteede ehitamistiku mass niisiis neljasaja aasta pärast jälle samasse kohta tagasi jõudnud.

See tõestas aga ainult kaht asja: esiteks, et langeva Rooma riigi ühiskondlik kihistumine ja omandi-jaotus olitähelikkult vastanud põllumajanduse ja tööstuse tolaeegsele tootmisastmele, oli järelikult olnud vältimatu; ja teiseks, et see tootmisaste järgneva neljasaja aasta jooksul polnud ei oluliselt langenud ega oluliselt tõusnud, ja tekitas järelikult sama paratamatusega jälle sama omandijaotuse ja samad

¹ *Benefiitsid* (ladinakeelsest sõnast *beneficium* – heategu, tasu) – maatükid, mida franki kuninga kaaskondlased said teenete eest. *Toim.*

² Litid – poolvabad. *Tõlk.*

rahvaklassid. Linn oli Rooma riigi viimastel sajanditel kaotanud oma endise võimu maa üle ega olnud seda germaanlaste võimu esimestel sajanditel tagasi võitnud. See eeldab nii põllumajanduse kui ka tööstuse madalat arenemisastet. Niisugune üldine olukord sünnitab paratamatult võimsaid suurmaaomanikke ja sõltuvaid väiketalupoegi. Kui võimatu oli sellisele ühiskonnale külge pookida ühelt poolt roomapärasest orjatööle rajatud latifundiamajandust, teiselt poolt uuemat teoorjusele rajatud suurmaapidamist, seda tõestavad Karl Suure tohutud, kuid peaaegu jäljetult möödunud katsed kuulsate keiserlike villadega. Niisuguseid katseid jätkasid ainult kloostrid, ja ainult neil olid nad viljakad; kuid kloostrid olid ebanormaalsed ühiskondlikud organismid, mis olid rajatud vallalisusele; nad võisid saavutada erakordseid tulemusi, pidid aga ka just sellepärast jääma eranditeks.

Ja ometi oli nende neljasaja aastaga edasi jõutud. Kuigi me ajajärgu lõpul leiame peaaegu needsamad peamised klassid kui alguses, siis inimesed, kes neisse klassidesse kuulusid, olid ometi muutunud. Kadunud oli antiikne orjapidamine, kadunud allakäinud vaesed vabad, kes põlgasid tööd kui orjadele kohast tegevust. Rooma kolooni ja uue pärisorja vahel oli seisnud vaba franki talupoeg. Variseva Rooma maailma „kasutu meenutamine ja asjatu võitlus“ oli surnud ja maha maetud. IX sajandi ühiskonnaklassid olid tekkinud mitte mõne hukkuva tsivilisatsiooni ummikus, vaid uue tsivilisatsiooni sünnitusvaludes. Uus põlvkond, nii isandad kui teenijad, olid võrreldes oma rooma eelkäijatega mehine põlvkond. Võimsate maaomanike ja neist sõltuvate talupoegade vahelkord, mis Rooma riigis oli viinud antiikse maailma vältimatule hukkamisele, sai nüüd uue arengu lähtekohaks. Ja siis, kui viljatuina need nelisada aastat paistavadki, jätsid nad ometi järele ühe suure resultaadi: tänapäeva rahvused, Lääne-Euroopa inimkonna uue kujunduse ja kihistumise järgnevale ajaloole. Germaanlased olid tõepoolest Euroopa uuesti elustanud, ja sellepärast ei lõppenud germaani perioodil tekkinud riikide lagunemine normanni-saratseni ikkega, vaid benefiitside ja kaitsealamluse (kommendatsiooni) feodalismiks arenemisega ja rahvaarvu niivõrd suure kasvuga, et vähem kui kakssada aastat hiljem võidi ilma kahjuta läbi teha ristisõdade tugevad aadrilaskmised.

Mis oli aga see saladuslik nõiarohi, millega germaanlased surevale Euroopale uut elujõudu sisse puhusid? Kas see oli mingi germaani hõimule sissesüündinud imevõim, nagu luuletab meie šovinistlik ajalooteadus? Mitte sugugi. Germaanlased olid, eriti tol ajal, suureandeline aaria hõim ja sealjuures täies elava arenemise hoos. Aga mitte nende erilised rahvuslikud omadused ei olnud need, mis noorendasid Euroopa, vaid lihtsalt – nende barbaarsus, nende sugukondlik kord.

Nende isiklik tublidus ja vaprus, nende vabadusarmastus ja demokraatlik instinkt, mis nägi kõigis ühiskondlikes asjus omaenda asju, lühidalt, kõik need omadused, mis roomlased olid kaotanud ja mis ükski olid suutelised Rooma maailma kõntsast uusi riike kujundama ja uusi rahvusi kasvatama – mis olid need muud kui ülemastme barbarite iseloomujooned, nende sugukondliku korra vilid?

Kui germaanlased monogaamia antiikse vormi ümber kujundasid, meeste võimu perekonnas leevendasid, naisele kõrgema seisundi andsid, kui seda kunagi oli tundnud klassikaline maailm, - mis andis neile võime selleks, kui mitte nende barbaarsus, nende sugukondlikud harjumused, nende veel elavad pärimused emaõiguse ajast?

Kui nad vähemalt kolmel kõige tähtsamal maal, Saksamaal, Põhja-Prantsusmaal ja Inglismaal, osakese ehtsat sugukondlikku korda markikogukondade näol päätsid ja üle kandsid feodaalsesse riiki ning andsid sellega rõhutatud klassile, talupoegadele, isegi kõige, karmima keskaegse pärisorjuse tingimustes kohaliku kokkuhoidmise ja vastupanu vahendi, nagu seda valmina ei leidnud eest ei antiikaja orjad ega tänapäeva proletarid, – siis millest muust oli see tingitud, kui mitte nende barbaarsusest, nende viisist asuda sugukonniti, mis on tüüpiline barbaarsuse ajastule?

Ja lõpuks, kui nad juba oma kodumaal eksisteerinud leebema sõltumise vormi, milleks ka Rooma riigis orjapidamine üha enam üle läks, suutsid välja arendada ja valitsevaks teha, – vormi, mis, nagu esimesena on märkinud Fourier, annab rõhutuile kui *klassile* vahendid järkjärguliseks vabanemiseks (*fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement collectif et progressif*¹), – vormi, mis seisab seetõttu palju kõrgemal kui orjapidamine, sest viimase puhul on võimalik ainult üksikisikuvabastamine otsekohe ilma üleminekuseisundita (orjanduse kaotamist võiduka ülestõusu abil vana-aeg ei tunne) – kuna keskaegsed pärisorjad tõepoolest enda kui klassi vabastamise järk-järgult läbi suruvad, – siis millele muule võlgname tänu selle eest, kui mitte nende barbaarsusele, mille tõttu nad ei viinud seda sõltuvust täiesti väljaarenenud orjapidamiseni, ei antiikse tööorjuseneni ega ka idamaise koduse orjuseneni?

Kõik elujõuline ja elustav, mis germaanlased istutasid Rooma riiki, oli barbaarsus. Tõepoolest on

---

¹ annab maaharijatele vahendid nende kollektiivseks ja järkjärguliseks vabanemiseks. Toim.

ainult barbarid võimelised hukkuva tsivilisatsiooni jõuetut maailma noorendama. Ja just barbaarsuse ülemaste, milleni olid jõudnud ja milles elasid germaanlased rahvaste rändamise eel, oli selle protsessi jaoks kõige soodsam. See seletab kõik.

IX. BARBAARSUS JA TSIVILISATSIOON

Oleme nüüd jälginud sugukondliku korra lagunemist kolme suure üksiknäite varal, kreeklastel, roomlastel ja germaanlastel. Vaatleme lõpuks veel üldisi majanduslikke tingimusi, mis õnnestasid ühiskonna sugukondliku organisatsiooni juba barbaarsuse ülemastmel, tsivilisatsiooni saabumisel aga selle täielikult kõrvaldasid. Siin osutub meile Marxi „Kapital“ niisama vajalikuks kui Morgani raamat.

Niipalju kui meie allikad lubavad otsustada, saavutab sugukond, mis tekkis metsluse keskastmel ja arenes edasi metsluse ülemastmel, oma õitsengu barbaarsuse alamastmel. Selle arenemisastmega alustamegi.

Leiame siin, kus meile näiteks peavad olema Ameerika punanahad, sugukondliku korra täiesti välja-arenenudkujul. Hõim on jagunenud mitmeks, enamasti kaheks sugukonnaks; need algsed sugukonnad jagunevad rahvaarvu kasvamisel igauks mitmeks tütersugukonnaks, mille suhtes emasugukond on fraatriaks; hõim ise hargneb mitmeks hõimuks, millest igauhes kohtame suurelt osalt jälle vanu sugukondi; liit hõlmab, vähemasti üksikjuhtumel, sugulashõime. See lihtne organisatsioon on täiesti piisav neis ühiskondlikes tingimustes, millest see on võrsunud. See ei ole midagi muud kui neile tingimustele omane, neist loomulikult välja kasvanud rühmitus; see on võimeline lahendama kõiki konflikte, mis võivad tekkida selliselt organiseeritud ühiskonnas. Välismaailmaga tekkivad konfliktid lahendab sõda; see võib lõppeda hõimu hävitamisega, mitte kunagi aga selle orjastamisega. Sugukondliku korra suurepärase omadus, ühtlasi aga ka temapiiratus seisab selles, et siin ei ole paika valitsemisele ega orjastamisele. Sugukondliku korra piirides ei ole veel mingit vahet õiguste ja kohustuste vahel; küsimust, kasosavõtt ühiskondlikest asjadest, veritasu või selle lunastamine on õigus või kohustus, ei ole indiaanlasele olemas; see tunduks talle niisama absurdne kui küsimus: kassöömine, magamine ja küttimine on õigus või kohustus. Niisama vähe võib toimuda hõimu ja sugukonna lõhenemine eri klassideks. Ja see sunnib meid vaatlema selle korra majanduslikku alust.

Rahvastik on äärmiselt hõre; see on tihedam ainult hõimu elukohas, mille ümber on laia vööndina kõigepealt jahipiirkond, siis erapooletu kaitsemets, mis eraldab hõimu teistest hõimudest. Tööjaotus on puhtalt looduspärane; see on olemas ainult mõlema sugupoole vahel. Mees sõdib, kütib ja püüab kalu, hangib toidu tooraine ja valmistab selleks kõigeiks tarvilikud tööriistad. Naine hoolitseb kodu, toidu ja rõivastuse valmistamise eest, keedab, koob ja õmbleb. Kumbki on peremees oma alal: mees metsas, naine kodus. Kumbki on enda valmistatud ja enda poolt kasutatavate tööriistade omanikuks. Sõjariistad, küttimis- ja kalastamisvahendid kuuluvad mehele, majariistad naisele. Majapidamist peavad üheskoos mituperekonda, sageli palju perekondi koos kommunistlikel alustel¹. Kõik, mida valmistatakse ja kasutatakse ühiselt, on ühisomandiks: maja, aed, paat. Niisiis siin ja ainuüksi siin on olemas õigus- ja majandusteadlaste poolt tsiviliseeritud ühiskonnale külge luuletatud „oma tööga saavutatud omand“, viimne vääriõiguslik argument, millele veel toetub tänapäeva kapitalistlik omandus.

Aga inimesed ei jäänud igal pool sellele astmele püsima. Aasias leidsid nad loomi, keda oli võitada ja kodustatuna edasi sigitada. Metsikut pühvellemamalik kodustuli küttida, kodustatult andis see iga aasta vasika ja peale selle piima. Mõned edasijõudnumad hõimud – aarialased, semiidid, võib-olla juba turaanlasedki – tegid esiti loomade kodustamise, hiljem juba ainult nende edasisigitamise ja hoidmise oma peatöõharuks. Karjatajahõimud eraldusid barbarite muust massist: see oli *esimene suur ühiskondlik tööjaotus*. Karjatajahõimud tootsid mitte ainult rohkem, vaid ka teisi elatusvahendeid kui muud barbarid. Neil oli mitte ainult rohkem piima, piimasaadusi ja liha kui teistel, vaid ka nahku, villa, kitsekarvu ja toorainete hulga kasvamisega rohkenevaid kedruseid ja kootisi. Sellega sai esmakordselt võimalikuks, korrapärane vahetus. Varasemal arenemisastmel võis toimuda ainult juhuslikku vahetust; eriline osavus sõja- ja tööriistade valmistamisel võis luua ajutise tööjaotuse. Nõnda on paljudes kohtades leitud kaheldamatuid jälgi töökodadest, kus valmistati hilisema kiviaja kivitööriistu; meistrid, kes siin arendasid oma osavust, töötasid arvatavasti, nagu seda veel praegugi teevad India sugukondlike

---

¹ Ameerika looderannikul, vt. Bancroft. Kuninganna Charlotte saarel esineb Haidah' hõimul kuni 700-isikulist majapidamistühe katuse all. Nootkadel elas sama katuse all terveid hõime.. (*Engelsi* märkus.)

kogukondade alatised käsitöölised, kogukonna arvel. Sel arenemisastmel võis tekkida vahetus ainult hõimu piirides, ja seegi jäi haruldaseks nähtuseks. Siin seevastu, pärast karjatajahõimude eraldumist, leiame valmitena kõik tingimused eri hõimude liikmete vaheliseks vahetuseks, selle väljakujunemiseks ja kindlustamiseks korrapärase institutsioonina. Algselt vahetas hõim hõimuga vastastikku sugukonnavanemate kaudu; kui aga karjad hakkasid muutuma eravaranduseks, sai vahetus üksikisikute vahelikka enam ülekaalu ja muutus lõpuks vahetuse ainsaks vormiks. Aga peaartikliks, mida karjatajahõimud vahetasid oma naabritega, olid kariloomad; kariloomad said selleks kaubaks, mille järgi hinnati kõiki teisi kaupu ja mida igal pool võeti meelsasti teiste kaupade vastu - lühidalt, kariloomad omandasid juba sel astmel raha funktsiooni ja täitsid raha ülesandeid. Sellise paratamatuse ja kiirusega arenes juba kaubavahetuse algul vajadus erilise kauba - raha järele.

Aia-viljakasvatus, mis Aasia alamastme barbaritele tõenäoliselt oli tundmata, tekkis neil põlluharimise eelkäijana hiljemalt keskastmel Turaani kiltmaa kliima ei võimalda karjaseelu ilma pikaks ja külmaks talveks vajalike söödavarudeta; heinategu ja teraviljade kasvatamine oli seega siin vajalikuks tingimuseks. Sama kehtib põhjapool Musta merd asuvate steppide kohta. Kui teravilja juba saadi loomade jaoks, kujunes see varsti ka inimeste toiduks. Haritud maa jäi veel hõimu omandiks ja anti algul kasutamiseks sugukondadele, hiljem nende poolt suurperedele, lõpuks üksikisikuile; viimaseil võis olla sellemaa kohta teatud valdusõigus, rohkem aga ka mitte.

Selle astme töönduslikest saavutustest on kaks eriti tähtsad: esiteks kangaspuud, teiseks metallimaakide sulatamine ja metallide töötlemine. Kõige tähtsamad metallid olid vask ja tina ning mõlemast koosnev pronks; pronksist sai kasutamiskõlblikke tööriistu ja relvi, see ei suutnud aga veel kivist tööriistu välja tõrjuda; seda suutis ainult raud, raua saamist aga veel ei tuntud. Kaunistuseks ja eheteks hakati tarvitama kulda ja hõbedat, ning vase ja pronksiga võrreldes pidid need juba olema kõrges hinnas.

Tootmise suurenemine kõigis harudes - karjakasvatases, maaharimises, koduses käsitöös - andis inimtöötajatele võime valmistada rohkem saadusi, kui oli vajalik tema ülalpidamiseks. See tõstis ühtlasi ka päevast tööhulka, mis langes igale sugukonna, kodakonna või üksikjõude. Sõda andis neid: sõjavangid muudeti orjadeks, pere liikmele. Osutus soovitavaks juurde saada uusi töö. Esimene suur ühiskondlik tööjaotus tööviljakuse, seega ka rikkuse tõstmisega, ja tootliku tegevuse laiendamisega tõi antud üldistes ajaloolistes tingimustes paratamatult kaasa orjapidamise. Esimesest suurest ühiskondlikust tööjaotusest tekkis ühiskonna esimene suur lõhenemine kaheks klassiks: isandaiks ja orjadeks, ekspluateeri jaoks ja ekspluateeritavaks.

Kuidas ja millal karjad on hõimu või sugukonna ühisvaldusest üksikute perekonnapeade omandiks muutunud, sellest ei tea me seni midagi. Olulises osas peab see aga olema toimunud just sel astmel. Karjade ja muude uute rikkuste ilmumisega tekkis aga perekonnas revolutsioon. Elatuse hankimine oli ikka olnud mehe ülesandeks, elatuse hankimiseks vajalikud vahendid olid tema valmistatud ja tema omandiks. Karjad olid uueks elatusvahendiks, algselt nende kodustamine ja hiljem nende hoidmine oli mehe töö. Temale kuulusid sellepärast kari ning karja vastu vahetatud kaubad ja orjad. Kogu ülejääk, mida andis see elatusvahendite hankimise viis, langes mehele; naine sai osa selle tarbimisest, kuid kaasomanikuks ta ei olnud. „Metsik“ sõdur ja kütt olid rahuldunud kodusteise kohaga naise järele; „leebem“ karjane, koputades oma rikkusele, surus enda esikohale ja tõrjus naise teisele kohale. Ja naine ei võinud kaevata. Perekonnas valitsev tööjaotus oli olnud aluseks mehe ja naise vahelisele omandijaotusele; see oli jäänud endiseks; ja ometi pööras see nüüd senised kodused vahekorrad pea peale ainult sellepärast, et väljaspool perekonda valitsev tööjaotus olimuutunud teistsuguseks. Seesama põhjus, mis naisele oli kindlustanud endise võimu kodus: ta piirdumine kodusetööga, seesama põhjus kindlustas nüüd mehe võimu kodus; naise kodune töö kaotas nüüd oma tähtsuse meheelatustandva töö kõrval; mehe töö oli kõik, naise oma ainult tähtsusetu lisand. Sellest juba nähtub, et naise vabastamine, talle mehega võrdse seisundi saavutamine on ja jääb võimatuks seni, kuni naine on eemale tõrjutud ühiskondlikust tootlikust tööst ja peab piirduma koduse eratööga. Naise vabastamine saab võimalikuks alles siis, kui ta võib suures, ühiskondlikus mastaabis osa võtta tootmisest, ja kui kodutöö seob teda veel ainult tähtsusetul määral. Ja see on saanud võimatikuks alles tänapäeva suurtööstuse kaudu, mis naise tööd suures ulatuses mitte ainult võimaldab, vaid seda otse nõuab, ja mis ka kodutööd püüab üha rohkem ühiskondlikuks tööalaks muuta.

Mehe tegeliku võimu tekkimisega kodus oli langenud ta ainuvalitsuse viimne tõke. Selle ainuvalitsuse kinnitas ja jäädvustas emaõiguse kukutamine, isaõiguse kehtestamine ja järkjärguline üleminek paarabielult monogaamiale. Sellega tekkis aga vanasse sugukondlikku korda lõhe: üksikperekond sai jõuks ja tõusis ähvardavalt sugukonna vastu.

Järgmine samm viib meid barbaarsuse ülemastmele, perioodi, kus kõik kultuurrahvad elavad üle oma kangelasteajastu - raudmööga, ühtlasi aga ka raudadra ja -kirve ajastu. Inimest oli häkanud teesaim kõigest tooraineist, misnima raud, viimne ja tähton etendanud revolutsioneerivat osa ajaloos, viimne - enne kartulit. Raud tegi võimalikuks põlluharimise suuremail maa-aladel, laialdaste metsamaade ülesharimise; ta andis käsitöölisele niivõrdkõvad ja teravad tööriistad, millele ei saanud vastu ükski kivi, ükski teine tol ajal tuntud metall. See kõik toimus järk-järgult; esimene raud oli tihti veel pehmem kui pronks. Nõnda kadus kivist relv ainult aegamööda; mitte ainult Hildebrandilaulus, vaid ka Hastingsi lahingus aastal 1066 tarvitati veel kivist kirveid. Aga arenemine toimus nüüd peatumatult, väiksemate katkestustega ja kiiremini kui varem. Kivist või tellistest majadega linn, ümbritsetud sakmeliste kivimüüridega ja tornidega, sai nüüd hõimu või hõimuliidu keskuseks; see oli võimsaks edusammuks ehituskunstis, aga ka suurenenud hädaohu ja kaitsevajaduse märgiks. Rikkus kasvas kiiresti, kuid üksikisikute rikkusena; kudumise, metalli töötlemise ja muudel üha rohkem eristuvail käsitöö aladel muutus toodang järjest mitmekesisemaks ja täiuslikumaks. Maaharimine andis peale teravilja, kaunvilja ja puuvilja nüüd kaõli ja veini, mida oli õpitud valmistama. Nii mitmekesise tööga ei tulnud enam toime üks ja seesama isik; *toimus teine suur tööjaotus*: käsitöö eraldus põllutööst. Tootmise ja koos sellega tööviljakuse lakkamatu kasv tõstis inimtööjõu väärtust; orjapidamine, mis oli eelmisel astmel alles tekkimisel ja sporaadiline, saab nüüd ühiskondliku süsteemi oluliseks koostisosaks; orjad ei ole enam lihtsad abilised, neid aetakse nüüd tosinate kaupa tööle põllule ja töökotta. Tootmise hargnemisega kaheks suureks peaharuks, põllutööks ja käsitööks, tekib tootmine otseselt vahetamiseks, kaubatootmine; koos sellega ka kaubandus, mitte enam hõimu raamides ja tema piiridel, vaid ka juba ülemerekaubandus. See kõik aga on olemas alles väga vähearenenud kujul; väärismetallid hakkavad muutuma peamiseks ja üldiseks rahakaubaks, kuid neid ei mündita veel, vaid vahetatakse lihtsalt kaalu järgi.

Vahe rikkaste ja vaeste vahel astub vabade ja orjade vahe kõrvale, uue tööjaotusega - ühiskonna uus lõhenemine klassideks. Üksikute perekonnapeade varalised erinevused lõhuvad vana kommunistliku kodakonna (suurpere) kõikjal, kus see seni veel oli püsinud; koos sellega kaob ka maa ühisharimine selle kodakonna arvel. Põllumaa antakse üksikuile perekondadele esialgu ajutiseks, hiljem jäädavaks kasutamiseks, üleminek täielikuleeraomandile toimub aegamööda ja paralleelselt paarabielu muutumisega monogaamiaks. Üksikperekond hakkab muutuma ühiskonna majanduslikuks ühikuks.

Rahvastiku kasvav tihedus sunnib tihedamale liitumihõimude lisele nii seesmiselt kui ka välismaailma suhtes. Sugulasit muutub igal pool vajalikuks; varsti ka nende kokkusulamine, seega üksikute hõimualade kokkusulamine kogu rahva ühiseks maa-alaks. Rahva väepealik – rex, basileus, thiudans – saab hädavajalikuks, alatiseks ametikandjaks. Rahvakogu tekib seal, kus seda veel ei olnud. Väepealik, nõukogu ja rahvakogu on sõjaväeliseks demokraatiaks edasiarenenud sugukondliku ühiskonna organid. Sõjaväeliseks - sest sõda ja organiseerumine sõjaks on nüüd saanud rahva elu regulaarseteks funktsioonideks. Naabrite rikkused äratavad ahnust rahvastes, kellele rikkuste omandamine on juba kujunenud üheks peamiseks elu eesmärgiks. Nad on barbarid: röövimine näib neile kergemana ja isegi austusväärsemana kui loov töö. Sõda, mida varem peeti ainult kättemaksuks kalalautungi eest või kitsaks muutunud maa-ala laiendamiseks, peetakse nüüd üksnes röövimise enese pärast, see muutub alatiseks elatusharuks. Mitte asjata ei kerki võimsad müürid uute kindlustatud linnade ümber: nende kraavides haivad juba tsivilisatsiooni. Samutigutab sugukondliku korra haud, aga nende tornid ulatuon lugu ühiskonnas endas. Röövijad suurendavad ülema väepealiku kui ka alljuhtide võimu; nende järglaste tavakohane valimine samadest perekondadest muutub järk-järgult, eriti alates isaõiguse kehtestamisest esiteks sallitavaks, siis nõutud ja lõpuks usurpeeritud päritavaks võimuks; alus päritavale kuningavõimule ja päritavale ülikonnale on rajatud. Nõnda irduvad sugukondliku korra organid aegapidioma juurtest rahvas, sugukonnas, fraatrias, hõimus, ja kogu sugukondlik kord muutub enda vastandiks: hõimude endi asjade vaba korraldamise organisatsioonist muutub see naabrite riisumise ja rõhumise organisatsiooniks, ja vastavalt muutuvad ta organid rahva tahte teostamise vahendeist iseseisvaks, omaenda rahva vastu suunatud võimu ja rõhumise organeiks. See poleks aga iial olnud võimalik, kui rikkuseiha ei oleks lõhestanud sugukondlasi rikkaiks ja vaeseiks, kui „varalised erinevused ühe ja sellesama sugukonna piirides ei oleks muutnud huvide ühtsust antagonismiks sugukondlaste vahel“ (Marx) ja kui orjapidamise laienemine ei oleks viinud niikaugemale, et elatuse hankimist oma tööga hakati pidama tegevuseks, mis kõlbab ainult orjale ja on häbistavam kui röövimine.

Oleme sellega jõudnud tsivilisatsiooni künnisele. See algab uue edusammuga tööjaotuses. Kõige madalamal astmel tootsid inimesed ainult otseselt enda tarbeks; harvatoimunud vahetusaktid olid

üksikud, puudutasid ainult juhuslikult tekkivaid ülejääke. Barbaarsuse keskastmel leiame karjata-jarahvail juba kariloomadena vara, mis karja teatud suuruse juures annab korrapäraselt ülejääkiüle oma tarvete, samal ajal leiame ka tööjaotuse karjatajarahvaste ja karjadeta mahajäänud hõimude vahel, niisiis kõrvuti kaks erinevat tootmise astet ja seega tingimused korrapäraseks vahetuseks. Barbaarsuse ülemastmel toimub edasine tööjaotus põllutöö ja käsitöö vahel, seega töösaaduste tootmine järjest kasvaval määral otse vahetuse jaoks ja üksiktootjate vahelise vahetuse muutumine ühiskonna eluliseks vajaduseks. Tsiivilisatsioon kinnitab ja suurendab kõiki neid varem tekkinud tööjaotusi, eriti linna ja maa vahelise vastandlikkuse süvendamisega (kusjuures linn võib majanduslikult valitseda maad, nagu antiikajal, või ka maa linna, nagu keskajal), ja toob juurde veel kolmanda, temale iseloomuliku ja määrava tähtsusega tööjaotuse: ta loob klassi, kes ei tegelegi enam tootmisega, vaid ainult toodete vahetamisega, ta loob *kaupmehed*. Kõik senised klasside kujunemise algmed olid veel eranditult seotud tootmisega; nad jaotasid tootmisest osavõtvad inimesed juhtijaks ja teostajaks võijälle tootjateks suuremas või väiksemas ulatuses. Esmakordselt kerkib siin esile klass, kes, ilma et ta ise tootmisest kuidagi osa võtaks, vallutab tootmise üldise juhtimise ja alistab endale tootjad majanduslikult; klass, kes saab vältimatuks vahendajaks iga kahe tootja vahel ja ekspuuteerib neid mõlemaid. Ettekäändel, et tootjad vabanevad vahetamise vaevast ja riisikost, et nende toodete müük laieneb kaugeimate turgudeni ja et sellega tekib rahvastiku kõige kasulikum klass, kujuneb tegelikult parasiitide, ehtsate ühiskondlike nugiloomade klass, kes tasuna oma tõeliselt väga väikeste teenete eest võtab koorekorra pealt nii kodu- kui ka välismaiselt toodangult, omandab kiiresti tohutud rikkused ja vastava ühiskondliku mõju ning tõuseb just sellepärast tsiivilisatsiooni perioodil järjest suuremasse ausse ja allutab endale järjest rohkem tootmise, kuni ta lõpuks ilmale toob ka ise oma produkti – perioodilised kaubanduskriisid.

Meie poolt käsitledaval arenemisastmel ei ole noorel kaupmeeskonnal muide veel aimugi neist suurtest asjadest, mis tal ees seisavad. Aga ta kujuneb ja teeb enese vajalikuks, ja sellest piisab. Koos temaga aga ilmub *metallraha*, vermitud münt, ja metallrahaga – uus vahend, mis võimaldab mittetootjal valitseda tootja ja ta toodangu üle. Oli leiutatud kaupade kaup, mis endas sisaldab varjatult kõiki teisi kaupu, nõiarohi, mis soovi kohaselt võib muutuda igaks ahvatlevaks ja soovitud asjaks. Kellel seda oli, see valitses tootmise maailma. Ja kellel oli seda kõigepealt? Kaupmehel. Rahakultus seisis tema kindlais kätes. Ta hoolitses selle eest, et saaks selgeks, kui suurel määral kõik kaubad ja seega kõik kaubatootjad pidid heitma põrnu raha ees. Kaupmees tõestas tegelikus elus, et kõik muud rikkuse vormid on iseendast vaid näilikkus selle rikkuse kui niisuguse kehastuse kõrval. Mitte kunagi hiljem pole raha võim avaldunud sellise ürgse tooruse ja vägivallaga kui sel oma noorusajal. Kauba ostmisele raha eest järgnes raha laenamine ja koos sellega protsent ja liigkasuvõtmine. Ja mitte ükski hilisema aja seadusandlus ei heida võlglast nii hoolimatult ja päästmatult võlausaldaja-liigkasuvõtja jalge ette kui Vana-Ateena ja Vana-Rooma seadusandlus – ja mõlemad tekkisid spontaanselt, tavaõigusena, ainuüksi majanduslikul surveel.

Kaupadest ja orjadest koosneva rikkuse kõrval, raharikkuse kõrval tekkis nüüd veel maaomandist koosnev rikkus.

Üksikisikute valdusõigus neile algselt sugukonna või hõimu poolt kasutamiseks antud maatükkidele oli nüüd niivõrd kindlustunud, et need maatükid kuulusid neile pärandatava omandina. See, mida nad viimasel ajal kõige enam olid taotlenud, oli see, et nad vabaneksid sugukondliku kogudele, õigusest, mis oli neile kammitsaks. Nad vabanekonna kaasõigusest nende maatükkisidki sellest kammitsast, kuid varsti seejärel ka uuest maaomandist. Täielik, vaba maaomandus tähendas mitte ainult võimalust seda takistamatult ja piiramatult omada, see tähendas ka võimalust seda võõrandada. Kuni maa oli sugukonna omandus, seda võimalust ei olnud. Kui aga uus maavaldaja sugukonna ja hõimu ülemomanduse kammitsad lõplikult maha raptas, purustas ta ka sideme, mis oli teda seni maaga lahutamatuks köitnud. Mida see tähendas, selle tegi talle selgeks maaomandusega ühtaegu leiutatud raha. Maa võis nüüd saada kaubaks, mida müüakse ja panditakse. Vaevast oli kehtestunud maaomandus, kui juba oli leiutatud ka hüpoteek (vt. Ateena). Nagu monogaamia kannul käisid hetärism ja prostitutsioon, nii käib hüpoteek nüüdsest peale lahutamatuks maaomanduse kannul. Te tahtsite täielikku, vaba ja võõrandatavat maaomandust, nüüd see on teil – tu l'as voulu, Georges Dandin!¹

Nii toimus koos kaubanduse laienemisega, raha ja liigkasuvõtmisega, maaomanduse ja hüpoteegiga kiiresti rikkuste kontsentratsioon ja tsentralisatsioon väikesearvulise klassi kätte, rööbiti sellega aga masside kasvav vaesumine ja vaeste hulga suurearistokraatia tõrjus vana hõimuülikkonna, kui võrd tanemine. Uus rikkuseviimasega algusest peale ühte ei langenud, lõplikult tagaplaanile (Ateenas,

---

¹ Moliere'i komöödia „Georges Dandin“ lõpplause: „Seda sa tahtsid, Georges Dandin!“ *Tõlk.*

Roomas, germaanlastel). Ja rööbiti sellega, et vabad jõukuse järgi klassideks jagunesid, tõusis eriti Kreekas määratult orjade hulk², kelle sunniviisiline töö moodustas aluse, millele kerkis kogu ühiskonna pealeehitus.

Vaatame nüüd, mis oli saanud selles ühiskondlikus pöördes sugukondlikust korrast. Ta oli võimetu nende uute elementide vastu, mis ilma tema kaastegevuseta olid esile kerkinud. Selle korra eelduseks oli teatava sugukonna või vähemalt hõimu liikmete kooselu samal, ainuüksi nende poolt asustatud maa-alal. See oli ammugi kadunud. Igal pool olid sugukonnad ja hõimud segi paisatud, igal pool elas vabade kodanike hulgas orje, kaitsealuseid ja võõramaalasi. Alles barbaarsuse keskastme lõpuks saavutatud paiksust häiris alatasa elanikkonna liikuvus ja elukohavahetused, mida tingisid kauplemine, tegevusala muutmine ja maaomandi vahetamine. Sugukondlike koondiste liikmed ei saanud enam kokku tullaoma ühiste asjade otsustamiseks; kuidagi korraldati veel ainult tähtsusetuid asju, nagu näiteks usundilisi pidustusi. Elatusvahendite hankimise tingimustes tekkinud pöörde tagajärjel ja sellest tulenevast muutusest ühiskonna struktuuris olid tekkinud – nende vajaduste ja huvide kõrvale, mille rahuldamiseks olid määratud sugukondlikud koondised ja milleks nad olid võimelised - uued vajadused ja huvid, mis vanale sugukondlikule korrale olid mitte ainult võõrad, vaid sellele igas suhtes otse vastandlikud. Tööjaotuse tõttu tekkinud käsitöölaliste rühmade huvid, erilised linna vajadused vastandina maa vajadustele nõudsid uusi organeid; igauks neist rühmadest aga koosnes eri sugukondade, fraatriate ja hõimude inimestest, hõlmas isegi võõraid; need organid pidid niisiis tekkimaväljaspool sugukondlikku korda, selle kõrval ja ühtlasi selle vastu. - Ja see huvide konflikt andis end omakorda tunda igas sugukondlikus koondiseski, saavutades suu-rima teravuse, kui rikkad ja vaesed, liigkasuvõtjad ja võlglaste kuulusid ühte ja samasse sugukonda ja ühte ja samasse hõimu. - Sellele lisandus uue, sugukondlikele rühmitustele võõra rahva mass, mis võis saada suureks jõuks, nagu näiteks Roomas, ja mis sealjuures oli liiga arurikas, et selle oleks võinud pikapeale vastu võtta veresugulusele rajatud sugukondadesse ja hõimudesse. Selle massi suhtes olid sugukondlikud koondised kinnised eesõigustatud korporatsioonid; algne loomulikult väljakujunenud demokraatia oli muutunud vihatud aristokraatiaks. - Lõpuks oli isagukondlik kord võrsunud ühiskonnast, mis ei tundnud mingisuguseid sisemisi antagonisme ja mis oli kohandatud ainult niisugusele ühiskonnale. Tal ei olnud sunnivahendeid peale avaliku arvamusel. Siin aga oli tekkinud ühiskond, mis kõigi oma majanduslike elutingimuste mõjul oli pidanud lõhenema vabadeks ja orjadeks, ekspluateepluateeritavaks vaesteks, ühiskond, mis oli mitte ainultrivaiks rikasteks ja eksvõimetu neid antagonisme lepitama, vaid mis pidi needüha teravamaks ajama. Niisugune ühiskond võis püsida ainult kas nende klasside alatise avalikus vastastikusvõitluses, või siis kolmanda võimu valitsuse all, mis vastastikku võitlevaist klassidest näiliselt kõrgemal seistes nende avalikud kokkupõrked maha suruks ja paremal juhul lubaks klassivõitlusele toimuda ainult majanduse alal, niinimetatud seaduslikus vormis. Sugukondlik kord oli oma aja ära elanud. Tööjaotus ja selle tagajärg – ühiskonna lõhenemine klassideks- oli selle purustanud. Ta asendati riigiga.

Oleme eespool üksikult vaadelnud kolme peavormi, milles sugukondliku korra varemeilt kerkib riik. Ateena esindab puhtaimat, kõige klassikalisemat vormi: siin tekib riik otseselt ja peamiselt klassivastuoludest, mis arenevad sugukondlikus ühiskonnas eneses. Roomas muutub sugukondlik ühiskond suletud aristokraatiaks keset rohkearvulist, väljaspool teda seisvat, õigusteta, kuid kohustusikandvat plebsi; plebsi võit purustab vana sugukondliku korra ja püstitab selle varemeile riigi, milles nii sugukondlik aristokraatia kui ka plebs mõlemad varsti täiesti kaovad. Rooma riigi võitjatel, germaanlastel, tekib lõpuks riik otseselt suurte võõraste maa-alade vallutamisest, milmiseks sugukondlikul korral puuduvad vahendeid valitsesid. Et aga see vallutus pole seotud ei tõsise võitlusega endise elanikkonna vastu ega ka arenenuma tööjaotusega; et vallutatute ja vallutajate majanduslik arenemistase on peaaegu ühesugune, ühiskonna majanduslik alus niisiis endiseks jääb, sellepärast võib sugukondlik kord sajandeiks püsima jääda muutunud, territoriaalsel kujul marki-korraldusena ja mõneks ajaks nõrgenenud kujul isegi noorenda hilisemais aadli- ja patriitsisugukondades ja koguni talupojasugukondades, nagu näiteks Dithmarschenis¹.

Riik ei ole seega kuidagi ühiskonnale väljastpoolt pealesunnitud võim; niisama vähe on ta „kõlbelise

---

² Ateena orjade arvu vt. eespool, lk. 117. Korintoses oli see linna õitseajal 460000, Aiginas 470000, mis kummalgi juhul ületas kümnekordselt vabade kodanike arvu. (*Engelsi* märkus.) – Lehekülje nr. on Engelsil antud 4. trüki järgi. Käesolevas väljaandes vt, lk.108. *Toim.*

¹ Esimeseks ajaloolaseks, kellel oh vähemalt ligilähedane kujutus sugukonna olemusest, oli Niebuhr, ja selle eest – aga ka oma otseselt sealt pärinevate eksituste eest – võlgneb ta tänu oma Dithmarscheni sugukondade tundmisele. (*Engelsi* märkus.)

ideetõelisus“, „mõistuse kujund ja tõelisus“, nagu väidab Hegel. Riik on teataval arenemisastmel seisva ühiskonnaproduct; riik on tunnistus, et see ühiskond on sattunud lahendamatusse vastuollu iseenesega, on lõhenenud lepitamatuiks vastandeks, millest ta ei suuda vabaneda. Et aga need vastandid, vastukäivate majanduslike huvidega klassid, ei hävitaks üksteist ega ühiskonda viljatus võitluses, on saanud vajalikuks näiliselt ühiskonnast kõrgemal seisev jõud, mis seda konflikti pehmemdaks, mis seda „korra“ piirides hoiaks; ja see ühiskonnast endast tekkinud, kuid ennast temast kõrgemale seadev, temast üharohkem võõrduv jõud ongi riik.

Vana sugukondliku organisatsiooniga võrreldes iseloomustab riiki esiteks riikkondlaste jaotamismaa-ala järgi. Vanad veresidemeist tekkinud ja nende najal püsivad sugukondlikud ühendused ei rahuldanud enam, nagu nägime, peamiselt sellepärast, et nad eeldasid oma liikmete sidet teatud maa-alaga ja et see side oli ammugi lõppenud. Maa-ala oli alles, kuid inimesed olid muutunud liikuvaiks. Lähtekohaks võeti sellepärast territoriaalne jaotus ja kodanikel lasti oma ühiskondlikke õigusi ja kohustusi täita seal, kus nad asusid, olenemata sugukonnast või hõimust. Niisugune riikkondlaste organiseerimine elukoha järgi on üldiselt kasutusel kõigis riikides. Meile tundub see sellepärast loomulikuna; oleme aga näinud, kui raskeid ja kestvaid võitlusi tuli pidada, enne kui see Ateenas ja Roomas võis astuda vana sugukondade järgi organiseerumise asemele.

Riigi teiseks iseloomustavaks jooneks on niisuguse avaliku võimu loomine, mis ei lange enam otseselt ühte iseennast relvastatud jõuna organiseeriva elanikkonnaga. See eriline avalik võim on vajalik sellepärast, et elanikkonna isetegutsev relvastatud organisatsioon on muutunud ühiskonna klassideks lõhenemisest peale võimatuks. Orjad kuuluvad ka elanikkonna hulka; Ateena 90 000 kodanikku moodustavad 365 000 orja suhtes ainult eesõigustatud klassi. Ateena demokraatia rahvavägi oli aristokraatseks avalikuks võimuks orjade suhtes ja hoidis neid vaos; aga selleks, et ka kodanikke vaos hoida, sai vajalikuks, nagu eespool jutustatud, žandarmeeria. See avalik võim on olemas igas riigis; see koosneb mitte ainult relvastatud inimestest, vaid ka asilisandest, vanglastest ja kõiksugu sunniasutustest, mis olid tundmatud sugukondlikus ühiskonnas. Alles väljaarenemata klassivastuoludega ühiskondades ja kõrvalistes kohtades, nagu ajuti ja kohati Ameerika Ühendriikides, võib see võim ~olla väga tähtsusetu, peaaegu märkamatu. Avalik võim tugevneb aga sedamööda, kuidas klassivastuolud riigisteravnevad, ja sedamööda, kuidas üksteisega piirnevad riigid suuremaks ja rahvarikkamaks muutuvad. Heitkepilg kas või meie tänapäeva Euroopale, kus klassivõitlus ja vallutuskonkurents on kruvinud avaliku võimu niisugusele kõrgusele, et see ähvardab neelata kogu ühiskonna ja isegi riigi.

Selle avaliku võimu ülalpidamiseks on vajalikud riigikodanike andamid - maksud. Sugukondlikule ühiskonnale olid need täiesti tundmatud. Kuid tänapäeval teame neist paljugi jutustada. Tsivilisatsiooni edenedes ei piisaenam neistki; riik annab välja veksleid tuleviku peale, teeb laene, riigivõlgu. Neistki teab vana Euroopa mõndagi pajatada.

Omades avalikku võimu ja maksunõudmise õigust, seisavad ametnikud kui ühiskonna organid ühiskonnast kõrgemal. Vabast ja sundimatust austusest, mida osutati sugukondliku korra organitele, ei ole neile enam küllalt, isegi siis mitte, kui see neile osaks saaks; ühiskonnast võõrduva võimu kandjatena tuleb nende vastu äratada aukartust erakordsete seadustega, mille tõttu nad muutuvad eriti pühadeks ja puutumatuteks. Tsiviliseeritud riigi kõige närusemalgi politseiteenril onrohkem „autoriteeti“ kui kõigil sugukondliku ühiskonna organeil kokku; kuid tsivilisatsiooni ajastu võimsaimgi vürst jasuurim riigimees või väejuht võiks kadestada kõige tagasihoidlikumatki sugukonnavanemat selle sundimatultomandatud ja vaieldamatu austuse pärast, mida viimasele osutatakse. Viimane seisab nimelt keset ühiskonda, aga esimesed peavad püüdma kujutada endast midagi niisugust, mis seisab väljaspool ühiskonda ja sellest kõrgemal.

Et riik on tekkinud klassivastuolude ohjas hoidmise vajadusest; et ta ühtlasi on tekkinud klasside kokkupõrgetes, siis on ta reeglipärast kõige võimsama, majanduslikult valitseva klassi riik ja see klass saab riigi abil ka poliitiliselt valitsevaks klassiks ning omandab seega uusi vahendeid rõhutada klassi mahasurumiseks ja ekspuuteerimiseks. Nii oli antiikaja riik eeskätt orjapidajate riik orjade rõhumiseks ja feodaalriik aadliorgan pärisorjade ja sõltuvate talupoegade rõhumiseks, tänapäeva esindusriik aga on abinõu palgatöö ekspuuteerimiseks kapitali poolt. Erandina esineb siiski ajajärke, kus võitlevad klassid saavutavad niisuguse jõudude tasakaalu, et riigivõim kui näiline vahendaja nende vahel saab ajutiselt mõlemaklassi suhtes teatud iseseisvuse. Selline oli XVII ja XVIII sajandi absoluutne monarhia, mis vastamisi tasakaalustas aadlit ja kodanlust; selline oli Prantsuse esimese ja eriti teise keisririigi bonapartism, mis ässitas proletariaati kodanluse ja kodanlust proletariaadi vastu. Uusim seda laadi saavutus, kus valitseja ja valitsetavad paistavad ühte viisi koomilistena, on uus Bismarcki rahvuse Saksa riik: siin tasakaalustatakse vastamisi kapitaliste ja töölisi ning pügatakse neidsiis ühevõrra preisi kängunud provintsijunkrute huvides.

Peale selle on enamikus ajaloolistest riikidest kodanikele antavad õigused astendatud vastavalt nende varandusele ja sellega väljendatakse otseselt, et riik on varaka klassi organisatsioon varaka klassi kaitsmiseks varatu klassi vastu. Nõnda oli lugu juba Ateenas ja Roomas kodanike jaotamisega klassideks varanduse järgi. Nõnda oli lugu keskaegses feodaalriigis, kus poliitilise positsiooni määras maavalduse suurus. Nõnda on lugu ka kaasaegsete esindusriikide valimistsensusega. See varandus-like vahede poliitiline tunnustamine ei ole siiski sugugi oluline. Vastupidi, see iseloomustab madalat riikliku arenemise astet. Kõrgeim riigivorm, demokraatlik vabariik, mis muutub meie tänapäeva ühiskondlikes tingimustesüha vältimatumaks vajaduseks ja mis on riigivorm, milles ainuüksi võidakse lõpule viia viimne otsustav võitlusproletariaadi ja kodanluse vahel, – see demokraatlik vabariik ei tea ametlikult enam midagi varalistest erinevustest. Rikkus kasutab siin ma võimu kaudselt, ent seda kindlamini: ühelt poolt ametnike otsese äraostmise kujul (klassikaline näide on Ameerika), teiselt poolt valitsuse ja börsi liidu kujul, mis teostub seda kergemini, mida rohkem tõusevad riigivõlad ja mida rohkem aktsiaseltsid endi kätte koondavad mitte ainult transpordi, vaid ka tootmise enese ja teevad oma keskpunktiks jällegi börsi. Selle kujukaks näiteks on peale Ameerika uusim Prantsuse vabariik, ja isegi ausameelne Šveits on sel alal täitnud oma osa. Et aga selleks valitsuse ja börsi vennalikkussuhteks ei ole vaja demokraatlikku vabariiki, seda tõestab peale Inglismaa uus Saksa riik, kus ei saa ütelda, kelle üldine valimisõigus on kõrgemale tõstnud, kas Bismarcki või Bleichröderi. Ja lõpuks valitseb varakas klass otseselt üldise valimisõiguse abil. Kuni rõhutatud klass, käesoleval juhul järelikult proletariaat, veel küps ei ole enda vabastamiseks, seni tunnistab ta oma enamuses olemasoleva ühiskonnakorra ainuvõimalikuks ja sörgib poliitiliselt kapitalistide klassi sabas, moodustab tema äärmise pahempoolse tiiva. Sedamööda aga, kuidas ta küpseb enda vabastamiseks, sedamööda konstitueerub ta omaenda parteiks, valib omaenda esindajaid, mitte aga kapitalistide esindajaid. Üldine valimisõigus on niisiis töölisklassi küpsuse näitaja. Tänapäeva riigis ei saa ta rohkem anda ega annagi kunagi; aga sellestki piisab. Sel päeval, kui üldise valimisõiguse kraadiklaas näitab tööliste juures keemispunkti, teavad nad niisama hästi kui kapitalistidki, mis teha.

Niisiis ei eksisteeri riik igavesest ajast. On olnud ühiskondi, kes tulid toime ilma temata, kellel polnud riigistega riigivõimust aimugi. Teataval majandusliku arenemise astmel, mis oli tingimata seotud ühiskonna lõhenemisega klassideks, sai riik selle lõhenemise tõttu paratamatuseks. Me läheneme praegu kiirel sammul niisugusele tootmise arenemise astmele, kus nende klasside olemasolu on mitte ainult lakanud olemast paratamatus, vaid muutub tootmisele lausa takistuseks. Klassid kaovad niisama vältimatult, nagu nad varem tekkisid. Klasside kadumisega kaob paratamatult ka riik. Ühiskond, mis organiseerib tootmise uut moodi tootjate vaba ja võrdse assotsiatsiooni alusel, läkitab kogu riigimasina sinna, kuhu see siis kuulub: vanavara muuseumi, voki ja pronkskirve kõrvale.

Eelöeldu järgi on tsivilisatsioon niisiis see ühiskonna arenemise aste, kus tööjaotus, sellest tulenev vahetus üksikisikute vahel ja mõlemaid ühendav kaubatootmine täiuslikult välja arenevad ja kogu senise ühiskonna pea peale pööravad.

Kõigil varasemal ühiskonna arenemise astmel oli tootmine sisuliselt ühine, nagu ka tarbimine, mille aluseks oli toodete otsene jaotamine suuremais või väiksemis kommunistlikes kogukondades. See ühine tootmine toimus kõige kitsamais piirides; aga selle tagajärjeks oli tootjate valitsemine tootmisprotsessi ja oma produkti üle. Nad teavad, mis produktist saab: nad tarvitavad selle ise ära, see ei lähe nende käest välja; ja kuni tootmine toimub niisugusel alusel, ei saa see tootjatel üle pea kasvada, ei saa esile kutsuda tootjate vastu painajalikke võõraid jõude, nagu seda juhtub tavaliselt ja paratamatult tsivilisatsiooni ajal.

Kuid sellesse tootmisprotsessi tungib pikkamisi tööjaotus. See õõnestab ühise tootmise ja ühise omastamise, see teeb domineerivaks reeglits omastamise üksikisikute poolt ja sünnitab sellega üksikisikute vahel asetleidva vahetuse-kuidas see toimub, seda oleme jälginud eespool. Pikapeale muutub kaubatootmine valitsevaks vormiks.

Kaubatootmise puhul, mitte enam oma tarbeks, vaid vahetuse jaoks tootmise puhul siirduvad tooted paratamatult käest kätte. Tootja annab vahetamisel oma produkti ära, ta ei tea enam, mis sellest saab. Kui aga vahendajana tootjate vahele astub raha ja koos rahaga kaupmees, siis muutub vahetusprotsess veel keerulisemaks, toodete lõplik saatus, veel teadmatumaks. Kaupmehi on palju, ja keegi neist ei tea, mis teine teeb. Kaubad ei lähe nüüd juba enam ainult käest kätte, nad lähevad ka turult turule; tootjad on kaotanud võimu kogu tootmise üle, mis on ometi nende elu tingimuseks, aga see võim ei ole ka kaupmeeste kätte üle läinud. Tooted ja tootmine jäävad juhuse hooleks.

Aga juhuslikkus on ainult üheks pooluseks vastastikus seoses, mille teist poolust nimetatakse paratamatuseks. Looduses, kus samuti näib valitsevat juhuslikkus, oleme ammugi igal üksikul alal

kindlaks teinud sisemise paratamatuse ja seaduspärasuse, mis selles juhuslikkuses end maksma paneb. Mis aga maksab looduse suhtes, maksab ka ühiskonna suhtes. Mida rohkem mingi ühis-kondlik tegevus, terve rida ühiskondlikke protsesse inimeste teadliku kontrolli alt välja libiseb, neil üle pea kasvab, mida rohkem see näib puhtale juhuslikkusele alluvat, seda enam pääsevad selles juhuslikkuses otsekuiloodusliku paratamatusega maksvusele talle omased, temas endas peituvad seadused. Niisugused seadused valitsevad ka kaubatootmise ja kaubavahetuse juhuslikkusi; üksikule tootjale ja vahetajale astuvadneed vastu võõraste, esmalt isegi tundmatute jõududena, mille iseloom nõuab alles vaevarikast uurimist ja selgitamist. Selle tootmisvormi arenemise mitmesugustel astmetel need kaubatootmise majandusseadused muutuvad; üldiselt aga valitsevad need seadused kogu tsivilisatsiooni perioodi. Praegugi valitseb produkt tootjaid; ühiskondlikku tootmist tervikuna ei reguleeri praegugi veel ühiselt läbimõeldud plaan, vaid pimedad seadused, mis endid maksma panevad ürgse jõuga, viimses instantsis - perioodiliste kaubanduskriiside tormides.

Eespool nägime, kuidas inimtööjõud juba võrdlemisi varasel tootmise arenemise astmel on võimeline andmatunduvalt rohkem tooteid kui tootja eluüalpidamiseks vaja ja kuidas see arenemisaste on põhiliselt sama, millel tekib tööjaotus ja vahetus üksikisikute vahel. Nüüd ei kulunud enam kaua aega suure „tõe“ avastamiseks, et inimenegi võib alla kaubaks; et inimajõud on vahetatav ja kasutatav, kui inimene muudetakse orjaks. Vaevalt olid inimesed hakanud vahetama, kui juba vahetati neid endidki. Aktiiv muutus passiiviks, kas inimesed seda tahtsid või mitte.

Orjapidamisega, mis tsivilisatsiooni ajal kõige kõrgema astmeni välja arenes, toimus ühiskonna esitsatsiooni perioodi vältel. Orjapidamine on esimene, antiikmaailmale omane ekspluateerimisesiks. See lõhenemine kestis kogu tsivilimene suur lõhenemine ekspluateerivaks ja ekspluateeritavaks klasvorm; sellele järgneb keskajal pärisrele ajajärgule; avalik, viimasel ajal aga varjatud orjus käiborjus ja uuemal ajal palgatöö. Need on kolm suurt orjuse vormi, mis on iseloomustavad tsivilisatsiooni kolmele suutsivilisatsiooniga alati kaasas.

Kaubatootmise astet, millega algab tsivilisatsioon, iseloomustavad. majanduslikult järgmised asjaolud: 1) ilmub metallraha, koos sellega rahakapital, protsendid. ja liigkasuvõtmine; 2) tekivad kaupmehed vahendajaklassina tootjate vahel; 3) tekib maeraomandus ja hüpoteek ning 4) orjatöö valitseva tootmisvormina. Tsivilisatsioonilevastav ja koos sellega lõplikult võimule pääsev perekonnavormon monogaamia, mehe võim naise üle, ja üksikperekond kui ühiskonna majanduslik ühik. Tsiviliseeritud ühiskonna ühendajaks on riik, mis kõigil tüüpilistel perioodidel on eranditult valitseva klassi riik ja mis kõigil juhtudel jääb sisuliselt rõhutatud, ekspluateeritava klassi mahasurumise aparaadiks. Tsivilisatsiooni iseloomustavad veel järgmised asjaolud: ühelt poolt fikseeritakse linna ja maa vastandlikkus kogu ühiskondliku tööjaotuse alusena; teiselt poolt võetakse tarvitusele testamendid, millega omanik saab otsustada oma vara üle veel pärast oma surmaga. See vanale sugukondlikule korrale otse näkkulööv institutsioon oli Ateenas kuni Solonini tundmata; Roomas on see juba vara tarvitusele võetud, aga millal, seda me ei tea¹; germaanlastel võtsid selle tarvitusele papid, et ausameelne germaanlane võiks takistamatult pärandada oma vara kirikule.

Sellise ühiskondliku korraga on tsivilisatsioon teostanud asju, millega vana sugukondlik ühiskond kaugeltki toime ei tulnud. Kuid ta teostas need, pannes liikuma inimese kõige madalamad tungid ja kired ning arendades neid inimese kõigi muude omaduste arvel. Madal ahnus on olnud tsivilisatsiooni liikumapanevaks jõuks selleesimesest päevast tänaseni; rikkus, veel kord rikkus ja kolmandat korda rikkus, mitte ühiskonna, vaid üksiku näruse indiviidi rikkus oli ta ainumäärav eesmärk. Kui selle ühiskonna rüpes on sealjuure- üha kõrgemale arenenud teadus ja kordunud kunsti kõrgeima õitsengu perioodid, siis küll ainult sellepärast, et ilma nendeta poleks olnud võimalikud kõik meie aja saavutusedrikkuse kogumise alal.

Et tsivilisatsiooni aluseks on ühe klassi ekspluateerimine teise poolt, siis toimub kogu ta areng pideovas vastulus. Iga edusamm tootmises on ühtlasi samm tagasi rõhutatud klassi, s. o. suure enamuse olukorras. Iga hüve ühele on paratamatult õnnetuseks teistele, iga uus ühe klassi vabanemine on uueks rõhumiseks mõnele teisele klassile. Rabavaima tõendi annab selleks masinate tarvitusele võt-

---

¹ Lassalle'i „Omandatud õiguste süsteem“ keerleb teises osas peamiselt väite ümber, et rooma testament olevat niisama vana kui Rooma ise, et Rooma ajaloos ei olevat kunagi olnud „testamendita aega“, et testament olevat tekkinud pigem Rooma eelsel ajal surnute kultusest. Õigusklikku vana-heegellasena ei tuleta Lassalle rooma õigusnorme roomlaste ühiskondlikest vahekordadest, vaid tahte „spekulatiivsest mõistest“, ja jõuab niiviisi selle täiesti ebaajaloolise väiteni. Seda ei tule imestada raamatus, mis sama spekulatiivse mõiste põhjal jõuab järeldusele, et pärandamisel olevat Roomas olnud varanduse ülekandmine puht kõrvaliseks asjaks. Lassalle mitte ainult usub sellesse rooma juristide illusiooni, eriti varasema aja juristideomasse, vaid ta ületabki neid veel. (Engelsi märkus.)

mine, mille mõju on tänapäeval teada kogu maailmale. Ja kui barbaritel, nagu nägime, veel vaevalt sai vahet teha õiguste ja kohustuste vahel, siis teeb tsivilisatsioon nende vahe ja vastuolu selgeks kõige rumalamalegi, andes ühele klassile peaaegu kõik õigused ja veeretades teisele seevastu peaaegu kõik kohustused.

Seda ei tohi aga olla. Mis on hea valitsevale klassile, peab hea olema ka kogu ühiskonnale, kellega valitsev klass ennast samastab. Mida kaugemale niisiis tsivilisatsioon edeneb, seda rohkem on ta sunnitud enda poolt paratamatult loodud varjukülgi armastuse mantliga katma, neid ilustama või maha salgama, lühidalt, tarvitusele võtma konventsionaalse silmakirjatsemise, mida ei tundnud ei varasemad ühiskonnavormid ega tsivilisatsiooni esimesed astmedki ja mis lõpuks oma haripunktile jõuab väites: rõhutatud klassi ekspluateerimine ekspluateeriva klassi poolt toimuvat üksnes ekspluateeritava klassi endahuvides; ja kui viimane sellest aru ei saa, vaid muutub koguni mässuliseks, siis olevat see kõige häbematum tänamatus ekspluateerijate kui heategijate vastu.²

Ja nüüd lõpuks Morgani otsus tsivilisatsiooni kohta: „Tsivilisatsiooni saabumisega on rikkuse kasv muutunud niivõrd tohutuks, rikkuse vormid niivõrd mitmekesisteks ja tema rakendamine nii ulatuslikuks ja tema valitsemiseomanike huvides nii osavaks, et see rikkus rahva suhtes on saanud ohjeldamatuks jõuks. Inimvaim seisab nõutuna, ja võimetuna omaenda loomingu ees. Ent siiski saabub aeg, millal inimõistus tugevneb rikkuse üle valitsemiseks, millal ta määrab kindlaks nii riigi suhted selle kaitse all oleva omandiga kui ka omanike õiguste piirid. Ühiskonna huvid seisavad kahtlemata kõrgemal üksikisikutehuvidest, mõlemate vahel tuleb luua õiglase ja harmooniline vahekord. Paljas jaht rikkuse järele ei ole inimkonna lõppeesmärgiks, kui progress jääb üldse tuleviku seaduseks, nagu ta oli seda minevikus. Aeg, mis on möödunud tsivilisatsiooni algusest, on ainult väike murdosa inimsoo möödunud eluajast; ainult väike murdosa tal veel ees seisvast ajast. Ajaloolise arengu lõpptulemusena seisab ähvardavalt meie ees selle ühiskonna hävinemine, kelle ainsaks lõppeesmärgiks on rikkus, sest niisugune areng sisaldab endas oma hävingu elemente. Demokraatia valitsemises, vendlus ühiskonnas, võrdsus õigustes, üldine kasvatus pühitsevad ühiskonna, järgmist, kõrgemat astet, mille saabumiseks pidevalt töötavad kogemused, mõistus ja teadus. See ühiskond saab vanade sugukondade vabaduse, võrdsuse ja vendluse taassünniks – kuid kõrgemal kujul.“ (Morgan, „Ancient Society“, lk. 522.)

2

Kavatsesin esmalt tsivilisatsiooni hiilgava arvustuse, mis leidub laialipillatult Charles Fourier' töödes, Morgani ja minu enda oma kõrval esitada. Kahjuks puudub mul selleks aeg. Märgin ainult, et juba Fourier'l on monogaamia ja maaomandus tsivilisatsiooni peatunnusteks ja et ta nimetab tsivilisatsiooni rikka sõjaks vaese vastu. Samuti leiame temal sügava arusaamise, et kõigis puudulikes, vastuoludest lõhestatud ühiskondades on majanduslikeks ühikuteks üksikperekonnad (*les familles incoherentes*). (Engelsi märkus.)

TÄHTSAMATE NIMEDE REGISTER

A

- Agassiz, *Louis* (1807–1873) – šveitslane, kirjutanud rea teoseid zooloogia, geoloogia ja paleontoloogia alal – 46.
Aishülos (525–456 e. m. a.) – vana-kreeka näitekirjanik – 8, 9, 56, 95.
Aleksander Suur (356–323 e. m. a.) – Makedoonia kuningas – 53.
Ammianus Marcellinus (umb. 330–400) – Antiookiast pärit kreeklane, Rooma languse aja ajalookirjutaja – 62, 84.
Anakreon (VI saj. keskpaigu e. m. a.) – vana-kreeka lüürik – 69.
Anaksandridas – Sparta kuningas – 56.
Appius Claudius (V saj. e. m. a.) – Rooma riigitegelane, pärimuse järgi üks nn. kaheteistkümmne tahvli seaduste koostajaid – 111.
Aristeides (umb. 540–467 e. m. a.) – vana-kreeka poliitikategelane, aristokraatliku partei pooldaja, pagendati Ateenast – 106.
Aristofanes (umb. 450–385 e. m. a.) – vana-kreeka näitekirjanik, poliitilise temaatikaga satiiriliste komöödiate autor – 57.
Ariston – Sparta kuningas – 56.
Aristoteles (384–322 e. m. a.) – vana; kreeka filosoof – 97.
Augustus (63 e. m. a. – 14 m. a. j.) – esimene Rooma keiser – 111, 135

B

- Bachofen, *Johann Jakob* (1815lane, rooma õiguse professor Baaselis, esiaja õiguse uurija – 6, 8–10, 12, 14, 16, 28, 36, 37, 44–45, 47, 50, 73.1887) – Šveitsi jurist ja ajaloo
Bancroft, Hubert (1832–1918) – ameerika etnograaf, Põhja-Ameerika indiaani hõimude uurija – 32, 44, 46, 146.
Bang, Cathrinus (1822–1898) – skandinaavia kirjandusloolane, norralane, professor Kristiaanias (Oslos) – 126.
Becker, Wilhelm Adolf (1796–1846) – saksa ajaloolane, klassikalise arheoloogia professor Leipzgis – 91.
Beda „Venerabilis“ (umb. 672–735) – inglise benediktiini ordu munk, kroonikate ja elulookirjelduste autor – 123.
Bismarck, Otto (1815–1898) – 56, 159.
Bdeichröder, Gerson (1822–1893) – ühe Saksa panga juhataja Berliinis, võttis osa Preisi valitsuse rahalistest tehingutest, Bismarckiisiklik pankur – 159.
Bugge, Sophus (1833–1907) – professor Kristiaanias (Oslos), muinas-skandinaavia kirjanduslike mälestiste kommenteerija ja väljaandja – 126.

C

- Caesar, *Gaius Julius* (100–44 e. m. a.) – 14, 24, 36, 82, 122, 124, 128, 129, 130, 132, 134.
Civilis, Julius (I saj. m. a. j.) – germaani hõimu bataavide juht 60–ndatel aastatel Rooma vastu toimunud ülestõusu ajal – 127.
Cunow, *Heinrich* (1862–1936) – üks revisionismi teoretikuid saksa sotsiaaldemokraatias; etnograaf, kirjutanud rea teoseid esiajaloo kohta – 53.
Cuvier, *Georges* (1769–1832) – prantsuse loodusteadlane, võrdleva anatoomia ja paleontoloogia rajaja – 27.

D

- Darwin, *Charles* (1809–1882) – 16.
Demosthenes (umb. 384–322 e. m. a.) – vana-kreeka oraator – 90.
Dikaiarhos (IV saj. e. m. a.) – vana-kreeka ajalookirjutaja ja geograaf, Aristotelese õpilane – 91.
Diodoros (Diodorus Siculus) (I saj. e. m. a.) – vana-kreeka ajaloolane, Idamaade, Kreeka ja Rooma ajalugu käsitleva teose autor – 125, 134.
Dionüsius Halikarnassosest (I saj. e. m. a.) – kreeka päritoluga rooma ajalookirjutaja – 94.
Dureau de la Malle, Adolphe (1777–1857) – prantsuse ajaloolane, kirjutanud rea teoseid Vana-Rooma ja Põhja-Aafrika majanduse kohta – 118.

E

- Engels, Friedrich* (1820–1895) – 18.
Eschenbach, Wolfram – vt. Wolfram von Eschenbach.
Espinass, Alfred (1844–1922) – prantsuse filosoof ja sotsioloog – 29, 30.
Euripides (480–406 e. m. a.) vana-kreeka näitekirjanik – 57.

F

- Ferdinand V (Katolüklane) (1452–1516) – Kastilia ja Aragoonia kuningas (1479–1516); tema valitsemise ajal algas Hispaania poliitilise võimsuse periood – 46–47.
Fison, Lorimer (1832–1907) – inglise misjonär Fidzi saartel ja Austraalias, Uus-Austraalia teadusliku uurimise pioneere – 38, 40.

Fourier, Charles (1772–1837) – 17, 64, 144, 163.
Freeman, Edward Augustus (1823–1892) – inglise liberaalne ajaloolane – 4.
(Fustel de Coulanges, Numa Denis (1830–1889) – prantsuse ajaloolane, antiikaja uurija – 94.

G

Gaius (II saj.) – Rooma jurist, ühe esimese rooma õigust käsitleva teose autor – 51.
Giraud-Teulon, Alexis (sünd. 1839. a.) – esiajaloolise ühiskonna uurija, professor Genfis, – Bachofeni õpilane – 15, 17, 29, 30, 55.
Gladstone, William (1809–1898) – väljapaistev inglise poliitikategelane, liberaalide partei juht XIX saj. teisel poolel – 95.
Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832) – 33.
Gregorius Tours'ist – vt. Tours'i Gregorius.
Grimm, vennad Jakob (1785–1863) ja Wilhelm (1786–1859) – saksa filoloogid, saksa keele ja kirjanduse uurijad – 124.
Grote, George (1794–1871) – inglise ajaloolane – 90–93.

H

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – 156.
Herodotos (umb. 484–425 e. m. a.) – vana-kreeka ajalookirjutaja – 36, 57.
Heusler, Andreas (1834–1921) – Šveitsi jurist, kirjutanud rea teoseid Šveitsi ja saksa õiguse kohta – 53.
Homeros (umb. IX saj. e. m. a.) – vana-kreeka poeet, keda peetakse „Iliase“ ja „Odüsseia“ autoriks – 24, 55, 56, 94, 95, 97.
Howitt, Alfred William (1830–1908) – Austraalia antropoloog ja Austraalia ajaloo uurija – 40.
Huschke, Georg Philipp (1801–1886) – saksa õiguse ajaloo uurija, professor Breslaus, kirjutanud rea töid rooma õiguse ja teoloogias kohta – 115.

I

Irminon (surn. umb. 825. a.) prantsuse benediktiini ordu munk, koostas IX saj. algul nn. „Poliptique“ – nimekirja Saint Germain des Pres' kloostri maavalduste kohta – 141.

J

Jaroslav (Tark) (978–1054) – Kiievi vürst (1019–1054) – 53.

K

Karl Suur (742–814) – frankide kuningas, kuulutati aastal 800 Saksa keisriks – 140–142.
Kaye, John William (1814–1876) – inglise publitsist, kirjutanud rea teoseid India kõige uuemast ajaloost – 36.
Kleisthenes (VI saj. lõpul e. m. a.) – vana-kreeka riigitegelane – 106.
Kovalevsky, Maxim (1851–1916) – vene sotsioloog, ajaloolane ja jurist; tuntud kui esiaja sugukondlike suhete uurija – 51, 52, 54, 120, 124, 129.

L

Lange, Ludwig (1825–1885) – saksa filoloog – 115.
Lassalle, Ferdinand (1825–1864) – 162.
Latham, Robert Gordon (1812–1888) – inglise arst, keeleteadlane ja etnograaf; kirjutanud rea teoseid võrdleva etnograafia alal – II.
Letourneau, Charles (1831–1902) – prantsuse sotsioloog ja etnograaf – 28, 29, 32.
Liutprand Cremonast (umb. 922–972) – Cremona (Itaalias) piiskop, keskaja teadlane – 138.
Livius, Titus (umb. 59 e. m. a. – 17 m. a. j.) – rooma ajaloolane, „Annaalide“ autor – 113, 115.
Longos (III saj. algul m. a. j.) – kreeka kirjanik, bukooolilise romaani „Dafnis ja Hloe“ autor – 69.
Lubbock, John (1834–1913) (1899. aastast lord Avbery) – inglise bioloog, darvinist, etnoloog ja arheoloog – 13–15.

M

MacLennan, John Ferguson (1827jaid – 10–17, 26, 42, 55, 78, 120.konna ja abielu ajaloo uuriselt advokaat, üks esimesi pere1881) – inglise teadlane, elukut
Maine, Henry (1822–1888) – inglise ajaloolane, vanaaja õiguse uurija, professor Cambridge'is – 71.
Marseille' Salvianus – vt. Salvianus Marseille'st.
Marx, Karl (1818–1883) – 3, 16, 17, 27, 33, 36, 50, 51, 52, 55, 58, 61, 89, 91–93, 95, 97, 145, 151.
Maurer, Georg Ludwig (1790–1872) – saksa ajaloolane, vanaja keskaegse Saksamaa ühiskondliku korra uurija – 86, 127, 129.
Mommsen, Theodor (1811–1903) – saksa ajaloolane; kirjutanud rea teoseid Rooma ajaloost ja rooma õiguse ajaloost, Riigipäeva liige, liberaal – 97, 112–114, 116–117.
Morgan, Lewis Henry (1818–1881) – ameerika teadlane, etnograaf ja esiaja ühiskonna ajaloo uurija – 3, 4, 6, 12, 13–20, 24, 25, 26–28, 33, 34, 35, 42, 59, 74, 76–78, 80, 86, 92, 93, 95, 97, 99, 107, 115, 116, 123, 128, 145, 163, 164.
Moshos (II saj. e. m. a.) – vanakreeka bukooolilise luule viljeleja – 69.

N

Napoleon I (Bonaparte) (1769–1821) – 55, 60, 78.
Nearhos (IV saj. e. m. a.) – Aleksander Suure võitluskaaslane ja tema laevastiku admiral, võttis osa India sõjakäigust – 53.
Niebuhr, Barthold Georg (1776–1831) – saksa ajaloolane, VanaRooma uurija – 91, 93, 116, 156.

O

Odoaker (Odoakar) (surn. 493. aastal) – germaanlaste väepealik, idagootide kuningas Itaalias (476–493) – 132.

P

Peisistratos (umb. 600–527 e. m. a.) – 560. aastast alates Ateena türann – 109.

Perseus – viimane Makedoonia kuningas (179–168 e. m. a.); võitles Rooma vastu Makedoonia iseseisvuse eest – 135.

Plinius Vanem, Gaius Secundus (umb. 24–79 m. a. j.) – rooma geograaf – 130, 135.

Plutarhos (umb. 48–120 m. a. j.) – kreeka kirjanik, moralist – 56.

Prokopios (VI saj. m. a. j.) – Bütsantsi ajalookirjutaja, võttis osa Belisariose sõjaretkedest, mida ta hiljem kirjeldab – 62.

S

Salvianus *Marseille'st* (umb. 400/484) – Marseille' (Gallias) piiskop, väljapaistev oraator ja ajalookirjutaja – 138, 141.

Saussure, *Henri de* (1829–1905) – šveitsi loodusteadlane ja reisija – 29.

Schömann, *Georg Friedrich* (1793–1879) – saksa filoloog, antiikaja uurija – 56, 95.

Scott, *Walter* (1771–1832) – 123..

Servius *Tullius* – Rooma kuningas, elas pärimuse järgi VI saj. e.m.a.—118.

Solon (VI saj. e. m. a.) – Ateena seaduseandja, pani aastal 594 e. m. a. aluse Ateena konstitutsioonile – 92, 101, 104–105, 118, 162.

Sugenheim, Samuel (1811–1877) – saksa ajaloolane – 47.

Z

Zurita, Gerónimo (1512–1580) – hispaania ajaloolane – 53.

T

Tacitus, *Publius Cornelius* (umb. 55–120 m. a. j.) – rooma ajalookirjutaja – 4, 14, 24, 61, 84, 125/131, 132.

Tarquinius Superbus – viimane Rooma kuningas, valitses pärimuse järgi 534–510 e. m. a. – 117, 119.

Theokritos (III saj. e. m. a.) – vana-kreeka bukoolilise luule viljeleja – 68–69.

Thuküdides (umb. 460–400 e. m. a.) – vana-kreeka ajalookirjutaja – 97.

Tiberius, Claudius Nero (42 e. m. a. – 37 m. a. j.) – Rooma keiser (14–37 m. a. j.) – 117.

Tours'i Gregorius (umb. 540–594) = alates 573. aastast Tours'i (Gallias) piiskop, frankide ajalookirjutaja – 127.

Tylor, Edward Burnett (1832–1917) – inglise antropoloog, esiaja kultuuri uurija – 7.

U

Ulfilas (umb. 311–383) – piiskop, töötas välja gooti tähestiku – 117.

V

Varus, *Publius Quinctilius* (tapeti aastal 9 m. a. j.) – Rooma asehaldur Germaanias – .III.

W

Wachsmuth, *Wilhelm* (1784–1866) – saksa ajaloolane, professor Leipzgis, kirjutanud red teoseid antiikajast ja Euroopa ajaloost – 57.

Wagner, *Richard* (1813–1883) – saksa helilooja – 33.

Waltz, *Georg* (1813–1886) – saksa ajaloolane, keskaja uurija – 129.

Watson, *John Forbes* (1827–1892) – kirjutanud rea teoseid India kõige uuemast ajaloost – 36.

Westermarck, *Edvard Alexander* (1862–1939) – sotsioloog ja etnograaf, Helsingi ülikooli professor – 29, 31, 32, 45.

Wolfram von Eschenbach (1130–1220) – keskaja saksa luuletaja – 63.

Wright, Asher (Arthur) (1803–1875) – ameerika misjonär, etnograaf, pidas L. Morganiga kirjavahetust – 43.

Written: Late 1884 by Frederick Engels (1820-1895)

Estonian edition published by Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958.

This edition by Marxists Internet Archive
P.O. Box 1541; Pacifica, CA 94044; USA.
<http://www.marxists.org>

CC-SA (Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0) 2011 by Marxists Internet Archive

Digitized and transcribed by Aleksander Kanter
Prepared for publication by Juan Fajardo